

Gezinsdiensten in Noord-Friesland

Een onderzoek naar de bijdrage en waarde van gezinsdiensten voor de kerkelijke betrokkenheid van gezinnen

Ede, augustus 2020

Erwin Kooistra

Opleiding HBO Theologie, Christelijke Hogeschool Ede.

In opdracht van Royal Mission in Drachten

Namens Royal Mission: G. Wiersma

Begeleider Christelijke Hogeschool Ede: S. van der Heijden- Geerts

Gezinsdiensten in Noord-Friesland

Een onderzoek naar de bijdrage en waarde van gezinsdiensten voor de kerkelijke betrokkenheid van gezinnen

Auteur: Erwin Kooistra

Namens Royal Mission: G. Wiersma

Begeleidend docent: S. van der Heijden-Geerts

Eerste beoordelaar: J. M. Abrahamse

Tweede beoordelaar: T. van de Lagemaat

Christelijke Hogeschool Ede

HBO Theologie

Studentnummer: 150499

Ede, augustus 2020

Woord vooraf

Gezinsdiensten, ik had er maar weinig beeld bij. Nu heb ik gezien hoe waardevol het kan zijn een laagdrempelige kerkelijke viering te hebben waarin men naast God, ook elkaar ontmoet. Bij mijn eerste observatie dacht ik: “wat gebeurt er allemaal?” Maar naarmate meer observaties passeerden, ik de blije gezichten zag en de ontstane sfeer ervoer, werd ik steeds positiever. Het analyseren van de enquêtes en de interviews hebben dit versterkt. Blijkbaar is het goed om niet alleen naar ‘boven’ te zijn gericht, maar ook naar ‘binnen’, waar de gemeente is en de bezoekers van buitenaf. God niet alleen vinden in de vaste liturgie, maar ook in de ontmoeting met elkaar. Dát heb ik geleerd door het doen van dit onderzoek.

Dit onderzoek is geschreven voor de opleiding HBO Theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede. Via een medestudent kwam ik erachter dat Royal Mission iemand zocht voor het doen van een afstudeerproject. Dit kwam vanuit Royal Missions’ vestiging in Drachten, in Friesland. De provincie waar ik vandaan kwam en inmiddels ben teruggekeerd. Zo’n mooie kans om iets te mogen bijdragen aan de Kerk in Friesland zal ik natuurlijk niet laten liggen. Vanzelfsprekend ging dit niet zonder slag of stoot. Het is een traject geweest met ‘ups en downs’, zoals dat bij zo’n beetje elk project wel gaat. Maar het resultaat mag er wezen.

In liefde een paar woorden van dank. Allereerst mijn hartelijke dank aan de plaatselijke gemeenten die mij zo warm welkom hebben geheten. Fijn dat ik een kijkje mocht nemen bij uw gezinsdiensten en u enquêtes hebt willen invullen. Ik bedank uw jeugdwerkers die ik mocht bevragen en mijn contactpersonen waren. Daarnaast dank ik alle gezinnen die hebben meegewerkt aan de interviews, zonder uw gastvrijheid en bijdrage was het niet gelukt. Natuurlijk bedank ik Gerlof Wiersma voor deze kans en het meedenken, zowel als Peter Poort met zijn positief-kritische inbreng aan het begin van het onderzoek. Dank aan Sabine van der Heijden-Geerts voor het begeleiden, meedenken, en meelesen, en het waardevolle enthousiasme dat hiermee gepaard ging. Ik bedankt mijn lieve vriendin, Jitske, met wie ik regelmatig heb mogen sparren en die steeds heeft willen meelesen. Ook dank ik mijn familie, vrienden en huisgenoten die mij allen hebben bijgestaan in dit traject. Last, but definitely not least, dank ik mijn Vader, Helper en Vriend, mijn God die mij heeft gezegend, mij blijft zegenen en mij nooit in de steek laat.

Erwin Kooistra,

Surhuisterveen, augustus 2020

Samenvatting

Veel kerken worden steeds leger. Gezinnen die eerst wel kwamen komen nu niet meer. Royal Mission is daarom begonnen met het organiseren van gezinsdiensten door haar jeugdwerkers in samenwerking met de plaatselijke gemeenten in Friesland waar deze jeugdwerkers zijn gecoördineerd. Dit onderzoek geeft antwoord op de vraag: ***'Hoe kunnen de gezinsdiensten van Royal Mission zo worden vormgegeven dat het voor gezinnen aantrekkelijk blijft om te blijven meeleven met de plaatselijke gemeente en welke aspecten zorgen daarvoor?'***

Eerst is de context en het concept 'gezinsdiensten' in kaart gebracht. Na het doen van een literatuuronderzoek naar *liturgiek*, de *participatie van jongeren in de dienst* en de *sociale waarde van gezinsdiensten voor gezinnen*, is bij drie traditionele gemeenten in Friesland de maandelijkse gezinsdienst geobserveerd, zijn enquêtes afgenomen en groepsinterviews gehouden. Zo is de waardering van gezinnen met kinderen t/m 18 jaar gemeten en de bovenstaande vraag beantwoord. Er is geconcludeerd dat de gezinsdiensten *aantrekkelijk zijn* voor gezinnen om naartoe te blijven gaan. Wat zorgt ervoor dat de gezinsdiensten zo aantrekkelijk zijn? Dit kan als volgt worden opgesomd:

- De informele sfeer met interactie en gastvrijheid
- De eenvoudige boodschap (in taal en vorm)
- De ontmoeting in een warme christelijke sfeer
- Vrolijke liederen en kinderliederen
- Het spelelement
- Het is een belevenis!
- Er is voor alle leeftijden wel iets te vinden
- Jezus centraal

Inhoud

Woord vooraf	2
Samenvatting.....	3
Hoofdstuk 1. Inleiding	7
1.1 Aanleiding en probleemstelling.....	7
1.2 De concrete context van het onderzoek	7
1.2.1 Context binnen Friesland	7
1.2.2 Kerkverlating in het noorden	8
1.2.3 De drie gemeenten en hun dorpen	8
1.3 Doel en afbakening van het onderzoek.....	10
1.4 Hoofdvraag en deelvragen	10
1.5 Centrale begrippen.....	11
1.6 Royal Mission en haar jeugdwerkers.....	12
1.7 Type onderzoek, opzet en methoden	13
1.8 Leeswijzer	14
1.9 Conclusie en overgebleven vragen.....	14
Hoofdstuk 2. Deelvraag 1: De huidige situatie van de gezinsdiensten	15
2.1 Visie van Royal Mission op de gezinsdiensten.	15
2.2 Vormgeving van de gezinsdiensten.....	16
2.2.1 De rol van de jeugdwerkers.....	17
2.3 Doel en doelgroep van de gezinsdiensten	17
2.4 Visie van de betrokken dominees	17
2.5 Specifieker per gemeente	18
2.5.1 VEG Oude Bildtzijl.....	18
2.5.2 PKN Jistrum.....	18
2.5.3 PKN Kootstertille	19
2.6 Conclusie	19
Hoofdstuk 3. Literatuurstudie	20
3.1 Deelvraag 2: theologische visie op de eredienst vanuit liturgiek.....	20
3.1.1 Gereformeerde liturgie	20
3.1.2 Evangelische liturgie	22
3.1.3 Uitbreiding van het kerkelijk landschap	24
3.1.4 Good practices.....	25
3.1.4 Conclusie	26
3.2 Deelvraag 3: participatie van jongeren in de dienst	26
3.2.1 Gezinsdienst, een inclusieve congregationele benadering	27

3.2.2 Growing Young	29
3.2.3 Participatieladder	30
3.2.4 Conclusie	31
3.3 Deelvraag 4: sociologische visie op de sociale waarde van gezinsdiensten voor gezinnen.....	31
3.3.1 Het gezin als (primaire)groep en de gemeente als collectiviteit.....	32
3.3.2 Cultuur, cultuuroverdracht en het postmodernisme	33
3.3.3 Sociale cohesie en sociale behoeften van gezinnen	34
3.3.4 Conclusie	35
Hoofdstuk 4. Deelvraag 5: Veldonderzoek.....	36
4.1 Methodiek en verantwoording van gemaakte keuzes	36
4.1.1 Observeren	36
4.1.2 Enquêtes	37
4.1.3 Interviews	38
4.2 Uitkomsten van de observaties.....	39
4.2.1 Oudebildtzijl, thema: Groeien in geloof	39
4.2.2 Jistrum, thema: Glow	40
4.2.3 Kootstertille, thema: Kerst	41
4.2.4 Algemene opmerkingen en verbinding met de literatuur	41
4.2.5 Conclusie	42
4.3 Uitkomsten van de enquêtes	42
4.3.1 Uitkomsten enquête voor kinderen van basisschoolleeftijd.....	43
4.3.2 Gegevens tieners en ouders	43
4.3.3 Uitkomsten onderdeel 'liturgie'	45
4.3.4 Uitkomsten onderdeel 'ontmoeting'	46
4.3.5 Openvragen en eindcijfer	47
4.3.6 Conclusie	48
4.4 Uitkomsten van de interviews.....	49
4.4.1 Hoofdvraag	49
4.4.2 Liturgiek	52
4.4.3 Participatie	53
4.4.4 Sociale waarde.....	54
4.4.5 Diversen.....	55
4.4.6 Conclusie	56
Hoofdstuk 5. Conclusie, discussie en aanbevelingen	57
5.1 Conclusie	57
5.1.1 Conclusie deelvragen en vragen vanuit de literatuur	57

5.1.2 Conclusie hoofdvraag	58
5.2 Discussie	59
5.3 Aanbevelingen:.....	60
5.3.1 Aanbevelingen voor de aantrekkelijkheid van gezinsdiensten voor gezinnen	60
5.3.2 Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek	61
Bibliografie	62
Bijlagen	65
Bijlage 1 – Wiersma’s visie op vierden	65
Bijlage 2 – Visies van de betrokken dominees	66
Bijlage 3 – Vier visies op jeugdwerk: theologische plaatsing binnen de gemeente.....	68
Bijlage 4 – Observatielijst	70
Bijlage 5 – Analyse kinderenquête	71
Bijlage 6 – Enquête ouders en tieners.....	75
Bijlage 7 – Kinderenquête	77
Bijlage 8 – Introductiebrief.....	79
Bijlage 9 – Topiclijst interviews	81
Bijlage 10 – Open vragen enquête	82
Bijlage 11 – Bespreking van overige codes, interviewresultaten.....	84

Hoofdstuk 1. Inleiding

In dit eerste hoofdstuk van het onderzoeksrapport wordt het algemene doel van het onderzoek duidelijk gemaakt. De volgende punten vormen dit hoofdstuk: De aanleiding en probleemstelling; de context waarin het onderzoek gedaan is; het doel en de afbakening; de hoofd- en deelvragen; beschrijving van de centrale begrippen; type onderzoek met opzet en methoden; en de leeswijzer voor de rest van het rapport. Beginnende bij de aanleiding en probleemstelling.

1.1 Aanleiding en probleemstelling

‘De kerk loopt leeg.’ Een fenomeen dat voor veel kerken in Nederland niet meer onbekend is. Inmiddels zijn talloze onderzoeken gepubliceerd over jeugdwerk en het betrokken houden van de ‘verloren groep’ 20ers en 30ers. Het lijkt dweilen met de kraan open; ouders en kinderen komen niet meer naar de kerkdienst en nemen steeds meer afstand van de kerk. Alleen de ‘oude garde’ blijft nog over. En tóch zijn er kansrijke initiatieven die ook daadwerkelijk ‘werken’. Gezinsdiensten, zoals Royal Mission vormgeeft, lijkt zo’n kansrijk initiatief. Maar is dat ook echt zo? Wat de invloed van deze diensten precies is, daar richt dit onderzoek zich op.

Dit project met als titel *Gezinsdiensten in Noord-Friesland* onderzoekt de bijdrage van de gezinsdiensten aan de revitalisering van de plaatselijke gemeenten in het noorden van Friesland. Royal Mission heeft hart voor de plaatselijke traditionele gemeenten en zet zich voor deze gemeenten in. De organisatie coördineert, detacheert en begeleidt hier meerdere jeugdwerkers bij zo’n 12 plaatselijke traditionele gemeenten en het aantal gemeenten dat bij Royal Mission aanklopt voor een jeugdwerker groeit. Eén van de kernonderdelen waarop Royal Mission zich in deze gemeenten richt, is het opzetten van maandelijkse gezinsdiensten door de jeugdwerkers die in de plaats komen van een reguliere kerkdienst. Royal Mission is ervan overtuigd dat de gezinsdiensten bijdragen aan de ‘revitalisering’ van de kerk. Hiermee wordt bedoeld dat allereerst de leegloop in de gemeenten stopt, waarna er een ommekeer moet komen en er juist weer *groei* plaatsvindt.

Om dit te bereiken wordt allereerst ingezet op gezinnen met kinderen t/m 18 jaar die (nog) betrokken zijn met als doel hen bij de kerk betrokken te *houden*. De gezinsdiensten worden maandelijks gehouden in meerdere gemeenten, zo’n vijf jaar geleden is de eerste gemeente hiermee begonnen. Omdat het nog onduidelijk is of de gezinsdiensten het gewenste effect hebben, is mij gevraagd hier onderzoek naar te doen: ‘*Houden de gezinsdiensten de gezinnen betrokken bij de gemeente, en wat is hiertoe de reden?*’ De resultaten dragen hopelijk bij aan het in kaart brengen van kansen voor deze gezinsdiensten in andere gemeenten met als uiteindelijke doel de revitalisering van de kerken.

1.2 De concrete context van het onderzoek

Dit onderzoek richt zich op gezinnen met kinderen t/m 18 jaar in PKN Jistrum, PKN Kootstertille en VEG Oudebildtzijl. Dit is zo’n kwart van de totale populatie. De gemeenten zijn gekozen omdat zij het langst aan de slag zijn met de gezinsdiensten.

1.2.1 Context binnen Friesland

Het onderzoek vindt plaats in dorpsgemeenten in Friesland. Deze provincie kent haar unieke eigenschappen en cultuur. Op 8 december 2018 werd in de Leeuwarder Courant ‘de Friese Paradox’ besproken (Pennewaard, 2018): hoewel Friesland relatief minder welvarend is, blijkt het toch de gelukkigste provincie van het land te zijn. Hieraan dragen de volgende factoren bij (FSP, 2020):

1. Waardering van rust en ruimte
2. Sterke sociale samenhang, mienskijsgevoel
3. Sterk egalitaire provincie
4. Friese taal en cultuur
5. Autonomie belangrijk in Friese samenleving
6. Geld en status zijn in Fryslân minder belangrijk dan elders
7. Veiligheid.

Interessant voor dit onderzoek is punt 2: ‘Sterke sociale samenhang, mienskijsgevoel’ en natuurlijk punt 4: ‘Friese taal en cultuur’. Deze komen sterk terug in het kerkelijk leven van de onderzochte gemeenten. In hoofdstuk 3.3 wordt dieper ingegaan op deze sociale aspecten.

1.2.2 Kerkverlating in het noorden

Kerkverlating is in Friesland sterker dan in andere provincies. In 2015 stond zij op de 4^e plaats van provincies met de laagste percentages van kerkelijken, hoewel er sinds 2010 maar een daling geweest is van twee procent. De aangrenzende provincies, Groningen en Drenthe daarentegen hebben (met Noord-Brabant en Limburg, die hier nog steeds het hoogste percentage kerkelijken hebben) sinds 2010 landelijk de sterkste daling gekend van zeven tot acht procentpunten. Dit blijkt uit tabel 1.

	Groningen	Friesland	Drenthe	Overijssel	Flevoland	Gelderland	Utrecht	Noord-Holland	Zuid-Holland	Zeeland	Noord-Brabant	Limburg
%												
1849	100	100	100	100		100	100	100	100	100	100	100
1879	99	99	100	100		100	100	100	100	100	100	100
1909	91	88	96	97		98	98	91	95	98	100	100
1930	78	77	89	88		94	88	71	83	94	99	99
1947	73	77	87	87		93	86	66	79	93	98	99
1960	71	76	84	85		91	83	63	77	92	98	99
1971	61	69	73	80	78	86	77	59	71	87	95	97
1987	47	66	61	73	54	74	64	50	61	69	85	89
1995	42	58	56	70	37	73	58	46	54	75	80	87
1999	41	53	50	66	50	65	56	43	54	63	76	86
2003	42	51	51	64	48	65	56	43	55	65	75	85
2008	37	48	49	62	52	62	54	44	55	59	73	82
2010	39	45	45	61	47	59	52	39	51	56	69	80
2011	37	48	45	58	44	56	48	39	50	54	68	77
2012	36	47	42	58	42	57	48	40	50	53	66	76
2013	37	46	40	57	46	56	49	40	50	57	67	78
2014	34	43	40	57	46	53	47	38	49	54	62	75
2015	32	43	38	58	45	54	46	37	48	53	61	72

Tabel 1 Tijdreeks van kerkelijken naar provincie (Schmeets, CBS, 2016, p. 7)

1.2.3 De drie gemeenten en hun dorpen

Om een goed beeld van de context van het onderzoek te krijgen worden de drie onderzochte gemeenten beter in beeld gebracht.

Alle drie de kerkgemeenten die behandeld worden zijn gevestigd in relatief kleine dorpen. In een rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau over plattelandsdorpen in Nederland (Vermeij, L., & Mollenhorst, G. 2008) worden verschillende soorten platteland getypeerd. Binnen het onderzoek kunnen twee definities worden genoemd en toegepast op de dorpen waarin de drie kerkgemeenten zich bevinden:

- ‘Het gesloten platteland bestaat uit kleine, afgelegen dorpen met een beperkt voorzieningenaanbod. In vergelijking met de bewoners van andere plattelandstypen zijn de mensen naar binnen gericht. Er komen maar weinig stedelingen wonen en de bewoners hebben een relatief laag inkomen en opleidingsniveau. Op het gesloten platteland woont een derde van de plattelandsbewoners.
- Tot het dorpse platteland kunnen de grotere dorpen met een centrumfunctie worden gerekend. Hier zijn veel voorzieningen en veel bezoekers van buiten. Nieuwe bewoners komen veelal uit de eigen regio. Ruim de helft van de plattelandsbewoners woont hier.’ (Vermeij et al., 2008, pp. 11-12)

Hieronder worden de drie dorpen, kerken en relevante context kort toegelicht.

Jistrum

Dit is een klein dorp in het oosten van Friesland, behorend tot de gemeente Tytsjerksteradiel. Het ligt ten noorden van Drachten en ten noordoosten van het Bergumermeer. Het dorp telde 905 inwoners in 2019. Onder het dorp valt ook een deel van de buurtschap Schuilenburg (Eestrum - Wikipedia, 2019). Jistrum heeft een beperkt voorzieningenaanbod en valt volgens de bovenstaande typering onder het *gesloten platteland*.

De Protestantse Gemeente Jistrum is in 2006 ontstaan uit een fusie tussen de Gereformeerde Kerk en de Hervormde Gemeente en kent voor de reguliere eredienst een liturgie van het gereformeerde type (Hoekstra & Ipenburg, 2008). Zij schrijft op haar website waarde te hechten aan de christelijke traditie, maar staat open voor nieuwe ontwikkelingen en kansen. Zij wil ruimte aan deze ontwikkelingen en kansen geven door de aanwezigheid van een jongerenwerker. De gezinsdiensten in deze gemeente heten: ‘Ferbinning’ (verbinding) of ‘Ferbiningsjinsten’ (verbindingsdiensten). De gemeente telt zo’n 350 leden (Profielschets PKN Jistrum | PKN gemeente Jistrum, 2020).

Kootstertille

Het dorp Kootstertille ligt ook in het oosten van Friesland, is een buurdorp van Jistrum en behoort tot de gemeente Achtkarspelen. Het dorp ligt ongeveer 15 kilometer ten noorden van Drachten, tussen Twijzel en Drogeham. In 2019 telde Kootstertille 2.440 inwoners. Onder het dorp vallen ook de buurtschappen De Kooten, Monniketille en Opperkooten (Kootstertille - Wikipedia, 2019). Doordat Kootstertille een van de grotere dorpen in de buurt is, heeft zij een centrumfunctie voor, onder andere, het naburige dorp Jistrum. Het dorp heeft relatief veel voorzieningen en daarmee bezoekers van buiten en valt hiermee te typeren onder het *dorpse platteland*.

De Protestantse Gemeente Kootstertille is ontstaan na de fusie van de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde Kerk in 2012 en kent voor de reguliere dienst eveneens een liturgie van het gereformeerde type (Hoekstra & Ipenburg, 2008). De gezinsdiensten van de gemeente heten: ‘Themadiensten’. De gemeente telt ongeveer 475 leden (Protestantse Gemeente Kootstertille, 2020).

Oudebildtzijl

Een klein dorp in de gemeente Waadhoeke, in het noorden van Friesland. Het ligt ten noordwesten van Stiens en ten noordoosten van Sint Annaparochie, aan het oostelijke eind van de Oudebildtdijk. Het dorp telde 969 inwoners in 2019. Onder het dorp valt ook de buurtschap Nieuwebildtzijl en een groot boerenbedrijf van het dorp Oude Leije valt binnen het dorpsgebied (Oudebildtzijl - Wikipedia,

2019). Oude Bildtziyl is een klein dorp met een beperkt voorzieningenaanbod en valt te typeren onder het *gesloten platteland*.

De Vrije Evangelische Gemeente Oude Bildtziyl is een kleine kerkgemeente die qua traditie niet veel verschilt van de bovengenoemde kerkelijke gemeenten. De gezinsdiensten heten hier: 'Hart&Syl'. Dit is een woordspeling met 'Ouwe-Syl' zoals het dorp in de volksmond wordt genoemd. Per 1 januari 2020 telde de kerkelijke gemeente 115 leden, volgens het secretariaat van de gemeente (persoonlijke communicatie, 21 januari 2020).

Hoewel de VEG in haar theologische gedachtegoed duidelijk evangelische kenmerken draagt (streven naar nieuwtestamentische broeder- en zusterlijke sfeer, nadruk op persoonlijke bewuste keuze, Jezus als Heiland), wordt de liturgie volgens het gereformeerde type gevierd (Hoekstra & Ipenburg, 2008). Zie ook hoofdstuk 3.1.

Over hoe deze gezinsdiensten er precies uitzien is te lezen in hoofdstuk 2.

1.3 Doel en afbakening van het onderzoek

Het doel van dit project is allereerst inzichtelijk te krijgen óf de gezinsdiensten ervoor zorgen dat gezinnen betrokken blijven bij de kerk, en waarom wel of juist niet. Welke aspecten dragen hieraan bij en in hoeverre is dit langdurig of kortdurend? Dit onderzoek moet inzichtelijk maken wat de volgende stappen zijn voor de gezinsdiensten. In theorie zijn drie uitkomsten mogelijk: de gezinsdiensten verbeteren, doorgaan zoals het al ging, of stoppen met de gezinsdiensten. Dit onderzoek draagt bij aan de missie van Royal Mission om ten dienste van God, bij te dragen aan een 'herleving' (revitalisering) in de kerken. Als blijkt dat er verbeterd moet worden, kan worden afgevraagd hoe hieraan vorm te geven. Als blijkt dat gestopt moet worden met de gezinsdiensten, kan worden afgevraagd hoe de gezinnen dan wél bereikt kunnen worden.

Met de resultaten van het project krijgt Royal Mission inzichtelijk welke factoren of aspecten van de gezinsdiensten worden gewaardeerd en bijdragen in het betrokken houden van gezinnen bij de gemeente en waarom. En welke aspecten juist niet gewaardeerd worden, waardoor Royal Mission de gezinsdiensten mogelijk kan verbeteren, of juist met de gezinsdiensten moet stoppen als blijkt dat deze niet bijdragen aan de betrokkenheid van gezinnen.

De reguliere diensten zijn voor veel mensen het enige referentiekader. Daarom worden de gezinsdiensten regelmatig vergeleken met de reguliere diensten, in de verwachting dat dit bijdraagt aan het op waarde schatten van de gezinsdiensten. Dit zal zich voordoen tijdens zowel de omschrijving van de gezinsdiensten als tijdens het literatuur- en veldonderzoek.

Het onderzoek heeft niet als doel om de gezinsdiensten zo 'leuk' mogelijk te krijgen of 'zoveel mogelijk mensen' in de diensten te krijgen. De hoop is dat kerkdiensten inhoudelijk méér zijn dan 'leuk': een ontmoeting met God. Het gaat dus ook niet om de kwantiteit van mensen in de diensten, maar veel meer om de 'kwaliteit' van de dienst en de waardering die gezinnen hieraan geven.

Allerminst pretendeert Royal Mission de 'formule' gevonden te hebben of hét redmiddel voor de kerkelijke gemeenten in Friesland. Men kan geen blik werpen op de toekomst: áls de diensten nu een succes blijken, zijn ze dat over tien jaar dan nog steeds? Dit onderzoek is een poging om te kijken of Royal Mission *ergens* in de goede richting zit.

1.4 Hoofdvraag en deelvragen

Om het hierboven beschreven doel te bereiken is de volgende hoofdvraag geformuleerd:

‘Hoe kunnen de gezinsdiensten van Royal Mission zo worden vormgegeven dat het voor gezinnen aantrekkelijk blijft om te blijven meeleven met de plaatselijke gemeente en welke aspecten zorgen daarvoor?’

De deelvragen zijn als volgt opgebouwd: verkennend, theoretisch, empirisch, pragmatisch. Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag, zijn de deelvragen als volgt geformuleerd:

1. Wat is de huidige situatie van de gezinsdiensten?
2. Wat zijn volgens de liturgiewetenschap, de kenmerkende aspecten van de erediensten binnen het gereformeerd protestantisme en de evangelische/charismatische stroming (Royal Mission) en hoe verhouden de gezinsdiensten zich tot dat spectrum?
3. Wat kunnen we vanuit literatuur zeggen over de participatie van jongeren van 4-18 jaar binnen de eredienst?
4. Wat is de sociale waarde van gezinsdiensten voor gezinnen? (vanuit sociologie)
5. Hoe waarderen gezinnen de verschillende aspecten van de gezinsdiensten en welke aanbevelingen kunnen gedaan worden voor de gezinsdiensten: verbeteren, afschaffen of gelijk houden?

1.5 Centrale begrippen

Om duidelijk te maken wat met de hoofdvraag wordt bedoeld worden enkele begrippen gedefinieerd.

- **Aantrekkelijk:** Met de term ‘aantrekkelijk’ gaat het er niet om dat gezinnen de gezinsdiensten alleen maar ‘leuk’ vinden. Het moet om meer gaan dan dat. Gezinsdiensten zijn er om elkaar en God te ontmoeten en beter te leren kennen. De aantrekkelijkheid mag nooit ten koste gaan van de boodschap van het Evangelie. Daarnaast moet het een ‘eredienst’ blijven, wat inhoudt dat niet kan worden geconcludeerd dat er geen gebed, verkondiging of lofprijzing meer mag plaatsvinden omwille van de aantrekkelijkheid. In dat geval zou het geen eredienst meer zijn (Van der Velden, 2000; Van de Poll, 2008) Met andere woorden: met ‘aantrekkelijk’ wordt bedoeld dat gezinnen graag naar de gezinsdiensten komen, doordat zij elkaar en God ontmoeten en beter leren kennen, binnen de vorm van de gezinsdiensten. Wanneer iets aantrekkelijk is, is dat in ons geval iets “waar men graag vertoeft” (ANW, 2017). In dit onderzoek gaat het daarbij ook om de vraag wáárom men er graag vertoeft.
- **Gemeente:** het onderzoek richt zich voornamelijk op de ontwikkelingen in drie plaatselijke kerkelijke gemeenten: PKN Jistrum, PKN Kootstertille en de Vrije Evangelische Gemeente Oude Bildtzijsl. Bij elk van de drie gemeenten is een jongerenwerker van Royal Mission werkzaam.
- **Gezinnen:** gezinnen die bestaan uit ouders met kinderen van 4 t/m 18 jaar. We richten ons op gezinnen die al betrokken zijn bij de gemeente en de gezinsdiensten bezoeken, dus niet op buitenkerkelijke gezinnen of gezinnen die eerst wel kwamen maar nu niet meer. De leeftijdsafbakening van kinderen van 4 t/m 18 jaar is gemaakt omdat dit de eerste doelgroep van de gezinsdiensten is.
- **Gezinsdiensten:** diensten die vormgegeven zijn door Royal Mission en erop gericht zijn om ouders met kinderen van 4 t/m 18 jaar aan te spreken door de thema’s en het niveau op deze doelgroep aan te passen en hen een actieve rol in de dienst toe te delen. Omdat de onderzochte gemeenten allemaal dezelfde soort diensten hebben, maar deze diensten overal een andere naam hebben is voor het onderzoek gekozen voor de term ‘Gezinsdiensten’ als overkoepelende term waar de onderzochte diensten in alle drie de gemeenten mee worden bedoeld.

- **Meeleven:** meevoelen met en deelnemen aan de gemeente. In de zin van betrokkenheid en belangstelling tonen (Nederlandse synoniemen voor meeleven, ander woord voor meeleven, 2019). Een eerste stap is het maandelijks bezoeken van de gezinsdienst. Vervolgens neemt men taken op zich.
- **Royal Mission:** Zie hieronder bij 1.6.

1.6 Royal Mission en haar jeugdwerkers

Wat is Royal Mission, wie zijn deze 'jeugdwerkers' en wat is hun rol betreffende de gezinsdiensten? Royal Mission is een organisatie die als evangelisch/charismatisch gezien kan worden (zie ook hoofdstuk 3.1) en heeft een grote verscheidenheid aan activiteiten (Hoekstra & Ipenburg, 2008). Deze activiteiten worden gehouden vanuit een missie. "Royal Mission is een organisatie die ontstaan is vanuit de opdracht die Jezus aan zijn discipelen geeft in Mattheüs 10:7-8." (Royal Mission, 2019; Beleidsplan Royal Mission, 2018-2020) Deze tekst gaat over het verkondigen van het Koninkrijk, waarbij Jezus de volgende opdracht geeft: 'Genees zieken, wek doden op, maak mensen die aan huidvraat lijden rein en drijf demonen uit. Om niet hebben jullie ontvangen, om niet moeten jullie geven.' Royal Mission heeft vanuit deze roeping de volgende doelen voor ogen:

Kinderen, tieners en jongeren uitdagen om Jezus radicaal te volgen
 Kerken en organisaties ondersteunen en bemoedigen om te bouwen aan één Koninkrijk
 Leiderschap ontwikkelen en leiders toerusten in hun belangrijke taak
 Materialen ontwikkelen die vernieuwend zijn en verandering brengen
 Nationaal en internationaal deel zijn van een koninklijk netwerk
 Royal Mission wil deze uitdaging verwezenlijken door op heel veel plaatsen iets in beweging te zetten. We doen dit door 'TOUCH'
 Trainen – Onderwijzen – Uitzenden – Coachen – Helpen (Royal Mission, 2019).

Het willen uitdagen van kinderen, tieners en jongeren, ondersteunen van kerken en toerusten van leiders zien we terug bij de jeugdwerkers van Royal Mission. Royal Mission detacheert jeugdwerkers die een jeugdwerkersopleiding (zie figuur 1) volgen of hebben gevolgd bij Royal Mission en vervolgens worden ingezet in plaatselijke gemeenten die een beroep doen op Royal Mission. De plaatselijke gemeente neemt een jeugdwerker in dienst die verbonden blijft aan Royal Mission en door Royal Mission wordt begeleid. Een kernonderdeel van de jeugdwerker is het opzetten van maandelijkse gezinsdiensten. Hiervoor stelt de jeugdwerker een team samen vanuit de plaatselijke gemeente. Dit team organiseert de gezinsdiensten in samenwerking met de jeugdwerker. Het aantal uren dat de jeugdwerker werkzaam is verschilt per situatie. Veel jeugdwerkers hebben naast het jeugdwerk nog een andere baan.

JEUGDWERKOPLEIDING

10 ZATERDAGEN vol met training, verhalen, opdrachten, gesprek én fun!

Wij geloven in de kerk en haar mooie toekomst. Daarom investeren we bewust in tiener- en jeugdwerkers, want daar ligt de kracht en de creativiteit voor de vernieuwing en herleving van de kerk.

Visie

We geloven dat een gepassioneerde jeugdwerkleider/jeugdwerker werkelijk verschil maakt bij het bereiken van tieners en jongeren (12-25 jaar) met het evangelie. We willen jou als (aspirant) jeugdwerker helpen om je passie te bevestigen, je visie te versterken en je kennis te vergroten.

Doelgroep

We richten ons op vrijwilligers en betaalde krachten die werken met tieners of jongeren en zich verder willen verdiepen in het jeugdwerk: jeugdleiders, jeugdouderlingen, jeugdwerkers, jeugdraden en predikanten.

Figuur 1 Jeugdwerkopleiding (Jeugdwerkopleiding - Royal Mission, 2020)

1.7 Type onderzoek, opzet en methoden

Het onderzoek dat is gedaan, is naast het literatuuronderzoek een zowel *kwantitatief* als *kwalitatief* en *praktijkgericht onderzoek* (Verhoeven, 2018). Het is een vraag over de waarde en invloed van de gezinsdiensten, en welke vervolgstappen gedaan moeten worden.

Om het onderzoek voldoende methodisch gegrond te laten zijn, zijn als hulpmiddel de boeken van Nel Verhoeven *Wat is onderzoek* (2018) en van Ben Baarda (et al.) *Basisboek Kwalitatief onderzoek* (2018) gebruikt. In deze paragraaf worden methoden benoemd die zijn ingezet om dit project op kwaliteit te kunnen verantwoorden. Om iets nuttigs over de hoofdvraag te kunnen zeggen is vooronderzoek gedaan door het raadplegen van de websites van de onderzochte gemeenten, het schriftelijk interviewen van de plaatselijke jeugdwerkers en door middel van ongestructureerde observatie. Vervolgens is literatuur bestudeerd vanuit theologie (liturgiek en participatie van jongeren) én sociologie (behoeften van een gezin), gestructureerde observatie gedaan, is een kleine steekproef van de populatie geïnterviewd en een grotere steekproef is gevraagd een enquête in te vullen. Dit maakt het onderzoek getrianguleerd en er is gebruik gemaakt van *Mixed Methods* om de validiteit te bevorderen. Daarnaast moet het vooral voor de opdrachtgever *praktisch relevant* zijn.

Zoals benoemd bij 1.2 is in het kader van de beperkte tijd en omvang van het onderzoek gekozen om drie plaatselijke gemeenten te onderzoeken die al twee tot vier jaar gezinsdiensten hebben (operationele populatie). Royal Mission is werkzaam bij zo'n twaalf gemeenten (theoretische populatie) waarvan meerdere gemeenten gezinsdiensten houden. Vanuit een steekproef bij drie kerkgemeenten kunnen goede conclusies worden getrokken over de gezinsdiensten van Royal Mission in het algemeen. Deze gemeenten zijn gekozen omdat zij de langste tijd werken met gezinsdiensten, het proces dus al verder gevorderd is en er daarom naar verwachting meer over gezegd kon worden.

Omdat het houden van interviews alleen een versmald en wellicht minder betrouwbaar beeld zou geven, ondanks de gemeenten niet erg groot zijn, is toch gekozen voor *triangulatie* (Baarda, 2018) en is een Mixed Methods-ontwerp ingezet waarbij interviews (kwalitatief), enquêtes (kwantitatief) en observatie zijn gecombineerd. Zo is de validiteit van het onderzoek bevorderd. Allereerst is daarom geobserveerd bij de gezinsdiensten. In de eerste plaats direct, verhuld, participierend en ongestructureerd. Vervolgens direct, verhuld, participierend en gestructureerd met behulp van een *observatieformulier* (Baarda, 2018). Hierna is een enquête uitgezet om een goed beeld te kunnen krijgen van de, eventueel verschillende, geluiden van de bezoekers van de gezinsdiensten. Onder andere de bezoekfrequentie en motieven van bezoek en de waardering van verschillende aspecten in de dienst zijn in de enquête naar voren gekomen. De meeste enquêtes zijn vooraf aan de interviews gehouden.

Binnen de drie gemeenten was de intentie twee tot vier gezinnen per gemeente te interviewen, afhankelijk van wanneer het verzadigingspunt (saturatie) bereikt is en de respons van de gezinnen. Het doel was dus minimaal zes en maximaal twaalf interviews. Dit is dus eveneens een steekproef. Tijdens het onderzoek is gebleken dat het interviewen van zes gezinnen voldoende is geweest. Het verzadigingspunt was bereikt: er werden geen nieuwe dingen meer gezegd. We willen erachter komen in hoeverre en wat de gezinnen aan de diensten *waarderen*. Daarom is gekozen voor een *kwalitatief onderzoek* door middel van *diepte-interviews* met gezinnen als geheel, dus *groepsinterviews* (Verhoeven, 2018). Naar verwachting worden de beste resultaten behaald wanneer de gezinnen als geheel geïnterviewd worden, aangezien men elkaar kan aanvullen en binnen een kortere tijd meer personen kunnen worden geïnterviewd. Vooraf was verwacht dat, omdat de data van de gezinsdiensten per kerkelijke gemeente verschillen, de enquêtes, interviews en observaties door elkaar heen konden lopen. Maar het streven was om eerst te observeren, vervolgens de enquête

te houden om dan aan de hand van de uitkomsten diepte-interviews te houden. Deze volgorde is voorgenomen, zodat aan de hand van de uitkomsten van eerdere stappen, de volgende stap kon worden voorbereid en uitgevoerd. Dit streven is zo goed als gelukt. Alleen de enquête in Kootstertille is gehouden na enkele interviews met gezinnen, waarvan één interview met een gezin binnen deze gemeente. Uit een eerdere (ongestructureerde) observatie was bekend dat in Kootstertille de gezinsdienst vrijwel gelijk was aan de eerder bezochte diensten waar wel vooraf de enquêtes gehouden zijn, wat maakt dat het verantwoord genoeg was om dit interview vooraf aan de laatste enquêteronde te laten plaatsvinden. In hoofdstuk 4 worden de onderzoeksmethoden voor de observaties, enquêtes en interviews uitgebreider toegelicht en gemaakte keuzes verantwoord.

1.8 Leeswijzer

De inleiding, hoofdstuk 1, is zojuist gelezen. Hoofdstuk 2 bevat een beschrijving van het concept ‘gezinsdiensten’ en de visie hierachter. In hoofdstuk 3 wordt het literatuuronderzoek besproken waarin is gekeken naar liturgiek, participatie van jongeren en de sociale waarde van gezinsdiensten. Hoofdstuk 4 laat zien hoe methodisch verantwoord tewerk is gegaan en beschrijft de resultaten van de observaties, enquêtes en interviews. Tot slot geeft hoofdstuk 5 een conclusie van het onderzoek, een discussie en worden aanbevelingen gedaan betreffende vervolgstappen voor de gezinsdiensten.

1.9 Conclusie en overgebleven vragen

Zojuist is beschreven dat de gezinsdiensten moeten bijdragen aan de revitalisering van de gemeenten en hierbij wordt gericht op gezinnen met kinderen t/m 18 jaar. Het onderzoek speelt zich af in drie gemeenten in Friesland, een provincie met een unieke cultuur en waar kerkverlating sterker is dan in andere provincies. Het doel van het onderzoek is inzichtelijk te krijgen of de gezinsdiensten zorgen voor betrokkenheid van gezinnen bij de kerk en wat hieraan bijdraagt. Een hoofdvraag is geformuleerd die moet worden beantwoord met behulp van de deelvragen. Hierbij speelt de term ‘aantrekkelijk’ een belangrijke rol. Immers, gezinnen moeten het aantrekkelijk vinden om naar de gezinsdiensten te komen. Daarna is Royal Mission beschreven en de rol van haar jeugdwerkers. Tot slot is beschreven dat het hier gaat om een zowel kwantitatief als kwalitatief en praktijkgericht onderzoek (Verhoeven, 2018) en is de opzet beschreven. Het bovenstaande roept een aantal vragen op die in het volgende hoofdstuk worden behandeld:

- Wat is de visie van Royal Mission op de gezinsdiensten?
- Hoe denken de dominees erover?
- Hoe zien de gezinsdiensten eruit en hoe krijgen ze vorm?
- Op welke wijze verschillen de gezinsdiensten van de reguliere diensten?
- Wat is het doel en de doelgroep van de gezinsdiensten?
- Wat is de context van de gezinsdiensten per gemeente?

Deze vragen moeten worden beantwoord voordat vanuit literatuur onderzocht en besproken kan worden in hoeverre gezinsdiensten aantrekkelijk zijn voor gezinnen en welke aspecten hieraan bijdragen.

Hoofdstuk 2. Deelvraag 1: De huidige situatie van de gezinsdiensten

Dit hoofdstuk heeft als doel zo helder mogelijk onder ogen te brengen hoe een gezinsdienst eruitziet. Beginnende met een beknopt beschreven visie van Gerlof Wiersma namens Royal Mission, om vervolgens te omschrijven hoe deze visie vormgegeven wordt in de diensten. Daarnaast wordt de visie van de betrokken dominees ten opzichte van de gezinsdiensten besproken. In het begin wordt de situatie zo breed en algemeen mogelijk neergezet om de gezinsdiensten in alle drie de gemeenten te kunnen representeren, gaandeweg het hoofdstuk zal het beeld versmallen om de gezinsdiensten per gemeente apart in kaart te brengen.

2.1 Visie van Royal Mission op de gezinsdiensten.

Om het doel en de visie van de gezinsdiensten beter in beeld te kunnen brengen is Gerlof Wiersma, coördinator van de jeugdwerkers in Noord-Friesland, gevraagd om – namens Royal Mission – de visie uit te werken die wordt nagestreefd. Hieronder volgt een uitwerking van deze visie. Zie bijlage 1 voor Wiersma's eigen woorden.

De visie van Wiersma, namens Royal Mission, moet gezien worden in het perspectief van 'toekomstgericht vieren'. Hiermee wordt bedoeld dat het 'vieren' in de gemeente zo moet worden vormgegeven dat over 20-50 jaar nog steeds in de plaatselijke gemeente wordt gevierd. Om de gemeenten bewust te betrekken bij het zoekproces richting de toekomst zijn de gezinsdiensten in het leven geroepen. Eén zondag per maand worden in de betreffende gemeenten de kerkdiensten anders dan de andere zondagen vormgegeven.

De reguliere liturgie geeft stabiliteit en onderbouwing voor de zondagse dienst in gevestigde kerken, stelt Wiersma. Echter blijkt volgens Wiersma al jaren dat de oude manier van invulling voor de meeste mensen van ca 45 jaar en jonger niet meer verbindend genoeg is om te blijven komen. "Ik geloof dat het Gods bedoeling echter wel is dat de kerk er over 50 jaar en later nog is en dat er nog periodiek 'gevierd' wordt." Reden genoeg voor Wiersma om binnen de gevestigde kerken met de liturgie te experimenteren. Dit wordt gedaan door het hebben van gezinsdiensten met de focus op gezinnen met kinderen t/m 17 jaar. 'Vieren' houdt volgens Wiersma's overtuiging het onderstaande in:

- Ontmoeten van elkaar als gelovigen
- Elkaar bemoedigen
- Zingen tot eer van God met alle leeftijden
- Verkondiging en uitleg van Gods woord
- Bidden met en voor elkaar
- Elkaar zegenen

Wanneer deze onderdelen in een viering aanwezig zijn, voor alle aanwezigen verbindend aanvoelen en als inspirerend worden beleefd, dán hebben we een viering die toekomstgericht (en toekomstbestendig) is. Wiersma benoemt verder dat hét kenmerk van de postmoderne mens is dat deze zich laat leiden door gevoel. Hij is er niet van overtuigd dat 'ons gevoel' de beste raadgever is, maar wil er wel bewust van zijn en het behandelen als een fenomeen waar wij mee om moeten gaan. Om Jezus' opdracht om "alle mensen tot Zijn discipelen te maken" serieus te nemen, moeten we aansluiten bij de postmoderne gelovige mens.

2.2 Vormgeving van de gezinsdiensten

Hoe zien deze gezinsdiensten er dan uit? Als we kijken naar alle drie de gemeenten verkrijgen we een algemeen beeld van de liturgie, ofwel orde van de dienst van zowel de gezinsdiensten als de reguliere diensten:

Algemene opzet Gezinsdiensten		
Oude Bildtzijl: Hart&Syl-dienst	Jistrum: Ferbiningsjinst	Kootstertille: Themadienst
<i>Thema: Groeien in geloof</i>	<i>Thema: Glow</i>	<i>Thema: Gods kinderen hebben bijzondere kracht</i>
Koffie/thee/ranja, gezelligheid	Koffie/thee/ranja, gezelligheid	Koffie/thee/ranja, gezelligheid
Vooraf muziek door beamerteam		
Opwekkingslied	Kinderlied	
Welkom en Gebed	Welkom en Gebed	Welkom en Gebed
	Psalm met orgel	Kinderlied
Kindermoment	Gedicht	
Kinderlied	Opwekkingslied	Opwekkingslied
Engels lied		
Spel	Spel	Spel
Opwekkingslied	Engels lied	Opwekkingslied
		Opwekkingslied
Gebed		
Collecte	Toespraakje	Preek + Verwerking
Kinderlied met orgel	Psalm met orgel	Opwekkingslied
Joh. de Heer lied		
Overdenking en gebed	Collecte + stellingen bespreken	Collecte
Opwekkingslied	Opwekkingslied	Engels lied
Mededelingen / afsluiting		
Joh. de Heer lied		
Zegen	Zegen	Gebed en Zegen
Muziek na de dienst bij verlaten van de kerk	Lunch	Mededelingen

Tabel 2 Algemene opzet Gezinsdiensten

Zoals in tabellen 2 en 3 te lezen, verschilt de orde van de dienst bij gezinsdiensten niet geheel van reguliere diensten. Zowel de reguliere diensten als de gezinsdiensten kennen een woord van welkom, een overdenking, gebeden, uitspreken van de zegen, het zingen van liederen en het houden van een collecten.

Op vijf punten wijken gezinsdiensten sterk af van een reguliere dienst: de koffie/thee/ranja en gezelligheid voorafgaand aan de dienst; de liedkeuze en muzikale begeleiding (bij reguliere diensten worden vooral liederen uit het Liedboek 2013 gezongen onder begeleiding van het orgel, terwijl bij gezinsdiensten meer opwekkingsliederen worden gezongen en een band de gemeente muzikaal begeleid); het spelelement in de dienst; gesprek aan de tafels naar aanleiding van de overdenking; en de (al dan niet structurele) lunch na de dienst.

Naast deze vijf punten die een andere invulling geven aan de orde van de dienst, kunnen nog twee andere elementen worden benoemd waarin de gezinsdienst verschillen vertoont ten opzichte

Algemene opzet Reguliere diensten		
Oude Bildtzijl	Jistrum	Kootstertille
Orgelspel	[Voorzang]	Orgelspel
Voorzang	Afkondigingen door de dienstdoende ouderling	Woord van welkom
Mededelingen van de kerkenraad	Intochtslied	Intochtslied
Intochtslied	Stilgebed, Votum en Groet	Bemoediging en Drempelgebed
Stilgebed, Votum en Groet	Lied / Klein Gloria	Groet
Loflied	[Verootmoediging / geboden – lied]	Kyriegebed
Gebed om verlichting met de Heilige Geest	Gebed om de opening van het Woord	Lied van de dag
Kinderen gaan naar kindernevendienst	Schriftlezing(en)	Gebed van de Zondag
Samenzang	Lied	Kindergesprek en kinderen gaan naar kindernevendienst
Schriftlezing	Verkondiging	Eerste Schriftlezing
Samenzang	Lied	Lied
Preek	[Geloofsbelijdenis]	Tweede Schriftlezing
Kinderen komen weer in de kerk evt. lied	Lied	Lied
Dienst der gebeden	Dankgebed en voorbeden	Preek
Slotlied	Slotlied	Lied, kinderen komen terug in de kerk
Zegen	Zegen	Gebeden
Eventueel nog zingen een couplet van het slotlied		Inzameling van de gaven
Collecte bij de uitgang		Slotlied
Orgelspel		Zegen
		Orgelspel

Tabel 3 Algemene opzet Reguliere Erediensten

van een reguliere dienst. Ten eerste dat de gemeenteleden gedurende de dienst aan tafels zitten met andere gemeenteleden die ze wel of niet kennen. Op de tafels staat lekkers: koekjes en/of snoepjes (mogelijk ook in thema: pepernoten rond Sinterklaas, kerstkoekjes rond Kerst). De verwachting is dat dit de *interactie* en *ontmoeting* in de dienst bevordert. Het tweede punt is de *informele sfeer* in de gezinsdiensten, terwijl de reguliere diensten een meer *formeel* karakter hebben (zie ook hoofdstuk 3).

2.2.1 De rol van de jeugdwerkers

Zoals in hoofdstuk 1.6 beschreven detachert Royal Mission jeugdwerkers aan plaatselijke gemeenten, die Royal Mission vervolgens begeleidt in zijn werkzaamheden. Een kernonderdeel van de jeugdwerker is het opzetten van gezinsdiensten. De jeugdwerker is meestal de initiatiefnemer en stelt vanuit de plaatselijke gemeente een team samen om na te denken over hoe een gezinsdienst kan worden vormgegeven in deze gemeente. De kennis en ervaring die Royal Mission heeft kan de jeugdwerker hier inzetten. Uiteindelijk is het de gemeente zelf die de gezinsdiensten organiseert en hiervoor verantwoordelijk is, de jeugdwerker helpt hierbij. Vaak is het de jeugdwerker die voorgaat in de diensten, maar dit wordt ook door gastsprekers en dominees gedaan.

2.3 Doel en doelgroep van de gezinsdiensten

Eén van de gemeenten deelde hun visiedocument op gezinsdiensten: 'Hoe willen wij zijn? Wat zijn onze waarden? Hoe willen we dat mensen uit het dorp over ons spreken?' Deze gemeente kwam met vijf kernwaarden (weergegeven in figuur 2) die meer inzicht geven in het doel van de gezinsdiensten. Dit zijn de punten die belangrijk gevonden worden om tijdens een gezinsdienst in gedachten te houden. Maar dit staat nog niet gelijk aan het *doel* van de dienst. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is inzicht gegeven in Wiersma's visie op vieren en

zijn visie voor de gezinsdiensten. Eén van de doelen van deze diensten is het hebben van een periodieke dienst, als alternatief voor de reguliere dienst, waarin geëxperimenteerd wordt in het zoeken naar een dienst die aansluit op de cultuur waarin we leven. Hierbij wordt rekening gehouden met het feit dat we te maken hebben met de *postmoderne* mens die zich vaak laat leiden door zijn *gevoel*. Om daarop aan te sluiten wordt bedoeld op de generatie die het meest in deze denkwijze gegrond is (zie ook hoofdstuk 3.3). Dit zijn de gezinnen met kinderen t/m 17 jaar, die de eerste doelgroep vormen voor deze gezinsdiensten.

2.4 Visie van de betrokken dominees

In deze paragraaf wordt de visie en positie van de dominees beknopt besproken, zodat meerdere perspectieven worden meegenomen en een eerlijke evaluatie kan plaatsvinden. Hoe ervaart deze

Hoe willen wij zijn?
Wat zijn onze waarden?
Hoe willen we dat mensen uit het dorp over ons spreken?

Gastvrij
Wij willen iedereen welkom heten en willen laten blijken dat we blij zijn als mensen voor het eerste of vaker langs komen

Verbinden
Wij willen mensen in verbinding brengen met God, met elkaar en met het dorp

Thuis voelen
Wij bouwen aan een huiselijke sfeer binnen Ferbining waarin we God en elkaar kunnen ontmoeten en groeien in relatie met Hem en met elkaar.

Jezus centraal
Wij stellen Jezus centraal in Ferbining. Hij is de weg naar de Vader. Hij stierf voor onze zonde en overwon de dood. Hem willen we volgende. Door Hem is er hoop voor iedereen in Jistrum.

Uitnodigend
Wij nodigen mensen bewust uit. We willen graag dat iedereen in Jistrum, wel of niet horend bij de gemeente, langskomt.

Figuur 2 Kernwaarden Ferbining

partij de gezinsdiensten en het werk van Royal Mission binnen de gemeente? Aan de hand van telefonische interviews is het volgende naar voren gekomen. Zie ook de uitgebreide versie in bijlage 2.

De visies van de dominees komen deels overeen en deels tegenover elkaar. Waar de een vertelt dat de gezinsdiensten ‘werken’ noemt de ander dat ze zich nog moeten bewijzen. Dat het een positieve ontwikkeling is in intergenerationeel vieren zijn ze met elkaar eens. In de gezinsdiensten is meer ruimte om te experimenteren dan in de reguliere diensten. De dominees zijn het erover eens dat de gezinsdiensten een waardevolle aanvulling zijn binnen de traditie, een aanvulling, geen vervanging van de reguliere dienst. Dit heeft te maken met het feit dat het ‘laagdrempelig’ moet zijn, waardoor het lastiger is om diepgang aan te brengen en het grote ‘gezelligheidsaspect’. Het moet meer zijn dan gezellig: God is aanwezig. De dominees zijn het erover eens dat de gezinsdiensten waardevol zijn vol zijn voor het kunnen vieren met alle leeftijden. Ook wordt het gezien als “een leerweg voor jongeren om ook de gewone dienst mee te maken.” Het is een ‘mozaïek’ die maakt dat verschillende onderdelen die anders niet bij elkaar passen, nu wél passen: verkondiging en spel, liedboek en opwekkingsbundel, orgel en band. Dit maakt het voor de verschillende leeftijden interessant.

Er wordt samengewerkt met de dominees tijdens het organiseren van de gezinsdiensten en dat gaat goed. Eén dominee geeft aan de gezinsdiensten niet mee te organiseren omwille van tijd. Royal Mission brengt iets wat nodig bleek en de dominees geen tijd of talent voor hebben. Wel benoemt een dominee de zorg te hebben dat het werk van Royal Mission niet goed verbonden wordt met de rest van de gemeente. De anderen geven aan dat de breedte van de gemeente er juist erg bij betrokken wordt.

2.5 Specifieker per gemeente

In het kader van het onderzoek zijn aan de plaatselijke jeugdwerkers schriftelijk een aantal vragen voorgelegd om een helderder beeld te krijgen van de gemeenten, de gezinsdiensten en haar deelnemers. Sommige vragen waren feitelijk, andere naar inschatting. Bij gebrek aan feitelijke gegevens hebben de jeugdwerkers inschattingen ingevuld. Hieronder worden per gemeente kernachtig de feitelijke gegevens en inschattingen benoemd.

2.5.1 VEG Oude Bildtzijl

In september 2018 is deze gemeente begonnen met de gezinsdiensten. Hiermee is zij de gemeente binnen het onderzoek waar gezinsdiensten het kortst actief zijn. Van de 115 gemeenteleden zijn naar schatting zo’n 70 leden 70 jaar of ouder en ongeveer 30 tussen de 18 en 70 jaar en 15 gemeenteleden zijn 18 jaar of jonger. Het aantal gemeenteleden dat de gezinsdiensten bezoekt, wordt ingeschat op 70 deelnemers waarvan 4 gezinnen met kinderen tot en met 18 jaar. Zowel de deelname als de bezoekfrequentie van gezinnen neemt volgens de jeugdwerker toe.

2.5.2 PKN Jistrum

Er is in 2015 een start gemaakt met de gezinsdiensten en sinds seizoen 2019/2020 voor het eerst als vervanging van de reguliere dienst. De gemeente kan naar schatting als volgt worden verdeeld: ongeveer 60 leden zijn 50 jaar of ouder. Daarna volgen de 30+’ers met kinderen, waarvan ongeveer 40 zijn. Zo’n 15 tot 20 leden vallen binnen de jongerencategorie (leeftijd van 12-29 jaar). De groep kinderen jonger dan 12 jaar bestaat uit zo’n 20 kinderen. Op de vraag hoeveel mensen er gemiddeld bij de gezinsdiensten komen, kwam als antwoord een schatting van 60 tot 70 deelnemers. Van deze deelnemers zijn 30 tot 40 bezoekers gezinnen met kinderen tot en met 18 jaar. De deelname neemt

op het moment van het onderzoek toe, maar hier wordt bij gezegd nog maar net met deze nieuwe vorm te zijn gestart (als vervanging van de reguliere dienst). De bezoekfrequentie van gezinnen is stabiel en neemt geleidelijk toe als men zich meer en meer vertrouwd voelt met de diensten.

2.5.3 PKN Kootstertille

Deze gemeente is in januari 2016 begonnen met de gezinsdiensten. De inschatting voor de leeftijdsverdeling wordt hier gemaakt aan de hand van betrokkenheid bij de kerk, niet van wie op papier staan. De categorie kinderen van 0 tot 12 jaar bestaat uit een groep van 25 kinderen. Er zijn 25 tieners (12 tot 17 jaar) betrokken. De groep van 18 tot 25 jaar bestaat uit 8 jongeren. En 40 volwassenen van 25-55 jaar. De groep van 55 jaar en ouder bestaat uit 40 betrokkenen. Bij een gezinsdienst komen naar schatting 50-70 mensen waarvan zo'n 60% bestaat uit gezinnen met kinderen tot en met 18 jaar en 40% bestaat uit ouderen of volwassenen zonder kinderen. De deelname aan gezinsdiensten blijft gemiddeld gelijk. Volgens de jeugdwerker neemt de bezoekfrequentie van een gemiddeld gezin toe.

2.6 Conclusie

Zojuist zijn de visies op de gezinsdiensten besproken van zowel Royal Mission als de plaatselijke dominees. Verder zijn de vormgeving (inclusies een vergelijking met de reguliere diensten), het doel en de doelgroep van de gezinsdiensten en de context van de gezinsdiensten bij de betreffende gemeenten besproken. Hiermee is een eerste inzicht gegeven in de gezinsdiensten. Nu de vragen vanuit het einde van het vorige hoofdstuk zijn beantwoord, kan worden overgegaan naar het literatuuronderzoek. Hoofdstuk 2 roept een aantal nieuwe vragen op om mee te nemen naar de volgende hoofdstukken. De vragen zijn te plaatsen in drie thema's: liturgiek; participatie van jongeren in de dienst; en de sociale waarde van gezinsdiensten.

Vanuit liturgie:

- Waar kunnen de gezinsdiensten worden geplaatst binnen het spectrum van kerktradities?
- Welke vergelijkbare initiatieven (*good practices*) zijn er en wat kunnen we daarvan leren?

Vanuit participatie van jongeren in de dienst:

- Waar kunnen de gezinsdiensten worden geplaatst binnen verschillende visies op jeugdwerk?
- Hoe verhouden de gezinsdiensten zich tegenover de zes kernwaarden van Growing Young?
- Waar werken jongeren en kinderen mee in het organiseren en uitvoeren van gezinsdiensten?

Vanuit sociologie:

- Vervullen de gezinsdiensten de sociale behoeften van gezinnen?
- Hoe verbindt het gezin zich met de gemeente?
- Hoe wordt sociale cohesie gestimuleerd tijdens gezinsdiensten?
- Welke rol speelt cultuuroverdracht voor gezinnen?

In het volgende hoofdstuk worden de bovenstaande vragen bij de betreffende paragraaf nader toegelicht en besproken.

Hoofdstuk 3. Literatuurstudie

De doelstelling, initiatie en verantwoordelijkheden rondom de gezinsdiensten zijn in het voorgaande hoofdstuk uiteengezet. Daarmee is een situatieschets gegeven, evenals een contextschets van de drie gemeenten die in dit onderzoek een rol spelen. Dit hoofdstuk omvat de literatuurstudie die twee doelen heeft. Ten eerste wordt vanuit liturgiewetenschappelijk perspectief de gezinsdienst geduid op het spectrum tussen de evangelische beweging en gereformeerde traditie (paragraaf 3.1, deelvraag 2). Ten tweede staat de betrokkenheid van de gezinnen bij de diensten en het kerkelijk leven centraal. Hierbij wordt gekeken naar de invloed van de participatie van jongeren in de dienst (paragraaf 3.2, deelvraag 3) en de sociale waarde van de gezinsdiensten is voor gezinnen (paragraaf 3.3, deelvraag 4). Op basis van bovenstaande komen we tot een conclusie (paragraaf 3.4).

3.1 Deelvraag 2: theologische visie op de eredienst vanuit liturgiek

De eerste vraag vanuit de conclusie van het laatste hoofdstuk luidt: waar kunnen de gezinsdiensten worden geplaatst binnen het spectrum van kerktradities? Het landschap der kerkelijke stromingen en tradities in Nederland is bijzonder uitgebreid, maar kunnen in vier groepen worden geplaatst: Katholiek, Orthodox, Protestants en Varia (Hoekstra & Ipenburg, 2008). De gemeenten en Royal Mission zijn te plaatsen binnen het protestantisme. De situatieschets in hoofdstuk 2 liet zien dat de gemeenten waar Royal Mission werkzaam is tot de Vrije Evangelische Gemeente en de Protestantse Kerk in Nederland horen, beide liturgisch te plaatsen binnen de traditie van het gereformeerd protestantisme (Hoekstra & Ipenburg, 2008). Royal Mission werkt als stichting echter niet vanuit een gereformeerde achtergrond; hun gedachtegoed, kijkend naar hun visie en missie (zie hoofdstuk 1.6) linkt meer aan dat van de evangelische of charismatische stroming (Hoekstra & Ipenburg, 2008). Dit betekent dat er een discrepantie bestaat tussen het gedachtegoed van beide samenwerkende partijen. Om de verhouding hiertussen te omschrijven wordt de volgende deelvraag in dit hoofdstuk beantwoord: *“Wat zijn volgens de liturgiewetenschap, de kenmerkende aspecten van de erediensten binnen het gereformeerd protestantisme en de evangelische/charismatische stroming (Royal Mission) en hoe verhouden de gezinsdiensten zich tot dat spectrum?”*

Om tot beantwoording van de deelvraag te komen, wordt met behulp van literatuur uit de liturgiewetenschappen beschreven wat de plek van de eredienst binnen zowel de gereformeerde evangelische traditie is. Na de bovenstaande vraag te hebben beantwoord, wordt gekeken naar welke vergelijkbare initiatieven (*good practices*) er zijn en wat daarvan geleerd kan worden voor de gezinsdiensten. Tot slot wordt in de conclusie de vervolgstap gezet naar hoe deze kennis zich verhoudt tot de empirie.

3.1.1 Gereformeerde liturgie

Binnen de gereformeerde ecclesiologische (kerkelijke) traditie is de *verbondsgedachte* een kernthema (Van den Brink & Van der Kooi, 2015). Het verbond dat Christus met de kerk gesloten heeft krijgt hierbij de nadruk. Binnen de geloofsgemeenschap ontvangt men het geloof. God heeft een verbond gesloten met zijn kerk en Christus heeft de zijnen geroepen door zijn Geest. De kerk is nog niet volmaakt, maar onderweg: het is een pelgrimstocht richting Christus' komst. Er is een sterke nadruk op 'gemeenschap' zowel als 'persoonlijk geloof' (Van den Brink & Van der Kooi, 2015).

God is het die de gemeente geroepen heeft om samen te komen en elkaar te ontmoeten. Samen ontmoeten de gelovigen elkaar én God (Van der Velden, Van der Aa, & De Bie, 2000). De gemeente is een actieve speler in het geheel van de dienst door te zingen, het samenkomen én het

antwoorden op het roepen van de Heer (Van der Velden et al., 2000). Hoewel de voorganger vooropgaat in het uitspreken van de gebeden en het leiden van de dienst, wordt de gemeente als handelend beschouwd (Van der Velden et al., 2000; Immink, 2011). Volgens Te Velde (2013) heeft de voorganger de roeping om voortdurend, in ontmoeting met God, zich te verdiepen in de Schrift. Daar zou de gemeente het meest bij gebaat zijn. Toch schetst Te Velde een enigszins paradoxaal beeld; hoewel de voorganger zich moet toeleggen op bestudering van de Schrift en prediking, is er ook sprake van “relevantieverlies van het ambt” op het moment dat er minder frequent bezoekwerk wordt afgelegd (Te Velde, 2013; p. 371, 373-374). Immink (2011) schetst de situatie zodanig dat de voorganger leiding geeft aan de gemeenschappelijke handelingen. Hij geeft met deze uitspraak een verenigend beeld van de besproken auteurs: hoewel de gemeente handelend optreedt, ondersteunt de voorganger door diens studie van het Woord en het leidinggeven aan de gemeenschappelijke uitingen.

De liturgie binnen de gereformeerde traditie heeft vier kernelementen. Ten eerste het horen van het Woord (Barnard, 2018). De verkondiging van het Woord is het hoogtepunt van de dienst, God Zelf is aanwezig en spreekt tot zijn gemeente (Van den Brink & Van der Kooi, 2015). De verkondiging van het Woord heeft al eeuwenlang een centrale plek in de eredienst en heeft een onderwijzend karakter. Het Woord en de verkondiging hebben deze centrale plaats gekregen doordat Luther en Calvijn beiden het spreken van God tot de mensen centraal stelden. Het onderwijzende aspect is ook terug te zien in de formulieren die opgezegd worden, zoals de Apostolische Geloofsbelijdenis en de Tien Geboden. Ook het bidden van het Onze Vader komt vaak terug in de eredienst. Het is de bedoeling dat dit onderwijs bijdraagt aan het *kennen* van God en aan de *heiliging* van de gelovige (Van der Velden et al., 2000). Door het horen van het *zuivere* Woord, kan men geloven en daardoor gered worden.

Ten tweede het gebruiken van sacramenten: de Doop en het Heilig Avondmaal (Barnard, 2018). Deze sacramenten worden niet in iedere eredienst bediend, maar op de momenten dat dit gebeurt, worden deze bediend door de predikant. Het is echter niet uitgesloten dat een sacrament wordt bediend door een individu met een sacrament bevoegdheid die niet optreedt als voorganger (Te Velde, 2013).

Ten derde het aanroepen van de Heer door middel van gebeden (Barnard, 2018). Zo is er plaats voor persoonlijk stilgebed voorafgaand aan de dienst. Een ieder kan dan vragen om aandacht en zegen in de samenkomst en kan zich richten op de ontmoeting met God en elkaar (Van der Aa et al., 2000). Vervolgens zijn er ook gebeden na de lezing van de Tien Geboden, voor de opening van het Woord en de dankzegging en voorbede na de verkondiging. Daarbij zijn er naast de gesproken gebeden ook de liederen die samen worden gezongen. Dit zijn, zo zegt Calvijn, eveneens gebeden (Van der Aa et al., 2000). Gebeden kunnen in de gereformeerde liturgie zowel een vaste als vrije vorm aannemen; waarbij de vaste vorm verwijst naar het gebruik van gebeden uit een dienstboek en de vrije vorm naar de formulering van het gebed in de eigen woorden van de voorganger (Pleizier, 2013). Volgens Van der Velden (et al., 2000) kiezen de meeste voorgangers voor de formulering van gebeden in eigen woorden. De centrale positie van het Woord komt ook terug in de gebeden en zang; de traditie van de psalmzang vertegenwoordigt het belang om dicht bij de Schrift te blijven (Van der Velden, 2000).

Het vierde kernelement wordt gevormd door het geven van hulp aan de armen (Barnard, 2018) wat in de praktijk wordt gebracht met een diaconale collecte. Al in de Vroege kerk werden gaven verzameld die vervolgens werden verdeeld onder de armen (De Jong, 1980). Nog steeds wordt dat op dezelfde manier gedaan. Het geven van deze gaven is een antwoord op het gehoorde Woord van God, waarin God ons ertoe oproept zorg te dragen voor de armen (Smelt, 2014).

Hoewel het niet onder de vier kernelementen hoort, is het relevant om te benoemen dat de eredienst wordt afgesloten met de zegen. De voorganger van de dienst legt ambtelijk de zegen van God op de gemeente. Vaak met de woorden van de hogepriesterlijke zegen uit Numeri 6:24-26, of met de woorden van Paulus uit 2 Korintiërs 13:13. De ontmoeting met God heeft plaatsgevonden, er is gezongen, gebeden, geluisterd en beleden. De zegen besluit dit alles en de dienst aan de wereld begint (Van der Aa et al., 2000). Het is een belangrijke terugkoppeling naar het dagelijks leven; men gaat als gezegende mensen de wereld in. Zie hoofdstuk 2.2 voor een liturgie van de reguliere diensten.

Tot slot een bevinding over veranderingen binnen de liturgie van gereformeerde erediensten. Van der Velden (et al., 2000) noemt dat de liturgie met een zekere behouden houding tegemoet wordt getreden binnen de gereformeerde traditie. Hij beschouwt een zeker conservatisme ten opzichte van de liturgie als legitiem en geeft daarvoor als argument dat de gemeente het onderwerp van de liturgie is en dat het waardevol is om tradities voort te zetten (Van der Velden et al., 2000). Vergunst (2014) sluit hierbij aan door te stellen dat de liturgie binnen de gereformeerde traditie geen herhaling van traditie is, maar een 'vaste grond'. Gereformeerde erediensten worden over het algemeen gekenmerkt door een zekere soberheid en dat draagt bij aan een ontmoeting met God (Van der Velden et al., 2000; Vergunst, 2014). Toch moet gezegd worden dat de gereformeerde liturgie beslist niet als 'vastgeroest' kan worden gezien: "Ten aanzien van liturgische vormen heeft de reformatie principieel gekozen voor vrijheid en ruimte" (Barnard, 2018, p.13). Zo is er binnen de PKN de laatste jaren een herbezinning op kerk-zijn (en daarmee liturgie) en een grote gerichtheid op missionair zijn waarbij zij volop in beweging is (Barnard, 2018; Mozaïek van kerkplekken, 2019). (zie ook hieronder bij 3.1.3).

3.1.2 Evangelische liturgie

De evangelische beweging is een moeilijk te definiëren begrip (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Rathe, 2014). Kenmerkend aan de evangelische geloofsopvattingen is dat de Bijbel als het door God geïnspireerde Heilige Schrift onfeilbaar is (in gereformeerde tradities is meer ruimte hier anders over te denken) en de nadruk op de Heilige Geest die de wedergeboorte in de gelovige bewerkt, waardoor de gelovige in staat wordt gesteld een heilig leven te leiden (Hoekstra & Ipenburg, 2008). De evangelische stroming is te plaatsen binnen de congregationalistische ecclesiologische traditie. In dit model is de kerk een gemeenschap van gelovigen die om hun geloof zijn samengekomen, overeenkomstig de gereformeerde traditie. Het persoonlijke geloofsleven krijgt een centrale plaats (Hoekstra & Ipenburg, 2008) en er wordt weinig hiërarchie aangebracht (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Van de Poll, 2009). Een ander kenmerk is de (volwassen)doop op belijdenis (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Kärkkäinen, 2002; Van de Poll, 2009).

In de evangelische liturgie wordt de term 'samenkomst' gebruikt, eerder dan 'kerkdienst' of 'viering'. Dit is volgens Van de Poll (2009) ook de meest Bijbelse term. Een ander onderdeel is 'ontmoeting'. 'Ontmoeting' wordt door Van de Poll (2009) zelfs "het sleutelwoord" genoemd (p. 23). Het samenkomen heeft geen zin als er geen sprake is van 'tot elkaar komen' en 'bij elkaar zijn'. Dit laatste *moet* aanwezig zijn, stelt Van de Poll (2009). De uitleg van Cees van Setten wordt daarbij aangehaald:

De kern van de samenkomst is in de eerste plaats het diepe besef dat God de mens zoekt en de mens wil ontmoeten. De term ontmoeting impliceert wederkerigheid: God luistert naar de mens en spreekt tot het hart, zelfs in de woestijn van menselijke gevoelens.

Deze ontmoeting heeft als kenmerk vrijheid en is een letterlijk ont-moeten, bevrijding van angst. Deze gedachten vormen de grondslag van elke liturgie. De kernvraag is: geeft een liturgie zowel aan God als aan de mens gelegenheid om elkaar in vrijheid te ontmoeten? In de tweede plaats is er de overtuiging dat het om de gemeenschap van gelovigen gaat... (Van de Poll, 2009, p. 23)

Van de Poll (2009) voegt hieraan toe dat, naast de gemeente die samenkomt, God komt: God is present in de samenkomst om de gemeente “te onderwijzen; harten te raken; ogen te openen; levens te vernieuwen; ware gemeenschap te stichten; geestelijk herstel te scheppen en zelfs lichamelijk herstel te schenken” (p.23). De kernvraag die Van Setten stelt speelt ook bij dit onderzoek een grote rol: zorgen de gezinsdiensten ervoor dat gemeenteleden naast God ook elkaar kunnen ontmoeten? Meer dan in de reguliere diensten? Deze vragen keren terug bij het veldonderzoek.

Over de theologische van de evangelische liturgie, benoemt Van de Poll (2009) dat evangelischen gehecht zijn aan vrijheid van liturgie, maar daarbij zijn wel kaders. Hoekstra en Ipenburg (2008) noemen, ondanks de diversiteit binnen de evangelische stroming, een aantal overeenkomsten betreffende de eredienst. Zij noemen de nieuwtestamentische broeder- en zustersfeer; de informele sfeer door die blijkt door spontane deelneming met het ‘halleluja’ of

- Soms: muziek vooraf om de mensen te verzamelen
- Opening, eventueel met gebed
- Samenzang, eventueel onderbroken door vrije gebeden of solozang
- Boodschap
- Antwoord
- Collecte en mededelingen
- Afsluiting, eventueel slotlied

Figuur 3 Voorbeeld liturgie evangelische drieslag (Van de Poll, 2009, p. 75)

‘amen’ roepen bij instemming van wat gezegd wordt, welke Van de Poll (2009) ook noemt; ruimte voor persoonlijk uitgesproken getuigenissen, lofprijzing of voorbeden; ziekenzalving; veelvuldige zang; geloofsdoop (Hoekstra en Ipenburg, 2008). Inhoud noemt Van de Poll (2009) dat de samenkomst een ‘evangelische’ drieslag kent: zingen, preek en antwoord. Zie ook figuur 3. Het gedeelte van samenzang wordt vaak geleid door iemand anders dan de voorganger die soms ook de dienst opent doormiddel van een vrij gebed. Na veelvoudig te hebben gezongen volgt de verkondiging die meestal eindigt met een oproep waarop de aanwezigen kunnen reageren met een antwoordlied of soms persoonlijke door hun hand op te steken, te gaan staan, of naar voren te komen voor gebed (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Van de Poll, 2009). Vervolgens vinden de collecte en mededelingen plaats en de afsluiting met een slotlied en/of zegen (Van de Poll, 2009).

Zowel Hoekstra en Ipenburg (2008), Van de Poll (2009) als Rathe (2014) noemen het Koninkrijk van God als een van de basiswaarden van de evangelische theologie. Vergelijkbaar met wat zojuist de ‘pelgrimstocht’ genoemd werd in de gereformeerde traditie, wordt hier het *Koninkrijk van God* genoemd. Evangelischen verbinden dat met de toekomstverwachting: de definitieve vestiging van het Koninkrijk op aarde, wanneer Christus terugkomt. Vaak wordt hierbij ook de *verkondiging* van het Koninkrijk aan alle mensen genoemd (Rathe, 2014; Van de Poll, 2009). De samenkomst draagt een uitnodigend karakter en wil ook aan niet-christenen het evangelie bekendmaken. Het Koninkrijk van God wordt ook vaak in verband gebracht met de charismatische beweging als tak van de evangelische beweging (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Rathe, 2014; Van de Poll, 2009). Bij de charismatische beweging wordt veel aandacht besteed aan de grote kracht en invloed van de Heilige Geest en diens genadegaven, zoals profetie, spreken in tongen en genezing (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Van de Poll, 2009).

Royal Mission kan ook worden gezien als ‘charismatisch’. Zij benadrukt het verlangen naar een ‘Koninklijke kerk’ (Beleidsplan Royal Mission, 2018-2020). De directeur en oprichter van Royal Mission, Martin Koornstra, leidt regelmatig de genezingsdienst bij pinksterconferentie Opwekking, daarnaast organiseert Royal Mission ‘Wonderlijke Zondagen’ (Archief Evenementen - Royal Mission, z.d.). De verkondiging en de genadegaven staan centraal in de missie van Royal Mission (zie hoofdstuk 1). Hoe verhoudt dit gedachtegoed zich tot de gezinsdiensten? Hoewel dit niet meteen blijkt uit de liturgie van de gezinsdiensten (zie hoofdstuk 2), zou dit inhoudelijk wel kunnen blijken. Daarbij is de vraag welke uitwerking het bovenstaande heeft op de samenwerking tussen Royal Mission en de gemeenten: zorgt dit voor weerstand, of maakt dit de gezinsdiensten juist ‘aantrekkelijker’ voor gezinnen? Dit zijn interessante vragen die worden meegenomen naar het veldonderzoek (zie hoofdstuk 4).

Verder spreekt Van de Poll (2009) over zowel georganiseerde als geïmproviseerde participatie. Bij geïmproviseerde participatie kan bijvoorbeeld aan gedacht worden aan iemand die spontaan een profetie wil doorgeven aan de gemeente. Hierop kan gevraagd worden of iemand hierop wil antwoorden. Een ander voorbeeld van participatie dat Van de Poll (2009) gebruikt is de “ieder-heeft-iets-dienst” (zo genoemd naar 1 Kor. 14:26), waar een ieder een eigen bijdrage voorbereid om de elkaar op te bouwen (p. 215). Voordat gekeken wordt naar de participatie van jongeren in de diensten, kijken we naar de uitbreiding van het kerkelijk landschap.

3.1.3 Uitbreiding van het kerkelijk landschap

De twee besproken tradities, evangelisch en gereformeerd, zijn relatief grote spelers in het kerkelijk landschap. Deze tradities zijn vanzelfsprekend niet in beton gegoten; met de tijd kunnen veranderingen optreden. Zoals De Bie schrijft dat mensen ‘kinderen van hun tijd zijn’ en de vorm van de samenkomsten dus veranderlijk zijn (Van der Velden et al., 2000). Naast dat veranderingen binnen de tradities kunnen optreden, kunnen ook veranderingen optreden in de samenstelling van het kerkelijk landschap; er komen nieuwe initiatieven op. De gezinsdienst kent haar wortels in een samenwerkingsverband tussen deze twee tradities. En zo zijn er meer initiatieven. Voordat deze initiatieven worden uiteengezet, is het goed om de opkomst hiervan te bespreken.

Van der Heijden (2012) schrijft in *Kerk voor een nieuwe generatie* dat jongeren worstelen met de verbinding van de kerk met hun persoonlijk leven. Het is aannemelijk dat ook gezinnen (of in ieder geval de jongeren in deze gezinnen) de worsteling ervaren tussen hun persoonlijk leven en de kerk. In dat licht beschrijft Van der Heijden (2012, p.20) drie vormen van communicatie binnen het kerk-zijn, zoals zij die heeft waargenomen:

- Kerk 1.0 wordt gekenmerkt doordat kerk en (jongeren)cultuur tegenover elkaar staan: ‘de wereld’ is slecht en de kerk een ‘veilig eiland’. De kerkdienst is hét centrale moment. Dit zou gezien kunnen worden als bij behoudende traditionele gemeenten waarbij de communicatiestijl vaker ‘eenrichtingsverkeer’ is.
- Kerk 2.0 staat een stuk positiever tegenover de cultuur. Ze gebruikt allerlei elementen uit de (jongeren)cultuur zodat kerkelijke jongeren blijven en buitenkerkelijke jongeren komen. Kerkdiensten moeten in de eerste plaats inspirerend zijn. De moderne samenleving wordt gebruikt om kwalitatief en kwantitatief te groeien. ‘De seculiere cultuur wordt gekerstend door overal een christelijke variant van te maken’. In communicatiestijl kan dit worden gezien als ‘tweerichtingsverkeer’.
- Kerk 3.0 is langzamerhand aan het ontstaan en neemt de postmoderne mentaliteit als uitgangspunt. Het gaat hier niet om vaste kerken of samenkomsten, maar veel meer om

‘een ‘vloeibare’ vorm van kerk-zijn’ waarbij de communicatiestijl verschillende richtingen ‘naar wens’ kent.

Het is te kort door de bocht om te betogen dat kerk 1.0 een verwijzing geeft naar de gereformeerde traditie en kerk 2.0 en 3.0 meer lijken op de evangelische. Van der Heijden beschrijft dat ze nieuwe initiatieven ziet ontstaan waar jongeren en gezinnen betrokken zijn, meer dan een deel dat was. Om een beeld te geven van deze initiatieven worden verschillende voorbeelden uiteengezet in de volgende subparagraaf.

3.1.4 Good practices

Good practices zijn goede voorbeelden uit de praktijk die zich als zodanig hebben bewezen. De initiatieven hebben zowel overeenkomsten als verschillen met de gezinsdiensten en deze zullen dan ook aan bod komen.

Eén van die voorbeelden is Kliederkerk (Plomp, 2020). Kliederkerk bestaat inmiddels ruim vijf jaar en in november 2019 zijn maar liefst 162 kliederkerken geteld (Plomp, 2020). Het overgrote deel hiervan bevindt zich binnen de PKN, maar ook daarbuiten wordt er ‘gekliekerd’. Evenals de gezinsdiensten is kliederkerk een missionaire vorm van kerk-zijn om jong en oud samen te brengen en het christelijk geloof te ontdekken. De drieslag ‘Samen *eten*, samen *ontdekken* en samen *vieren*’ is hier kenmerkend (Plomp, 2020). Een kliederkerkdienst is uniek in de manier waarop verschillende liturgische onderdelen worden vormgegeven: er worden verschillende soorten liederen gezongen waaronder veel kinderliederen, de Schriftlezing krijgt vorm in het vertellen van een Bijbelverhaal, er zijn verschillende spelletjes en mogelijkheden om te knutselen en het ontvangen van de zegen wordt meer dan eens gedaan onder een kleurrijke ‘zegenparachute’. De laagdrempeligheid van de dienst zelf komt overeen met de gezinsdiensten. Een verschil is dat bij kliederkerk het accent op de spelletjes en het knutselen groter is dan tijdens een gezinsdienst; wat niet meer dan logisch is als men beseft dat de doelgroep van kliederkerk gezinnen met kinderen t/m 12 jaar betreft. In tegenstelling tot de gezinsdiensten waar de doelgroep gezinnen met kinderen t/m 17 jaar is. Ook is het samen eten (behalve in Jistrum) geen vast onderdeel bij gezinsdiensten. De informele sfeer en het aspect van ‘ontmoeting’ zijn onderdelen die beide diensten delen.

Kliederkerk is geïnspireerd door het Engelse Messy Church (Plomp, 2020). Desondanks zijn Kliederkerk en Messy Church niet identiek. Messy Church heeft geen *drieslag*, maar een ‘vijfslag’: *Christ-Centred, All-age, Creativity, Hospitality, Celebration* (Messy Church | Church, but not as you know it, z.d.). Het valt op dat de gezinsdiensten meer overeenkomen met de ‘vijfslag’ van Messy Church dan met de drieslag van Kliederkerk: Gastvrij, Verbinden, Thuis voelen, Jezus centraal, uitnodigend (zie hoofdstuk 2.3, figuur 2). Messy Church is in 2004 ontstaan op het moment dat een groep mensen van St Wilfrid’s in Cowplain bij Portsmouth (Engeland), gefrustreerd raakte omdat zij ondanks hun mooie gebouwen en faciliteiten, bijna geen kinderen bereikte met Gods verhaal (The story of Messy Church | Messy Church, z.d.). Zo ontstond het idee om iets te gaan doen voor alle leeftijden samen. Inmiddels bestaan er bijna 4000 Messy Churches in meer dan 30 verschillende landen (Messy Church | Church, but not as you know it, z.d.). In het boek *Messy Church Theology* (Lings, 2013) wordt gezegd dat de context de taal, structuur en gebruiken van de samenkomst bepaalt, terwijl de Bijbel te midden daarvan centraal staat. Daarbij wordt benoemd dat een Messy Church een discipelschapsfunctie van bereidheid, bedachtzaamheid en het durven nemen van risico’s moet hebben, wat bijdraagt aan het groeien, vrucht dragen, geven, zuiveren, sterven en vernieuwen van geloof van de gelovige en de gemeenschap (Lings, 2013).

Een ander voorbeeld wordt beschreven in het boek *Veelkleurig vieren* (Van der Heijden, 1997): Try Out diensten van Youth for Christ die zijn ontwikkeld om beter aan te sluiten bij jongeren. In een hoofdstuk over liturgie worden suggesties gedaan voor kleine aanpassingen aan de reguliere liturgie, maar ook alternatieven gegeven in de Try Out dienst. Alternatieven zijn bijvoorbeeld: eigentijdse muziek van jongeren bij binnenkomst (eventueel verbonden aan het thema); videoclips in de plaats van het intochtlied; eenvoudiger geformuleerde bemoediging en groet; een sketch of video als onderdeel van de verkondiging; en iets om mee te nemen bij de uitgang (Van der Heijden, 1997). Het is opmerkelijk dat meer dan 20 jaar geleden ook diensten werden ontwikkeld om intergenerationeel vieren te stimuleren.

3.1.4 Conclusie

In het bovenstaande zijn de kenmerkende aspecten van de erediensten binnen zowel de gereformeerde als evangelische traditie beschreven. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de gezinsdiensten zich binnen dit spectrum niet eenvoudig laten plaatsen. Hoewel de informele sfeer een meer evangelisch kenmerk is, kennen de gezinsdiensten inhoudelijk meer overeenkomsten met de gereformeerde orde van dienst (zie ook hoofdstuk 2.2). Daarbij zet de PKN in op een 'mozaïek van kerkplekken' waarbij allerlei nieuwe (missionaire) vormen van diensten en kerk-zijn worden geïnitieerd (Mozaïek van kerkplekken, 2019). Hier passen de gezinsdiensten prima tussen. Dat zoveel nieuwe initiatieven zijn ontstaan, erkent en blijf geven van duurzaamheid, geeft aan dat men hier inderdaad behoefte aan heeft. Hier zien we de 'vloeibare' vorm van Kerk 3.0 in terug. Blijkbaar wordt hiermee een behoefte vervuld en zijn initiatieven als Kliederkerk aantrekkelijk voor gezinnen. Het spelelement en de informele sfeer bij gezinsdiensten is iets wat door de *good practices* wordt gedeeld. Er is gebleken dat van zowel Kliederkerk als Messy Church geleerd kan worden als het gaat om de activiteiten. Al wijkt de doelgroep lichtelijk af van de gezinsdiensten, kennen zij veel overeenkomsten. Hiermee is nog niet beantwoord wát de gezinsdiensten aantrekkelijk maakt. De volgende vragen worden meegenomen:

- Heeft de samenwerking tussen de verschillende tradities gezorgd voor weerstand bij het organiseren van de gezinsdiensten?
- Zorgen de gezinsdiensten ervoor dat gezinnen naast God ook elkaar kunnen ontmoeten, meer dan in de reguliere diensten?
- Komt het evangelische/charismatische gedachtegoed terug in de inhoud van de gezinsdiensten, zorgt dit voor weerstand of maakt dit de gezinsdiensten juist 'aantrekkelijker' voor gezinnen?

De bovenstaande vragen worden meegenomen naar het veldonderzoek. Laten we nu gaan kijken naar de participatie van jongeren in de dienst.

3.2 Deelvraag 3: participatie van jongeren in de dienst

In de conclusie van hoofdstuk 2 zijn een aantal vragen benoemd betreffende de participatie van jongeren in de dienst. Het besef dat gezinsdiensten zich voornamelijk richten op gezinnen met kinderen roept de vraag op waar gezinsdiensten geplaatst kunnen worden binnen verschillende benaderingen van jeugdwerk. Hiervoor wordt *Four Views of Youth Ministry and the Church* (Senter III, Black, Clark, & Nel, 2001) gebruikt om de gezinsdiensten theologisch te kunnen plaatsen en verantwoorden binnen het kader van gemeenteopbouw en jeugdwerk. Mogelijk helpt het beantwoorden van deze vraag te duiden wat de gezinsdiensten aantrekkelijk maakt voor gezinnen. Het boek *Growing Young* (Powell, Mulder, & Griffin, 2016), ontstaan vanuit een grootschalig onderzoek,

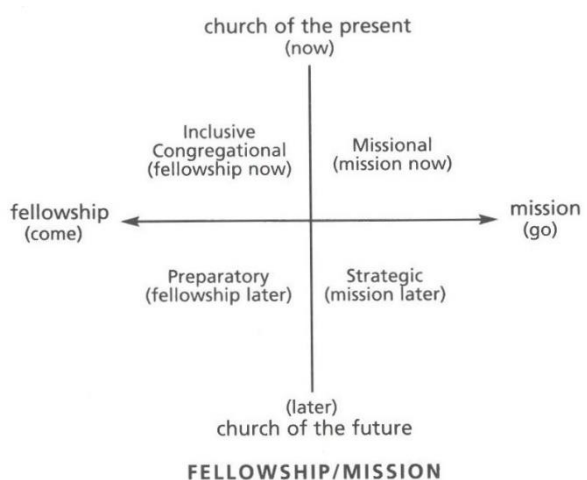
wordt veel besproken en gebruikt voor het vormgeven van jeugdwerk binnen de gemeente. Daarom wordt gekeken naar hoe de gezinsdiensten zich verhouden tegenover de zes kernwaarden van Growing Young, en waar deze geïntegreerd (kunnen) worden. De derde vraag is waar jongeren en kinderen meewerken in het organiseren en uitvoeren van gezinsdiensten. Deze vraag kan pas worden beantwoord aan de hand van de resultaten van het veldonderzoek. Daarom wordt in deze paragraaf gekeken naar de invloed van de verschillende manieren van participeren aan de hand van de participatieladder van Roger A. Hart (1992). Aan de hand van de bovenstaande vragen zal de hierbij geformuleerde deelvraag worden beantwoord: “Wat kunnen we vanuit literatuur zeggen over de participatie van jongeren van 4-18 jaar binnen de eredienst?” Deze vraag vormt de rode draad in deze paragraaf.

3.2.1 Gezinsdienst, een inclusieve congregatieve benadering

Om te beginnen wordt gekeken waar gezinsdiensten geplaatst kunnen worden binnen verschillende benaderingen van jeugdwerk. In het boek *Four Views of Youth Ministry and the Church* (Senter III et al., 2001) worden vier verschillende visies op jeugdwerk binnen de kerk besproken. In het plaatsen van de visies zijn twee verdelingen gemaakt. De eerste is tussen *fellowship* en *mission*: vooral binnen de kerk blijven of juist naar buiten gaan. De tweede verdeling is tussen *church of the present* (nu) en *church of the future* (later). De vier visies die besproken worden zijn door deze verdelingen gescheiden en hebben de volgende namen toegewezen gekregen: *Inclusive Congregational*, *Missional*, *Preparatory* en *Strategic* (Senter III et al., 2001). Als dit visueel wordt gemaakt ziet het eruit als in figuur 3. In bijlage 3 worden de vier visies en hoe die zich tot elkaar verhouden uitgebreid beschreven. In deze paragraaf wordt de visie besproken waarbinnen de gezinsdiensten geplaatst kunnen worden: de inclusieve congregatieve benadering.

The Inclusive Congregational approach, oftewel de inclusieve congregatieve benadering, integreert jongeren in het gemeenteleven. Gekenmerkt door vriendschappelijke relaties tussen jongeren, kinderen en volwassenen, ziet deze benadering jongeren als volwaardige deelnemers aan elk aspect van Gods handelen in de geloofsgemeenschap (Nel, 2001). Met een ‘volwaardige plek’ wordt in deze zin bedoeld dat de gemeente (en daarmee de eredienst) net zoveel gericht is op kinderen en tieners als op volwassenen.

DEVELOPMENT

Figuur 3 Relatie tussen de vier benaderingen van jeugdwerk. (Senter III, Black, Clark, & Nel, 2001, p. xvi)

De aandacht die gezinsdiensten geven aan het betrekken van zowel kinderen en jongeren als volwassenen, maakt dat zij binnen deze benadering geplaatst kunnen worden. Waar bij reguliere diensten kinderen en jongeren nog wel eens het gevoel kunnen hebben er niet volledig ‘bij te horen’, zijn de gezinsdiensten bedoeld om iedereen erbij te betrekken; dit wordt ook wel ‘inclusief vieren’ genoemd. Voor elke leeftijd zijn er specifieke elementen, maar iedereen mag overal aan meedoen. Verscheidene van deze elementen zijn: knutselen, kleuren, spelletjes doen, luisteren naar een verhaal, zingen én luisteren naar een overdenking. De hele dienst staat in het teken van ‘inclusief vieren’ en ‘intergenerationeel vieren’. Iedereen hoort erbij. De inclusieve congregatieve benadering ziet jeugdwerk niet als een aparte of extra manier van Gods komen tot de jongeren. Jongeren en kinderen

horen niet alleen volledig bij de kerkdienst, maar zij horen volledig bij de gemeente als geheel. In deze benadering neemt Malan Nel (2001) 'het komen van God tot de mensen' als leidraad, *mensen* dus niet alleen volwassenen. Het is belangrijk te beseffen wat de implicaties zijn van het opnemen van jongeren als volwaardige participanten in de kerk: De gemeente zal nooit afzonderlijk aan het geloofsleven van volwassenen denken van dat van jongeren; jongeren zullen geen afzonderlijke groep worden binnen de gemeente; jongeren zullen niet verwaarloosd worden of genegeerd; en jongeren zullen de verantwoordelijkheid zijn van de gemeente, niet louter de verantwoordelijkheid van de 'jeugdwerker' (Nel, 2001). Ondanks er niet afzonderlijk aan het geloofsleven van volwassenen gedacht mag worden van dat van jongeren, zijn jongeren en volwassenen niet hetzelfde. Jongeren mogen op een toegespitste manier benaderd worden door rekening te houden met hun leeftijd en ontwikkelingsfase. Is dit dan niet hetzelfde als het scheiden van volwassenen en jongeren? 'Nee', zegt Nel, om dit uit te leggen gebruikt hij deze metafoor als theologisch argument (vgl. Johannes 1:12): Wij zijn Gods kinderen, God is de Vader van ons allemaal op dezelfde wijze (comprehensive), maar ook de Vader van elk individu op een unieke wijze (differentiation). "He focuses on his family and on the individual" (Nel, 2001, p. 36). Zo mogen wij dus inclusief gemeente zijn, rekening houdend met verschillende leeftijden en ontwikkelingsfasen. Dit sluit aan op het doel van de gezinsdiensten om zowel jong als oud aan te spreken (zie hoofdstuk 2), dat er voor kinderen, tieners én volwassenen iets te vinden is. Dit roept een paar vragen op voor het veldonderzoek: hebben alle leeftijden het gevoel bij de gezinsdiensten te horen? En heeft elke leeftijdscategorie het gevoel dat er iets voor hem of haar is?

Theologische verantwoording

Natuurlijk is het belangrijk te beseffen wat de Bijbel te zeggen heeft over deze benadering. Is het wel zo Bijbels om jongeren en kinderen volledig bij het gemeenteleven te betrekken en als volwaardig te beschouwen? Malan Nel (2001) noemt een aantal Bijbelteksten waarvan hieronder een paar worden toegelicht (p. 13):

- Kinderen zijn een geschenk van de HEER en een beloning van God (Psalm 127: 3). God is al betrokken nog voor het in de moederschoot is (Psalm 139:13-16).
- God is een God van generaties, zoals Hij een verbond sloot met Abraham én zijn nakomelingen (Genesis 17).
- Kinderen horen er helemaal bij en móeten er zelfs bij worden betrokken volgens Deuteronomium 6. Vers 2: 'U moet voor de HEER, uw God, ontzag tonen door u te houden aan zijn wetten en geboden, zoals ik die nu aan u geef; dat geldt voor u, zoals u leeft, *en voor uw kinderen en uw kleinkinderen*. Dan zult u met een lang leven gezegend worden.' Vers 7: 'Prent ze uw kinderen in en spreek er steeds over, thuis en onderweg, als u naar bed gaat en als u opstaat.' Deze verzen laten zien dat kinderen volledig betrokken moeten worden bij het geloofsleven: zij horen er helemaal bij en doen helemaal mee.
- Jongeren doen ook mee wanneer God betrokken is bij mensen buiten zijn verbondsvolk. Een jong meisje vertelt Naämans vrouw van de profeet uit haar eigen land (2 Koningen 5:2-5). Daarnaast is David waarschijnlijk in zijn tienerjaren wanneer hij wordt gezalfd om koning van Israël te worden (1 Samuël 16). Er zijn veel voorbeelden van kinderen en jongeren die betrokken zijn in de omgang van God met mensen.
- God houdt van kinderen en Jezus bevestigde dit in zijn zorg voor hen (Mattheüs 18: 1-14). Toen de mensen hun kinderen bij Jezus brachten omdat ze wilden dat hij hun de handen zou opleggen en zou bidden, wilden de leerlingen dat tegenhouden. Maar Jezus zei: 'Laat

de kinderen ongemoeid, belet ze niet bij mij te komen, want het koninkrijk van de hemel behoort toe aan wie is zoals zij.’ (Mattheüs 19: 13-15).

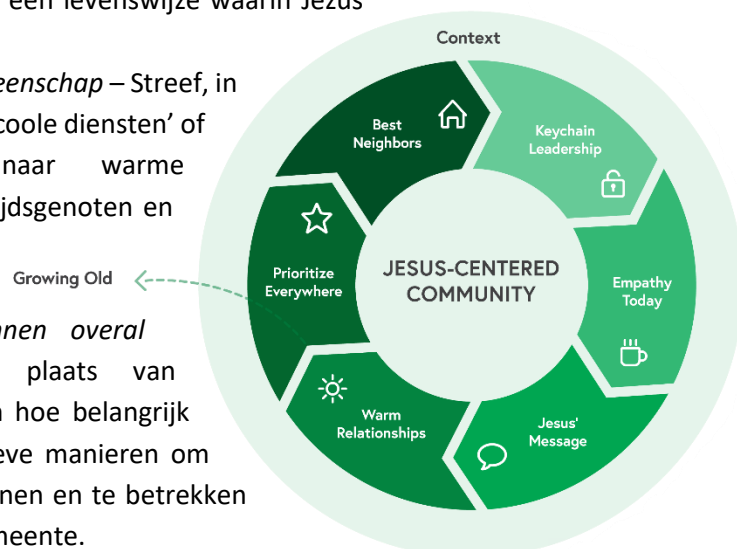
- Het Nieuwe Testament benadrukt ook het belang van de jongeren in wat God aan het doen is. Kinderen knielden samen met hun ouders tijdens een gebedsbijeenkomst voor een vertrekkende apostel (Handelingen 21: 5) en van ongehuwde dochters wordt gezegd dat ze de gave van profetie hebben (Handelingen 21: 9).

Deze voorbeelden vertellen ons niet hoe we precies met jongeren en kinderen in de gemeente om horen te gaan, daarvoor biedt de Bijbel ons geen blauwdruk. Wel geven deze voorbeelden inzicht in het handelen van God met en door kinderen en jongeren en blijkt een volwaardige plek voor hen in de gemeente niet per definitie onbijbels, eerder het tegendeel. Dit inzicht kan ons helpen ook in de gezinsdiensten jongeren en kinderen een volwaardige plek te geven, hen als volwaardig te zien en ook zo met hun om te gaan, tegelijk rekening houdend met hun leeftijd en ontwikkelingsfase.

3.2.2 Growing Young

Om te kunnen duiden hoe de gezinsdiensten zich verhouden tot de 6 kernwaarden van Growing Young, is het belangrijk te benoemen wat de kernwaarden zijn. Het boek *Growing Young* (2016) is geschreven naar aanleiding van een grootschalig onderzoek in de VS van 10.000 uren, 1300 individuele interviews, en in 259 meewerkende kerken zijn enquêtes gehouden. Daarnaast zijn 12 kerken bezocht voor observaties en focusinterviews. Het onderzoek heeft plaatsgevonden in gemeenten met een bovengemiddeld aantal jongeren. Aan de hand van dit onderzoek zijn 6 essentiële kernwaarden gevormd om jongeren te helpen de kerk te ontdekken en lief te hebben (Powell, Mulder, & Griffin, 2016, pp. 42-43) (zie ook figuur 4):

1. *Geef verantwoordelijkheid* – Geef, in plaats van alle verantwoordelijkheid vast te houden, verantwoordelijkheid aan anderen – in het bijzonder aan jongeren.
2. *Houd van jongeren* – Stap, in plaats van te oordelen of te bekritisieren, in de schoenen van deze generatie.
3. *Neem Jezus’ boodschap serieus* – Verwelkom, in plaats van allerlei algemene waarheden te benoemen, jongeren in een levenswijze waarin Jezus centraal staat.
4. *Werk aan een warme gemeenschap* – Streef, in plaats van te focussen op ‘coole diensten’ of leuke programma’s, naar warme vriendschappen met leeftijdsgenoten en mensen uit andere leeftijdsgroepen.
5. *Geef jongeren en gezinnen overal prioriteit* – Zoek, in plaats van lippendienst te geven aan hoe belangrijk jongeren zijn, naar creatieve manieren om hen tastbaar te ondersteunen en te betrekken bij alle facetten van de gemeente.
6. *Wees een goede buur* – Stel, in plaats van de wereld buiten de kerkmuren te veroordelen, jongeren in staat een goede buur te zijn, lokaal en globaal.

Figuur 4 Growing Young Core Commitments
(Growing Young | Fuller Youth Institute, 2020)

Hoe staan de gezinsdiensten tegenover deze zes kernwaarden? Allereerst kan vastgesteld worden dat gezinsdiensten prioriteit geven aan jongeren en gezinnen, zij zijn de eerste doelgroep van de diensten. Dit alleen al zou jongeren het gevoel kunnen geven dat er van hen wordt gehouden. Daarnaast besteden de diensten veel aandacht aan onderlinge ontmoeting wat bijdraagt aan het realiseren van een warme gemeenschap. Als jongeren verantwoordelijkheid krijgen in deze diensten door bijvoorbeeld in het muziketeam te participeren, wordt ook aan het eerste punt voldaan. Het is goed ervan bewust te blijven dat deze zes kernwaarden bedoeld zijn voor de gemeente als geheel: ‘*overall prioriteit*’ (punt 5). Hier gaat het dus niet louter om de gezinsdiensten, maar om alle aspecten van het gemeentelieven. Evenwel kan uit het bovenstaande worden gesteld dat de gezinsdiensten hier een waardevolle bijdrage aan leveren.

3.2.3 Participatieladder

Uit bovenstaande blijkt het belang van het participeren van jongeren, in het bijzonder bij de inclusieve congregationale benadering. Kijkend naar de participatieladder van Roger Hart (1992) blijkt het belangrijk hoe jongeren participeren. Er wordt onderscheid gemaakt tussen participatie en *schijn*participatie. Bij *schijn*participatie wordt aan kinderen en jongeren het idee gegeven mee te doen, maar eigenlijk worden ze ‘voor het karretje gespannen’. Dit kan bijvoorbeeld plaatsvinden door kinderen en jongeren een collectezak te geven zonder uit te leggen waarom ze dit doen, of het houden van een kindermoment omdat volwassenen dit leuk en grappig vinden (Inclusief vieren, 2019). Participatie is veeleer samenwerking. Kinderen of jongeren kunnen bijvoorbeeld vooraf vragen stellen bij een bijbelgedeelte waar de predikant (of jeugdwerker) in de dienst antwoord op geeft. Of kinderen en jongeren kunnen samen met volwassenen een kerkdienst voorbereiden, zij hoeven tijdens die dienst zelf niet per se betrokken te zijn. Een andere mogelijkheid is dat jongeren zelf initiatief nemen en alle activiteiten uitvoeren. Volwassenen kunnen dan, op initiatief van de jongeren worden betrokken bij de besluitvorming. Dit kan een jeugddienst, een kroegdienst of een geheel andere activiteit zijn. In tabel 4 bevindt zich een overzicht van de participatieladder.

Van der Heijden (2012) deelt het bovenstaande. In haar boek *Kerk voor een nieuwe generatie* benoemt ze in het vierde hoofdstuk ‘De kracht van een intergenerationele gemeenschap’. Hier richt zij zich op de ‘kerk als geheel’ en noemt vier aspecten: passie; diensten; kringen; taken. Bij het vierde aspect benoemt zij

Participatie	Trede 8	Geïnitieerd door jongeren, jongeren beslissen samen met volwassenen Jongeren nemen het initiatief en voeren alle activiteiten uit. Volwassenen worden op initiatief van de jongeren betrokken bij de besluitvorming.
	Trede 7	Geïnitieerd en geleid door jongeren Jongeren nemen het initiatief en besluiten over de uitvoering. Volwassenen zijn beschikbaar in begeleidende rol.
	Trede 6	Geïnitieerd door volwassenen maar jongere beslist mee Volwassenen hebben de coördinatie, maar zij betrekken jongeren in elk onderdeel van de planning en uitvoering.
	Trede 5	Geconsulteerd en geïnformeerd Volwassenen voeren het project uit, maar jongeren worden geconsulteerd. Zij krijgen volledig inzicht in het proces en hun mening wordt serieus genomen.
	Trede 4	In opdracht, maar geïnformeerd Volwassenen voeren het project uit, maar zij betrekken op ad-hoc basis kinderen/jongeren bij het proces.
Schijnparticipatie	Trede 3	Afkopen Kinderen/jongeren krijgen ogenschijnlijk een stem, zonder invloed te hebben op het onderwerp of de vorm.
	Trede 2	Decoratie Kinderen/jongeren worden ingeschakeld om activiteiten van volwassenen op te leuken.
	Trede 1	Manipulatie Kinderen/jongeren worden ingezet bij acties ten behoeve van door volwassenen geformuleerde belangen van het kind, zonder dat jongeren de implicaties hiervan begrijpen.

Tabel 4 Participatieladder (Inclusief vieren, 2019)

“kleine werkgemeenschappen (taakgroepen) waarin je medeverantwoordelijk bent” (Van der Heijden, 2012, pp. 155-159). Met taakgroepen worden groepen bedoeld die activiteiten organiseren en verantwoordelijkheid dragen voor bijvoorbeeld jeugdwerk, diaconaat, evangelisatie et cetera. De vraag luidt hoe we ook op het gebied van de verschillende taakgroepen een kerk voor alle generaties kunnen zijn. Als lichaam van Christus horen alle lichaamsdelen actief mee te doen, iedereen heeft dan een actieve taak, groot of klein. Als jongeren onderdeel zijn van het lichaam van Christus, en dat zijn ze, kunnen ook zij een actieve bijdrage leveren aan het gemeentelven. Dat is goed voor jongeren én goed voor de kerk. Jongeren leren hun gaven en talenten ontwikkelen, zij leren meer mensen in de gemeente kennen en bouwen relaties op. Daarnaast groeien jongeren in hun geloof doordat ze inhoudelijke dingen doen. Dat is goed voor de kerk, omdat jongeren vaak creatieve ideeën hebben die als een ‘frisse wind’ ervaren kunnen worden, bovendien vergroten zij het draagvlak van het gemeentewerk (Van der Heijden, Kerk voor een nieuwe generatie, 2012).

3.2.4 Conclusie

In deze paragraaf hebben we verschillende literatuur beschouwd dat ons inzicht geeft in de participatie van jongeren in de gezinsdienst. De gezinsdiensten kunnen worden geplaatst binnen de inclusieve congregationale benadering waar kinderen en jongeren op grond van bijbelse argumenten volledig onderdeel van de gemeente mogen zijn. Tegelijk is het belangrijk rekening te houden met hun leeftijd en ontwikkelingsfase. Powell, Mulder en Griffin staan Nel bij in het belang van participeren van jongeren én het prioriteit geven aan jongeren en gezinnen. Wanneer die ruimte gegeven wordt, is het van belang *schijn*participatie te vermijden. Dit alles zorgt ervoor dat jongeren zich eerder thuis gaan voelen in de gezinsdiensten en in de gemeente als geheel, wat de gezinsdiensten aantrekkelijker maakt voor jongeren (en daarmee de gezinnen). Het biedt potentie voor de revitalisering van gemeenten: een ‘frisse wind’ en een breder draagvlak van het gemeentewerk. De volgende vragen worden meegenomen:

- Hebben jongeren en kinderen bij de gezinsdiensten meer het gevoel er volledig bij te horen dan bij de reguliere diensten?
- Heeft elke leeftijdscategorie (van het gezin) het gevoel dat er iets voor hem of haar is?
- Werken jongeren en kinderen mee in het organiseren en/of uitvoeren van de gezinsdiensten? En in welke vorm, participatie of schijnparticipatie?

De bovenstaande vragen worden meegenomen naar het veldonderzoek. In de volgende paragraaf wordt gekeken naar de sociale waarde van die gezinsdiensten voor gezinnen vanuit de sociologie.

3.3 Deelvraag 4: sociologische visie op de sociale waarde van gezinsdiensten voor gezinnen

De gezinsdiensten zijn inmiddels ruimschoots beschouwd vanuit theologische invalshoeken. Het doel van deze paragraaf is om sociale aspecten van de gezinsdiensten te beschouwen vanuit de sociologie, om erachter te komen of er sociale behoeften van gezinnen zijn die door de gezinsdiensten worden vervuld. Dit wordt gedaan met behulp van diverse sociale wetenschappen om deze sociologische invalshoek kracht bij te zetten. Sociologie maakt altijd gebruik van andere criteria om tot haar verklaringen te komen. De toevoeging van de sociologie is het geven van een helikopterview en verklaringen op macroniveau. Op basis van de vragen die in hoofdstuk 2.5 naar voren zijn gekomen staat hier de volgende deelvraag centraal: “*Wat is de sociale waarde van gezinsdiensten voor gezinnen?*” Het wat wordt behandeld is hoe de gezinnen als (primaire)groep zich verbinden met de

gezinsdiensten en gemeente als *collectiviteit*. Vervolgens wordt gekeken naar welke rol cultuuroverdracht speelt voor de aantrekkelijkheid van gezinsdiensten voor gezinnen. Hier wordt ook een verdieping gegeven aan de betekenis en invloeden van het postmodernisme. Daarna wordt besproken welke invloed de gezinsdiensten hebben op de sociale cohesie van de gezinnen. Om de literatuur te verbinden met het onderzoek wordt steeds de vertaalslag gemaakt naar de gezinsdiensten.

3.3.1 Het gezin als (primaire)groep en de gemeente als collectiviteit

Hoe verbindt het gezin zich met de gemeente? In deze paragraaf hebben we met twee 'groeperingen' van doen: *de gemeente* als geheel met het oog op de gezinsdiensten, en *gezinnen*. In de sociologie is de gemeente te duiden als een *collectiviteit*, waar het gaat om grote aantallen mensen, en het gezin als (primaire)groep. Het is interessant beide groeperingen te beschouwen, aangezien het in zekere zin gaat om het op de juiste manier 'opnemen' van de kleinere groep (het gezin) in de grotere groep (de gemeente). Het helder voor ogen hebben van deze twee groeperingen kan ons helpen waarnemen of gezinsdiensten bijdragen aan het vervullen van de sociale behoeften van gezinnen. Met *groepering* wordt "een verzameling mensen die te onderscheiden is van andere mensen" bedoeld (Hoeksema & Van der Werf, 2010, p. 109). Er zijn diverse soorten groeperingen. Amerikaanse socioloog Merton (1957) heeft de diverse soorten in drie typen ingedeeld waarvan twee bij ons van toepassing zijn: de *groep* en de *collectiviteit*.

Een *groep* is een overzichtelijke groepering "waarvan de leden regelmatig, veelvuldig, en intensief interactie met elkaar hebben en in de loop der tijd gezamenlijke waarden en normen ontwikkelen" (Hoeksema & Van der Werf, 2010, p. 109). Voorbeelden hiervan zijn: een schoolklas, een team van collega's en een gezin. Een apart soort groep is de *primaire groep* (Cooley, 1909). Naast het hiervoor genoemde, wordt deze ook nog gekenmerkt door een grote mate van intimiteit en saamhorigheid tussen de leden. Niet alle kleine groepen zijn primaire groepen, wel zijn primaire groepen klein. Het gezin is het beste voorbeeld van een primaire groep. Naast de intimiteit en saamhorigheid van een primaire groep heeft zij ook grote invloed op gedrag en houding van de leden. *Peergroups* van jongeren zijn ook een voorbeeld van primaire groepen (Hoeksema & Van der Werf, 2010).

Volgens Hoeksema en Van der Werf (2010) wordt met een *collectiviteit* een grote groepering bedoeld "waarvan de leden wel een basis van gemeenschappelijke waarden (of belangen) hebben, maar geen directe interactie en communicatie met elkaar onderhouden" (p. 110). Voorbeelden hiervan zijn: vakbonden, politieke partijen en kerken. Interessant is dat binnen collectiviteiten groepen bestaan en kunnen ontstaan. Daarnaast komen vriendschappen of relaties gemakkelijker tot stand binnen een collectiviteit, omdat zij al veel met elkaar gemeen hebben. Collectiviteiten zijn belangrijk, omdat zij een voedingsbodem kunnen vormen voor het ontstaan van (primaire) groepen (Hoeksema & Van der Werf, 2010).

Uit het bovenstaande kan dus worden gezegd dat gezinnen als primaire groepen naar gezinsdiensten gaan waar zij andere gemeenteleden ontmoeten. Vanuit deze ontmoeting kunnen nieuwe primaire groepen ontstaan die bestaan uit een groep jongeren, een groep kinderen of een groep volwassenen die elkaar regelmatig ontmoeten, gedeelde waarden en normen hebben en een zekere intimiteit met elkaar kennen door het delen van hun geloof(sleven). De gezinsdiensten stimuleren dit door de aandacht voor onderlinge ontmoeting (door koffie/thee, spel, geloofsgesprek en lunch) het ontstaan van nieuwe vriendschappen en relaties binnen de gemeente. Het is goed mogelijk dat dit de betrokkenheid vergroot die gezinnen bij de gemeente ervaren. Dit roept de vraag

op door de gezinsdiensten nieuwe (peer)groepen ontstaan bij jongeren, kinderen en volwassenen. Deze vraag wordt meegenomen naar het veldonderzoek.

3.3.2 Cultuur, cultuuroverdracht en het postmodernisme

In de verwachting dat veel gezinnen het belangrijk vinden dat hun kinderen (iets) van hun geloof of cultuur krijgen overgedragen, dringt de vraag zich op welke rol cultuuroverdracht speelt voor de aantrekkelijkheid van de gezinsdiensten voor gezinnen. Maar wat is 'cultuur' precies en hoe komt dat terug binnen de kerk? Zoals in de inleiding is besproken heeft Friesland een eigen cultuur die een grote rol speelt binnen de provincie. Twee verklaringen van de Friese Paradox (zie hoofdstuk 1) zijn 'Sterke sociale samenhang, mienshipsgevoel' en 'Friese taal en cultuur'. De geraadpleegde literatuur geeft de volgende definitie van 'cultuur':

Cultuur is het min of meer samenhangende geheel van voorstellingen, opvattingen, waarden en normen die mensen zich als lid van hun maatschappij door middel van leerprocessen hebben verworven, dat in hoge mate hun gedrag beïnvloedt, waardoor zij zich onderscheiden van de leden van andere maatschappijen. (De Jager, Mok, & Sipkema, 2009, p. 265)

Naast dat een land of provincie een cultuur heeft, zijn daarbinnen subculturen te vinden: "een cultuurpatroon dat in bepaalde opzichten afwijkt van, maar in andere opzichten overeenkomt met het grotere culturele geheel waarbinnen de subcultuur van een bepaalde groepering in de samenleving voorkomt" (De Jager et al., 2009, p. 277). Christelijke gemeenten delen zo'n subcultuur met elkaar (gemeenschappelijke christelijke voorstellingen, opvattingen, waarden en normen). Bij *cultuuroverdracht* wordt gedacht aan "verplaatsing van cultuurelementen tussen grotere sociale gehelen zoals samenlevingen en groeperingen binnen een samenleving of generatie" (De Jager et al., 2009, p. 286). Het is belangrijk na te denken over cultuuroverdracht tussen generaties binnen de kerk. De oudere generatie geeft haar cultuur als 'sociale erfenis' door aan de jongere. Om dit te verwezenlijken zijn de gezinsdiensten in het leven geroepen (zie hoofdstuk 2).

De reden dat juist gezinsdiensten hiertoe dienen bij te dragen is het *postmodernisme*. Het postmodernisme wordt door De Jager (et al., 2009) geduid als "een kritisch-afstandelijke omgang met culturele verworvenheden van de moderne maatschappij" (p. 272). Vooral onder jongere generaties is deze houding te vinden, aangezien zij met dit gedachtegoed opgroeien. De wereld is door de komst van technologische middelen zoals smartphones en het internet enorm veranderd waardoor jongeren, maar ook hun ouders, oneindig veel informatie tot hun beschikking hebben. Jongeren zijn niet meer beperkt tot wat leraren of dominees hen vertellen maar kunnen op internet alles onderzoeken wat zij willen. Jongeren zijn hierdoor veel mondiger dan vorige generaties. Het is belangrijk hier bewust van te zijn als het gaat om *cultuuroverdracht*, aangezien het vaak niet zozeer de overdragende, maar juist de overnemende (ontvangende) partij is die bepaalt of en hoe zij iets van anderen overneemt (De Jager et al., 2009).

Na het bovenstaande te hebben besproken rijst de vraag: *is de cultuuroverdracht in de afgelopen generaties binnen de kerk gelukt?* Misschien is het slechts ten dele gelukt en gaan veel jongere generaties niet meer naar de kerk van hun ouders maar hebben ze andere vormen van kerkzijn gevonden, of gaan ze misschien helemaal niet meer naar de kerk maar bidden ze nog wel. Of is de overdracht doormiddel van de gezinsdiensten slechts ten dele gelukt? Volgens Als wij samenkomen (Van der Aa et al., 2000) wordt de kerk al sinds de achttiende eeuw veel gezien als middel tot opvoeden van mensen. In de hedendaagse sociale wetenschappen heeft de kerk deze functie nog steeds

(Angenent, 2004). Mogelijk zijn de gezinsdiensten aantrekkelijk voor gezinnen, omdat zij deze opvoedende en overdragende functie hebben. Dit zal blijken uit het veldonderzoek.

3.3.3 Sociale cohesie en sociale behoeften van gezinnen

Deze subparagraaf dient ertoe inzicht te geven in hoeverre sociale cohesie wordt gestimuleerd door de gezinsdiensten. Er zijn een aantal kenmerken van groeperingen die vaak als maatstaf voor de typering van groeperingen worden gebruikt. Deze kenmerken zijn van groot belang voor de samenhang (*cohesie*) van de groeperingen, de *sociale cohesie*. Het gaat om de volgende kenmerken (De Jager et al., 2009, pp. 188-198):

- het aantal leden;
- samenstelling;
- interactie en communicatie; *
- gemeenschappelijke doeleinden: waarden, normen en belangen; *
- saamhorigheidsgevoel;
- duurzaamheid.

Sociale cohesie, oftewel sociale samenhang, valt of staat met de mate van solidariteit die de leden van een groepering (lees: kerkelijke gemeente) ten opzichte van elkaar voelen. De zes kenmerken worden kernachtig besproken. Waar het relevant is wordt dieper op kenmerken ingegaan, deze kenmerken hebben een asterisk in de bovenstaande opsomming.

Dat *het aantal leden* van invloed is op de samenhang in een gemeente zal niet onbekend klinken. In een kleine gemeente is de mogelijkheid (bijna) iedereen te kennen vele malen groter dan in een grote gemeente. Daarbij zijn relaties daardoor gemiddeld intensiever, wat voor meer verbondenheid kan zorgen. Wat betreft de *samenstelling* kan worden gezegd dat sommige groeperingen homogener zijn dan andere. Bij kerkelijke gemeenten is dit variabel: men deelt het geloof met elkaar, maar bestaat tegelijk uit mannen en vrouwen van alle leeftijden.

Over *interactie en communicatie* kan worden gezegd dat “de frequentie, de regelmaat en de intensiteit waarmee interactie en communicatie tussen leden kunnen plaatsvinden, in hoge mate afhankelijk zijn van het aantal leden” (De Jager et al., 2009, p. 192). Hier blijft de vraag bestaan in hoeverre interactie en communicatie onmisbaar zijn voor het ontstaan en voortbestaan van groeperingen. Daaraan gaat de vraag naar de betekenis van fysieke nabijheid (*face-to-facecontact*) vooraf. De Jager, Mok en Sipkema (2009) bespreken bij ‘*interactie en communicatie*’ de vraag naar de betekenis van fysieke nabijheid (*face-to-facecontact*). Zij leggen uit dat mensen die elkaar (toevallig) tegenkomen nog geen groep vormen: wachtenden voor een kassa, reizigers in een trein. Al zouden zij een gesprek aanknopen, dan nog is er niets meer dan een *togetherness situation*. Al is er in zekere mate sprake van interactie, de mensen bestaan psychologisch amper voor elkaar, omdat er niets is wat hen bindt. Met andere woorden: louter naar de kerkdienst gaan geeft nog geen gevoel van verbinding. Wat is daarvoor dan nodig? “Aan de interactie moet als het ware inhoud worden gegeven door gemeenschappelijke waarden en normen, belangen en doeleinden. Dan volgt er pas echt communicatie” (De Jager et al., 2009, p. 192). Interactie lijkt steeds belangrijker te zijn geworden nu de samenleving veel is veranderd. Het lijkt aannemelijk dat de gezinsdiensten door de interactie sterk bijdragen aan de sociale cohesie, het ‘mienskipsgevoel’.

Gemeenschappelijke doeleinden: waarden, normen en belangen geven duidelijk ‘inhoud’ aan de interactie en communicatie die plaatsvindt. *Doeleinden* zijn “de concretisering van de waarden of belangen die men in een bepaalde groepering nastrevenswaard acht” (De Jager et al., 2009, p. 193).

Het christelijke geloof, in ons geval, is zo'n gemeenschappelijk doeleinde. Het is van belang dat in deze groeperingen regelmatig processen afspelen die erop gericht zijn de overeenstemming over doeleinden in stand te houden (De Jager et al., 2009). In de gezinsdiensten vinden deze processen plaats door de frequentie van de diensten en de interactie die ontstaat wanneer bezoekers met elkaar in gesprek gaan over allerlei belangrijke thema's en levensvragen.

De aanwezigheid van *saamhorigheid* wordt zichtbaar in de gezinsdiensten waar iedereen bij mag horen, ongeacht leeftijd, geslacht of opleidingsniveau. Iedereen is welkom en men wil dat ook aan elkaar laten merken. Het kenmerk van *duurzaamheid* laat zien dat gezinsdiensten eerst een zekere tijd moeten bestaan, voordat er een wij-gevoel, structuur en cultuur kan ontstaan. Dit maakt het hebben van gemeenschappelijke herinneringen mogelijk.

3.3.4 Conclusie

In het bovenstaande zijn kenmerken besproken die de sociale behoefte van gezinnen kunnen vervullen. Er is gekeken naar cultuuroverdracht en de rol die dit heeft in de gezinsdiensten. Het blijkt hierbij belangrijk om rekening te houden met het postmodernisme aangezien dit typerend is voor de tijd waarin we nu leven en aanzienlijk afwijkt van eerdere generaties. De 'cultuur' die overgedragen moet worden is de sociale erfenis van de gemeente als collectiviteit. Deze collectiviteit wil deze erfenis overdragen aan de gezinnen. Verder is gebleken dat sociale cohesie erg belangrijk is voor gezinnen, als primaire groepen, en de gemeente als geheel. Daarbij is onderzocht welke kenmerken dit sociale cohesie stimuleren, zodat in het veldonderzoek kan worden geduid of de gezinsdiensten deze kenmerken dragen. Ook is de vraag gesteld welke invloed de cultuuroverdracht en de sociale cohesie hebben op de aantrekkelijkheid van de gezinsdiensten voor gezinnen. Dit brengt ons bij de volgende vragen die worden meegenomen naar het veldonderzoek, om de rol van de gezinsdiensten te kunnen duiden bij het vervullen van de sociale behoeften van gezinnen.

- Ontstaan door de gezinsdiensten nieuwe (*peer*)groepen bij jongeren, kinderen en volwassenen?
- Ervaren gezinnen dat gezinsdiensten door interactie en ontmoeting bijdragen aan de sociale cohesie, het 'mienskipsgevoel', *saamhorigheid*?
- Maakt de opvoedende, geloof-/cultuur- overdragende functie van gezinsdiensten dat ze aantrekkelijk zijn voor gezinnen?
- Is het kenmerk *duurzaamheid* aanwezig bij de gezinsdiensten waardoor zij aantrekkelijk zijn voor gezinnen?

Hoofdstuk 4. Deelvraag 5: Veldonderzoek

De literatuurstudie heeft een aantal vragen opgeroepen die de basis vormen van het veldonderzoek, om de literatuur zo met de praktijk te verbinden. Om het onderzoek voldoende methodisch gegrond te laten zijn, zijn als hulpmiddelen de boeken van Nel Verhoeven *Wat is onderzoek* (2018) en van Ben Baarda (et al.) *Basisboek Kwalitatief onderzoek* (2018) gebruikt. In de eerste paragraaf wordt de methodiek, waar in de inleiding al een flinke voorzet aan is gegeven, verder uitgewerkt en worden gemaakte keuzes verantwoord. Dit laat zien op welke manier de vragen vanuit de literatuurstudie worden beantwoord. De paragrafen daarna beschrijven de uitkomsten van het veldonderzoek: de observaties, enquêtes en interviews. Zo worden de in het vorige hoofdstuk geformuleerde vragen beantwoord en komen we in hoofdstuk 5 tot een antwoord op de hoofdvraag. In de inleiding is al genoemd dat het hierbij gaat om een *getrianguleerd* onderzoek en is gebruikgemaakt van *Mixed Methods* om de validiteit te bevorderen. Bij *triangulatie* wordt gebruikgemaakt van verschillende (zowel kwalitatieve als kwantitatieve) methoden om tot betrouwbaardere onderzoeksresultaten te komen.

4.1 Methodiek en verantwoording van gemaakte keuzes

Zoals in de inleiding al is besproken hebben we van doen met zowel een kwalitatief als kwantitatief onderzoek dat naast het *literatuuronderzoek* wat in het vorige hoofdstuk is besproken ook een *praktijkgericht* onderzoek is (Verhoeven, 2018). Deze paragraaf is ervoor bedoeld helderheid te bieden in de wijze waarop te werk is gegaan. Om dit te verwezenlijken worden zowel relevante stappen als alle drie methoden apart besproken.

4.1.1 Observeren

Al bij het vooronderzoek is allereerst geobserveerd bij een gezinsdienst in Kootstertille. Door gebrek aan voorkennis van wat 'gezinsdiensten' precies zijn, leek het verstandig hierbij te kiezen voor *ongestructureerde observatie*. Om zo op een open en vrije manier te ontdekken wat precies onderzocht ging worden is gekozen voor een *participerende, verborgen observatierol* (Baarda, 2018).

Aan het begin van het veldonderzoek is opnieuw geobserveerd. Dit keer is geobserveerd bij de drie gemeenten: VEG Oudebildtzijl, PKN Jistrum en PKN Kootstertille. Ditmaal is gebruikgemaakt van *gestructureerd* observeren. Het is ten eerste de bedoeling geweest om doormiddel van observatie een helderder beeld te krijgen van het gedrag van gezinnen in de dienst. Ten tweede om de inhoud en gebeurtenissen in een gezinsdienst te kunnen waarnemen ten behoeve van het vormen van de juiste vragen voor de interviews. Baarda (2018) noemt vier voordelen van observeren: het "biedt de mogelijkheid tot het vaststellen van gedrag waarvan de respondent zich niet of slecht bewust is . . . Observeren doet geen beroep op het geheugen van de respondent . . . Taal speelt geen rol bij observaties . . . Bij verhuld observeren speelt sociale wenselijkheid geen rol" (pp. 205-208). Hierbij moet worden opgemerkt dat de *motieven* voor het waargenomen gedrag niet te observeren zijn. De interviews dienen daar inzicht in te geven. Bij het observeren is gebruikgemaakt van een *observatielijst* (zie bijlage 4) met punten waarop gelet moest worden. Deze lijst is gemaakt op grond van de deelvragen, de geraadpleegde literatuur en andere punten waarvan verwacht werd dat ze relevant zijn voor het onderzoek, zoals gedrag, sfeer en inhoud. Daarnaast is gebruikgemaakt van wat de praktisch theoloog Osmer (2008) over observeren schrijft. Er zijn drie hoofdonderdelen waarop is gelet: de opbouw van de gezinsdienst; het gedrag van gezinnen tijdens de dienst; de ruimte waarin de gezinsdienst plaatsvond. Daarnaast is ook gebruikgemaakt van een uitgeprinte versie van de liturgie.

Soms werd gekozen voor een open, dan weer voor een verborgen rol. Hier zijn verder geen redenen voor; soms was er de gelegenheid mijzelf aan het begin van de dienst voor te stellen, andere keren pas op het eind. Er werd verwacht dat de keuze voor een open of verborgen rol geen grote invloed zou hebben op de uitkomsten, aangezien aanwezigen hun gedrag daarop waarschijnlijk niet zouden aanpassen. Verder is gekozen voor *niet-participerend observeren* (Baarda, 2018) om zo de gezinsdienst, het gedrag en de getoonde emoties van de aanwezige gezinnen goed te kunnen observeren. Men zou het ook 'half-participerend' kunnen noemen, omdat er bijvoorbeeld niet met spelletjes is meegedaan, maar regelmatig wel is meegezongen. Daarnaast is wel meegedaan met het bespreken van stellingen om het gedrag en de zichtbare emoties van anderen in het gesprek te kunnen observeren en de sfeer in het gesprek te kunnen ervaren. Tijdens de gezinsdiensten zijn *observatienotities* gemaakt op het formulier van de observatielijst en de uitgeprinte versie van de liturgie. Ook zijn *theoretische notities* gemaakt waarbij interpretaties zijn gedaan, bijvoorbeeld als het gaat om *sfeer*. Deze zijn later verder uitgewerkt.

4.1.2 Enquêtes

Steeds wanneer op pad werd gegaan om te observeren werd een tas vol pennen en een flinke stapel met enquêtes meegenomen, welke men na afloop van de dienst werd gevraagd in te vullen voor het *kwantitatieve onderzoek*. Om de respons te vergroten zijn de enquêtes uitgeprint en zijn respondenten na de gezinsdienst vanaf het podium gevraagd de enquête in te vullen, waardoor het mogelijk was de enquête voor iedereen tegelijk toe te lichten. Daarna zijn ze meteen uitgedeeld. Door respondenten face-to-face te benaderen voelt men zich eerder aangesproken en bereid hier de tijd voor te nemen. Dit is gebleken uit de relatief grote respons van gemeenteleden. Hier is gekozen voor een *aselecte steekproef* (Verhoeven, 2018), omdat het eenvoudiger leek te zijn bij alle aanwezigen een enquête af te nemen dan om gezinnen 'eruit te filteren'. Op de enquêteformulieren werd de vraag gesteld of men bij een gezin met kinderen t/m 18 jaar hoort, om zo de gezinnen te kunnen onderscheiden van overige gemeenteleden. In de analyse van de enquête worden alleen de antwoorden van respondenten beschouwd die aangegeven hebben deel uit te maken van een gezin met kinderen t/m 18 jaar. Overige gemeenteleden maken geen deel uit van het onderzoek en worden om die reden niet besproken. In hoofdstuk 2 is gebleken dat de gezinsdiensten bij de gemeenten in totaal gemiddeld ± 195 deelnemers kennen, waarvan ± 95 deel uitmaken van een gezin (zie hoofdstuk 2.4). In totaal zijn er 123 respondenten, dat is 63,1% van het totaal aantal bezoekers. Van deze bezoekers maken 64 deel uit van een gezin. Dit is *exclusief* de 22 respondenten in de enquête voor kinderen. De 64 en de 22 zijn samen 90% van het totaal aantal bezoekers dat deel uitmaakt van een gezin. De antwoorden van deze 64 respondenten worden in paragraaf 4.3 beschouwd. De 'kinderenenquête' wordt in dezelfde paragraaf kort besproken en meer uitgebreid in bijlage 5. Voor de betrouwbaarheid van de uitkomsten van de enquêtes, is het belangrijk alle drie gemeenten samen te nemen. Zij vormen samen een steekproef uit de ± 12 gemeenten waar een jeugdwerker verbonden aan Royal Mission werkzaam is. Het aantal respondenten (exclusief de kinderen van basisschoolleeftijd) behorend tot een gezin zijn in Oudebildtzijl 15, Jistrum 25 en Kootstertille 24. Het is verantwoord om de resultaten samen te voegen, aangezien de gezinsdiensten van de gemeenten voldoende overeenkomsten hebben (zoals is beschouwd in hoofdstuk 2).

Voor volwassenen en tieners ouder dan 12 jaar is dezelfde enquête gebruikt (zie bijlage 6). Voor basisschoolkinderen is een aparte enquête vormgegeven, aangepast aan de redenering en woordenschat van kinderen (zie bijlage 7). Er is bij beide enquêtes de nodige aandacht geschonken aan de lay-out, zodat ze goed konden worden ingevuld. De vragen in de enquête zijn ingedeeld in vijf

onderdelen. Ten eerste de persoonlijke gegevens, om de respondenten op de juiste manier te kunnen categoriseren. Ten tweede de frequentie van en de doorslaggevende reden(en) voor het bezoeken van de gezinsdiensten. Ten derde de waardering voor de verschillende onderdelen van de liturgie, vanuit hoofdstuk 3.1. Ten vierde zijn vragen gesteld over 'ontmoeting', vanuit hoofdstuk 3.2 en 3.3. En ten slotte zijn twee open vragen gesteld ter afsluiting van de enquête en is gevraagd om een 'over het geheel genomen waarderend cijfer'. De enquête voor de basisschoolkinderen is op dezelfde manier ingedeeld. Deze onderdelen en vragen zijn gekozen op basis van de geraadpleegde literatuur, algemene liturgie en verwachtingen. Voor het houden van de eerste enquêteronde zijn drie proefpersonen gevraagd de enquête in te vullen om de 'gebruiksvriendelijkheid' te controleren. Na hun goedkeuring zijn de enquêterondes gehouden.

Vervolgens zijn de enquêtes verwerkt met behulp van het programma SPSS (Verhoeven, 2018). Voor alle enquêtevragen zijn variabelen gemaakt, verdeeld in *nominaal* (zowel *dichotomieën* als *dummy's*), *ordinaal* (met *rangorde*) en *scale* (met *interval* en *meetniveau van een Likertschaal*) (Verhoeven, 2018). Na alles te hebben ingevoerd zijn de enquêtes geanalyseerd met behulp van diagrammen, tabellen, en *t-tests*, om zo *significante* verschillen te vinden. Daarnaast is *split-file* gebruikt om de doelgroep (gezinnen) te kunnen onderscheiden. De drie onderzochte gemeenten zijn samengevoegd omdat de gezinsdiensten voldoende op elkaar lijken en het onderzoek zich richt op het concept, niet de gemeenten apart. Na de verwerking in SPSS zijn de uitkomsten geanalyseerd, overzichtelijk gemaakt en zijn hier in paragraaf 4.3 conclusies aan verbonden.

4.1.3 Interviews

Contactgegevens van gemeenteleden mogen omwille van privacy niet zomaar worden doorgegeven. Daarom zijn de plaatselijke jeugdwerkers verzocht gezinnen te vragen om mee te werken met de interviews. De jeugdwerkers zijn hierbij gevraagd om niet alleen gezinnen te benaderen waarvan ze weten dat zij positief zijn over de gezinsdiensten, maar ook gezinnen waarvan ze verwachten dat zij minder positief of misschien zelfs negatief tegenover de gezinsdiensten staan, maar er wel komen. Er kan dus worden gesproken van een *selecte steekproef* (Baarda, 2018). Het is belangrijk dat gezinnen met een minderpositieve of zelfs negatieve houding tegenover de gezinsdiensten wel naar deze diensten toegaan, zodat zij er inhoudelijk iets nuttigs over kunnen zeggen. Het bleek voor de jeugdwerkers een uitdaging deze gezinnen te vinden aangezien de meeste wel positief zijn. Dat blijkt ook uit de resultaten. Om deze reden is er in de praktijk en uitwerking geen onderscheid tussen de gezinnen gemaakt. Baarda (2018) raad aan het onderzoek op de juiste manier te introduceren aan de respondenten, zodat zij eerder openstaan voor deelneming aan het onderzoek. Daarom is gebruikgemaakt van een *introductiebrief* die jeugdwerkers is toegestuurd voor het benaderen van de gezinnen (zie bijlage 8). Zo hoefden zij zelf geen uitleg te geven over de inhoud van het participeren aan het onderzoek, maar konden de respondenten dit op overzichtelijke wijze en in alle rust zelf doornemen. Voor het geval dat respondenten naar aanleiding van de introductiebrief nog vragen hadden, stonden de nodige contactgegevens hierop vermeld.

Voor het houden van de interviews is gebruikgemaakt van een *topiclijst* (zie bijlage 9) (Baarda, 2018). Deze topiclijst is samengesteld vanuit de literatuurstudie en de uitkomsten van de eerste twee enquêtes. Daarnaast zijn persoonlijke gegevens gevraagd zoals leeftijd en bezoekfrequentie om de respondenten te kunnen categoriseren en hun antwoorden te valideren (als men maar eens per jaar komt of al jaren niet is geweest, heeft dit invloed op de antwoorden). De nodige informatie is verzameld door middel van gestructureerde interviews met focusgroepen (Verhoeven, 2018). Dankzij de topiclijst konden vragen op de juiste manier worden gecategoriseerd en geformuleerd. Tijdens de

interviews werd getracht alle respondenten evenveel ruimte te geven de vragen te beantwoorden door de vraag (nogmaals) te stellen richting een enkele respondent. Aan het einde van de interviews werden respondenten uitgenodigd contact op te nemen mocht hen nog iets te binnenschieten waarvan zij denken dat het relevant is voor het onderzoek.

Alle interviews zijn met een geluidsrecorderfunctie opgenomen en later getranscribeerd. Alle transcripten zijn geanalyseerd door codes toe te kennen aan relevante uitspraken. Hiervoor is het hulpmiddel *Atlas.ti* gebruikt. De codes zijn gecategoriseerd in codegroepen welke een voor een zijn geanalyseerd en besproken in paragraaf 4.4. Net als bij de enquêteresultaten wordt ook bij de interviewresultaten geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende gemeenten. Er mag generaliserend worden gesproken aangezien de gezinsdiensten erg met elkaar overeenkomen. Daarnaast waarborgt dit de anonimiteit van de respondenten.

4.2 Uitkomsten van de observaties

Zoals eerder benoemd is geobserveerd bij de gezinsdiensten in drie gemeenten: Oudebildtzijl, Jistrum en Kootstertille. Bij elke observatie zijn twee documenten gebruikt: de observatielijst (zie bijlage 4) en de liturgie van de betreffende dienst. In deze paragraaf worden de observaties per gemeente besproken. Tot slot worden hieruit conclusies getrokken en wordt dit verbonden aan de literatuurstudie. Soms wordt gesproken van een 'toespraak' andere keren van 'overdenking' of 'preek'. De term die is gebruikt in de liturgie van de betreffende gemeente wordt hier gehanteerd (zie hoofdstuk 2 tabel 2). Bij elke geobserveerde gezinsdienst werd de gezinsdienst geleid door de jeugdwerker (zoals beschreven in hoofdstuk 1.6 en 2.2.1).

4.2.1 Oudebildtzijl, thema: Groeien in geloof

Bij binnenkomst krijgt iedereen koffie, thee of ranja. De bezoekers staan met elkaar te praten, en dragen een glimlach. Er wordt gelachen en het is 'gezellig'. Een aantal mensen van verschillende leeftijden zitten al vroeg. Na het welkom en de mededelingen is het 'kindertijd'. Eén van de gemeenteleden vertelt een verhaal voor de kinderen over de mosterdzaad. De vrouw die het verhaal vertelt stelt een vraag aan de kinderen, een jongen van basisschoolleeftijd reageert. De kinderen mogen blaadjes knutselen en op de kartonnen boom plakken die voor in de kerkzaal staat. Na nog twee liedjes te zingen is het tijd voor het spel. Vooraf wordt een verhaaltje verteld en tijdens de uitleg wordt een grapje gemaakt waardoor gemeenteleden beginnen te lachen. Dit gebeurt hier in het Nederlands, Fries wordt in deze regio niet door iedereen gesproken. Gemeenteleden waren gevraagd voor deze dienst een kinderfoto mee te nemen. De foto's zijn allemaal verzameld en de juiste foto's moeten bij de juiste gemeenteleden terechtkomen. Bijna iedereen is in beweging, er wordt veel gepraat, gezocht en gelachen. Na ruim de tijd voor het spel te hebben genomen probeert het gemeentelid dat de uitleg gaf de aandacht weer terug te krijgen, de rust keert moeilijk terug. Het spel is niet alleen leuk, maar ook leerzaam: "Mensen zijn gegroeid, maar ook geestelijk? Hoe zit dat dan?" passend bij het thema. Hierna wordt weer gezongen, de collecte wordt gehouden terwijl op het orgel het voorspel van het kinderlied al klinkt. Na nog een lied is het tijd voor de overdenking. Deze wordt gegeven door de jongerenwerker. Tijdens de overdenking wordt gelezen over de verloren zoon. "Als de zoon terugkomt, krijgt hij de zegelring van zijn vader. Met die ring krijg je autoriteit om dingen in zijn naam te doen. Ik geloof dat wij de dingen mogen doen die Jezus deed." 1 Corinthiërs 12 wordt aangehaald: "Deze gaven mogen wij ook allemaal doen. Ook als wij denken 'ben ik wel goed genoeg?'" Aan het einde van de overdenking wordt het praktisch en toepasbaar gemaakt: 'hoe dan?' "Niet door alleen meer Bijbel te lezen en zo te leren, het gaat om persoonlijke omgang met God." Na nog een lied

te hebben gezongen wordt tijdens de mededelingen een terugkoppeling gemaakt naar de kartonnen boom die inmiddels mooi is versierd. De kinderen krijgen een applaus. Er wordt een slotlied gezongen, de jongerenwerker bidt om de zegen waarna iedereen de kerkzaal verlaat. De meeste mensen nemen rustig de tijd om de enquête in te vullen.

4.2.2 Jistrum, thema: Glow

Bij binnenkomst staat koffie en thee klaar. Iedereen gaat zitten aan tafels waarop lekkers staat. Er is een sfeer van gezelligheid. Er wordt veel gepraat en veel gezichten dragen een glimlach. De gemeente wordt door een gemeentelid welkom geheten in het Fries die vervolgens bidt en het votum en groet uitspreekt. Vanaf binnenkomst is er al veel ontmoeting, maar tijdens het spel begint de échte gezelligheid. Tijdens het spel moesten een paar geblinddoekte gemeenteleden waxinelichtjes zoeken. Interactie vindt plaats doordat mensen elkaar helpen, iedereen lijkt betrokken. Er wordt geholpen, geroepen, gelachen en gegrapt. De winnaar ontvangt een applaus. Niet alleen bij de mensen die meespelen, maar ook bij de mensen die kijken vindt interactie plaats: men gaat met elkaar in gesprek over wat er bij het spel gebeurt of over iets heel anders. Sommigen kijken om zich heen: “Wat gebeurt er allemaal?” Het spel wordt gekoppeld aan het thema doordat hier kort iets over wordt gezegd: “Het licht zoeken.” Zo worden de kinderen betrokken.

Aangekomen bij de ‘toespraak’, mogen de kinderen die willen knutselen naar de andere ruimte gaan, groep 7/8 mogen blijven. De toespraak wordt gegeven door de jongerenwerker: “Waar denk je aan bij Glow? Wat zou er zijn zonder licht? . . . God is Licht, in Hem is 0% duisternis . . . Licht reinigt ons als we in Hem zijn.” Na de toespraak wordt er nog een lied gezongen waarna de collecte wordt gehouden. Tijdens de collecte worden ook de stellingen besproken. Tegelijk lijkt een soort ‘pauze’ in de dienst plaats te vinden: men haalt koffie en thee. Elke tafel bespreekt de stellingen en schrijft hun antwoorden op. ‘Ik vind het wel eens moeilijk om in Zijn licht te wandelen’ klinkt een stelling, ‘waarin zie je dat?’ Na een tijdje wordt met een microfoon bij elke tafel langsgedaan “Wat hebben jullie opgeschreven over de stellingen?” Na de bespreking wordt nog een lied gezongen en de zegen uitgesproken. Na de dienst wordt uitgebreid de tijd genomen om samen te lunchen en elkaar te ontmoeten.

De sfeer voelde voor mij erg gezellig aan. Tijdens de dienst was er een informele ontspannen sfeer. Meerdere ouders leken meer met hun kinderen bezig te zijn dan met de dienst, al zou zich kunnen worden afgevraagd in hoeverre dit met de mate van (on)bekendheid van de gezongen liederen te maken heeft. De aanwezigheid van de jongere kinderen zorgde duidelijk voor afleiding. Nadat de jongere kinderen naar een andere ruimte gingen om te knutselen was dit niet meer het geval.

Het was de eerste keer dat de reguliere dienst was samengevoegd met de gezinsdienst, wat maakte dat veel mensen nog moesten wennen aan deze dienst. Wat betreft de houding van de gemeenteleden leken er zowel ontspannen als gespannen houdingen te zijn. Naar mate de dienst vorderde leek de houding van de bezoekers er steeds ontspannener uit te zien.

De ruimte waarin de dienst werd gehouden was voorheen een kerkgebouw. Na de fusie van de gereformeerde kerk met de hervormde gemeente is dit gebouw omgetoverd tot een zaal. Oude elementen als het preekgestoelte zijn erin gebleven. De zaal is nu geschikt om tafels in te plaatsen voor de gezinsdienst. In de dienst waren veel mensen, naar mijn schatting meer dan 70. Dit maakte dat de ruimte eigenlijk te klein was: niet iedereen kon om een tafel zitten en de band met het beamerschermbord waren ‘in een hoek gedreven’. De toespraak werd in het midden van een zijkant van de zaal gehouden, naast een statafel. Het eindgebed om de zegen en de laatste mededelingen werden weer aan een andere zijkant gedaan.

4.2.3 Kootstertille, thema: Kerst

Bij binnenkomst staat hier eveneens drinken klaar. De gezelligheid geeft een 'welkomgevoel'. Langzaam maar zeker gaat iedereen aan een tafel zitten.

Ik ontdek dat het erg eenvoudig is nieuwe mensen te leren kennen wanneer iedereen om tafels zit. Een gesprek vindt al snel en gemakkelijk plaats, onder het genot koffie en kerstkoekjes die op tafel staan. Na een tweetal liederen gezongen te hebben wordt in het Fries het spel uitgelegd door een gemeentelid: dingen die te maken hebben met Kerst worden uitgebeeld, de gemeenteleden mogen aan tafel overleggen en samen de juiste antwoorden opschrijven. Dit is een moment van ontmoeting en interactie. Vervolgens vindt de collecte plaats, eveneens een soort 'pauzemoment'. Een paar gemeenteleden gaan bij de tafels langs om drinken aan te bieden. Gemeenteleden zijn met elkaar in gesprek. De schriftlezing vindt plaats in de vorm van een Bijbelverhaal verteld door een gemeentelid, waarna de 'preek' wordt gehouden door de jongerenwerker. Meerdere tieners kijken tijdens de preek op hun mobiel. In de preek wordt uitleg gegeven over het Bijbelverhaal. De jongerenwerker vertelt iets over zijn persoonlijke leven en spreekt over wonderen. Aan het einde van de preek worden toehoorders opgeroepen Jezus aan te nemen, wat vervolgens ook in het gebed wordt benoemd. Vervolgens is er naar aanleiding van de preek de gelegenheid om met elkaar in gesprek te gaan, worden nog twee liederen gezongen, een zegen gegeven en gaat men weer huiswaarts. Veel gemeenteleden helpen nog met opruimen.

Er was een erg gezellige sfeer. De houding van de gemeenteleden was erg ontspannen en informeel. Regelmatig wordt 'tussen de bedrijven door' eventjes met elkaar gepraat. De ruimte waarin de dienst plaatsvond was een grote, ruime zaal. Voor iedereen was er meer dan genoeg ruimte om aan tafels te zitten. Op elke tafel stond lekkers, kerstkoekjes en drinken en pen en papier voor het spel. Ook was er een kerstboom en kerstversiering. Voor de kinderen van basisschoolleeftijd stond achter in de zaal een knutseltafel. Richting het einde van de dienst liepen de kinderen naar de tafel waaraan hun ouders zaten en lieten hun kerstknutsels zien.

4.2.4 Algemene opmerkingen en verbinding met de literatuur

Wat over het algemeen opgemerkt kan worden is dat de sfeer tijdens de diensten, mijns inziens, bij elke onderzochte gemeente gezellig en informeel aanvoelde. De meeste gemeenteleden voelden zich zichtbaar op hun gemak. Kinderen worden erbij betrokken en iedereen mag meedoen. Wel bleek dat tijdens het zingen van de liederen weinig gemeenteleden meezongen. Naar inschatting werd het ene lied door 40%, het andere lied door 60% en dan nog enkele liederen door 90% van de gemeenteleden meegezongen. Dit zou afhankelijk kunnen zijn van de liedkeuzes: kinderliederen, opwekkingsliederen of liederen uit het Liedboek voor de kerken. Ook de (on)bekendheid van de liederen kan een rol spelen. Een derde factor zijn de vaardigheden van de muzikale begeleiding. In Oudebildtzijl en in Jistrum wordt met begeleiding van zowel het orgel als een band gezongen, in Kootstertille alleen met een band. De geobserveerde gezinsdiensten werden steeds geleid door de plaatselijke jongerenwerker, maar regelmatig worden de gezinsdiensten ook geleid door een gastspreker of (gast)predikant.

In het bovenstaande is steeds benoemd wanneer Fries werd gesproken. Dit is een blijk van informaliteit. Tijdens kerkdiensten wordt officieel altijd Nederlands gesproken (mede om gastvrijheid te tonen), tenzij het een speciale 'Friese dienst' is. Zoals hierboven besproken, werd in Jistrum de gemeente vanuit verschillende plekken in de ruimte toegesproken en niet vanuit een vaste plek of podium. Dit kan aanvoelen als 'een beetje rommelig', maar geeft eveneens blijk van de informele sfeer. Naast de interactie bij gemeenteleden onderling vond ook interactie plaats die specifiek gericht was

op de kinderen in de gemeente. Bij 'kindertijd' werd een verhaal verteld over de mosterdzaad en aan de kinderen een vraag gesteld. Naar aanleiding van het spel werd vaak ook een uitleg gegeven, soms aan kinderen gericht en soms aan de hele gemeente: "Mensen zijn gegroeid, maar ook geestelijk? Hoe zit dat dan?" en "Het licht zoeken", want "God is licht".

Hoe helpen de bovenstaande observaties bij het beantwoorden van de vragen uit de literatuurstudie? Wat betreft liturgische tradities hebben de gezinsdiensten duidelijk zowel evangelische als gereformeerd kenmerken. De informele sfeer, begeleiding door een band, de opwekkingsliederen en het feit dat iemand anders dan de predikant de samenkomst leidt zijn allemaal kenmerken van de evangelische beweging (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Van de Poll, 2009). Ook de aandacht in de thema's voor de genadegaven, persoonlijke omgang met God en de oproep tot het maken van een persoonlijke keuze voor God zijn kenmerken van de evangelische beweging (Hoekstra & Ipenburg, 2008; Van de Poll, 2009). Het laatste is wel afhankelijk van de jongerenwerker die elk zijn eigen achtergrond heeft, zoals beschreven in hoofdstuk 1. De volgende kenmerken geven blijk van de gereformeerde traditie: het votum en groet, de zegenbede (als een jeugdwerker voorgaat), liederen uit het Liedboek 2013 en van Johannes de Heer onder begeleiding van het orgel (Van der Aa et al., 2000). Als er gekeken wordt naar pioniersplekken en *good practices* zijn onderdelen als: knutselen, ontmoeten en gesprek, spel en informele sfeer, ook bij het gereformeerd protestantisme geen onbekende kenmerken van de eredienst (Kerk2025: terug naar de kern | Protestantse Kerk in Nederland, z.d.; Plomp, 2020). Zie ook hoofdstuk 3.1.

Voor de participatie van jongeren is het belangrijk dat om ervoor te zorgen dat jongeren graag komen: eigenaarschap (Powell, Mulder, & Griffin, 2016). Een jongere hielp koffieschenken, een paar zaten in een band. De enquêtes zullen hier meer inzicht in geven. De gezinsdiensten dragen duidelijk bij aan een warme gemeenschap, daarnaast staat Jezus centraal tijdens spel, overdenking en gesprek (Powell, Mulder, & Griffin, 2016). Er is veel ontmoeting, interactie en blijk van saamhorigheid: met gesprek, gelach en lunch (De Jager, Mok, & Sipkema, 2009). Zie ook hoofdstuk 3.2 en 3.3.

4.2.5 Conclusie

Het was gezellig, voelde gastvrij, er was veel interactie en aandacht voor alle leeftijdsgroepen. Al met al kan gezegd worden dat ik de sfeer als erg positief heb ervaren. Dit was duidelijk ook bij de gemeenteleden waarneembaar. Tijdens de gezinsdiensten blijkt veel aandacht voor ontmoeting. Of gezinnen dit hier meer ervaren dan in de reguliere diensten zal in de interviews naar voren komen. Hoewel evangelische invloeden zijn waargenomen blijft voor nu de vraag of dit weerstand oproept of de gezinsdiensten juist aantrekkelijker maakt voor gezinnen. En wat vinden gezinnen van de praatjes en thema's? De muzikale begeleiding is een ander aandachtspunt, er wordt weinig meegezongen. Wat vinden gezinnen van de liedkeuzes? Deze vragen worden meegenomen naar de enquêtes en interviews.

4.3 Uitkomsten van de enquêtes

Deze paragraaf bespreekt de uitkomsten van de enquêtes. De vragen in de enquêtes zijn geformuleerd op basis van de literatuurstudie en de eerste observatie. Zie bijlage 6 voor de enquête voor volwassenen en tiener, bijlage 7 bevat de kinderenquête. Allereerst wordt er een korte beschouwing gegeven van de uitkomsten van de enquête voor kinderen van basisschoolleeftijd. Vervolgens wordt de enquête voor de tieners en volwassenen uitgebreid beschouwd in vier onderdelen. Ten eerste worden de gegevens van de respondenten besproken waaronder de 'rol in het gezin', 'wel of geen

taak', 'bezoekfrequentie' en de 'doorslaggevende reden' om de gezinsdiensten te bezoeken. Ten tweede wordt de waardering voor de verschillende liturgische onderdelen besproken. Ten derde wordt hetzelfde gedaan met het onderdeel 'ontmoeting'. Ten vierde worden de antwoorden op de openvragen en de gegeven eindcijfers besproken. Tot slot wordt een conclusie gegeven van de enquêteresultaten. Gaandeweg worden de uitkomsten met de literatuur verbonden.

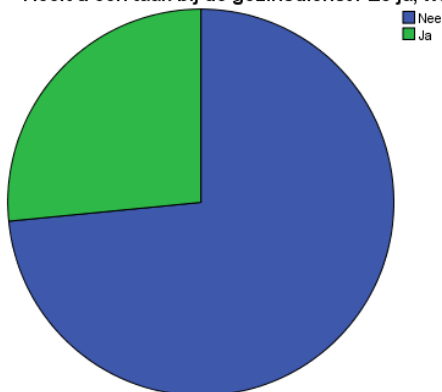
4.3.1 Uitkomsten enquête voor kinderen van basisschoolleeftijd

Er is een relatief klein aantal enquêtes ingevuld door kinderen van basisschoolleeftijd (22 enquêtes). Om deze reden worden deze hier niet uitgebreid besproken. Wel wordt een korte beschouwing gegeven. Op de vraag 'waar denk je aan als je aan de gezinsdienst denkt?' zijn twee antwoorden het vaakst gegeven 'Leuk, gezellig' (17 keer) en 'Spelletjes doen' (17 keer). De spelletjes maken de gezinsdiensten duidelijk aantrekkelijk voor kinderen. Tegelijk wordt ook veel gedacht aan 'lekker zingen' (15 keer) én aan verhalen over God en Jezus (14 keer). Het gaat kinderen staan dus niet alleen stil bij de spellen, maar ook bij Jezus. Dit sluit aan bij de kernwaarden van Growing Young 'warme gemeenschap' en 'Jezus centraal' (Powell, Mulder, & Griffin, 2016). De vragen over hun waardering van de diensten op verschillende onderdelen zijn meestal positief beantwoord. De onderdelen die het meest negatief zijn beantwoord, zijn 'De praatjes/preken in de kerk vind ik leuk', 'Ik maak nieuwe vrienden in de gezinsdienst', 'Wanneer ik in de gezinsdienst ben, vragen ze me wel eens hoe het met mij gaat' en 'Ik help soms in de gezinsdienst'. Ook deze vragen werden echter voor het grootste deel positief beantwoord. Van de kinderen geeft 55% aan nieuwe vrienden te maken. Voor kinderen worden sociale cohesie en warme vriendschappen hier blijkbaar gestimuleerd, zie hoofdstuk 3.2 en 3.3 (De Jager et al., 2009; Powell et al., 2016). Het gemiddelde 'eindcijfer' is een 8,4. De uitkomsten van deze enquête zijn te vinden bijlage 5.

4.3.2 Gegevens tieners en ouders

Allereerst is het waardevol te beschouwen wie de enquête hebben ingevuld, of zij een taak hebben en hoe vaak zij de gezinsdiensten bezoeken. De verhouding man/vrouw is 42/58%, waarvan 34% 18 jaar of jonger en 61% tussen de 19 en 69 jaar oud (5% missing). Daarnaast is de rolverdeling in de gezinnen evenredig: vaders 21,9%, moeders 39% (inclusief stiefmoeders en alleenstaande moeders), zoons 20,3% en dochters 18%.

Heeft u een taak bij de gezinsdienst? Zo ja, wat dan?

Figuur 6 Verdeling wel/geen taak

Hieruit

blijkt dat moeders goed gerepresenteerd zijn, maar de verhouding verder relatief gelijk is verdeeld (zie figuur 5). Iets meer dan een kwart (26,6%) van de respondenten geeft aan een taak te hebben bij de gezinsdienst (zie figuur 6). Wellicht lijkt dit veel, maar tegelijk kan worden vastgesteld dat bijna driekwart géén taak heeft. Dit terwijl participatie erg belangrijk is, zoals is gebleken in de literatuurstudie (Powell et al., 2016; Van der Heijden, 2012). Natuurlijk is het ook mogelijk dat deze respondenten elders in de gemeente taken op zich hebben genomen waardoor hun betrokkenheid

Figuur 5 Verdeling rol in het gezin (Vervolg op 'deel van gezin, ja/nee?'.. zo ja: wat is uw rol.

desondanks wordt gestimuleerd, hierin biedt dit onderzoek geen inzicht. Ruim driekwart (79%) van de respondenten geeft aan elke maand de gezinsdienst te bezoeken (zie figuur 7). 9,4% geeft aan eens per twee maanden te komen, 4,7% eens per kwartaal. De overige komen twee keer per jaar of minder.

Nu komen we bij de kernvraag van het onderzoek. De hoofdvraag gaat over wat gezinsdiensten aantrekkelijk maakt (zie hoofdstuk 1), m.a.w.: wat maakt de gezinnen (blijven) komen? Met de volgende vraag wordt gevraagd naar de hoofdreden: 'Wat is doorslaggevend om de gezinsdiensten te bezoeken?' De antwoorden zijn aangekruist zoals aangegeven in tabel 5 (meerdere antwoorden mochten worden aangekruist).

Wanneer een ranglijst wordt gemaakt met de drie meest gekozen antwoorden, staat op de eerste plaats dat het voor veel gezinsleden blijkbaar doorslaggevend is dat de gezinsdiensten hen meer aanspreken dan reguliere erediensten (32). Dit antwoord is door de helft(!) van de respondenten gekozen. Het is goed mogelijk dat dit te maken heeft met de combinatie gereformeerd-evangelisch zoals in hoofdstuk 3.1 is beschreven en tijdens de observaties is gebleken. Tijdens de interviews zal dit moeten blijken. De volgende gekozen redenen helpen tot een antwoord te komen. Het tweede meest gegeven antwoord is dat men zich hier thuis voelt (28). Dit is geantwoord door 22,7% van de tieners en door 53,8% van de volwassenen. Ten

Figuur 7 Bezoekfrequentie gezinsdienst

Doorslaggevend Frequentie gegeven antwoord:	Aantal keren aangekruist:
Ik vind het belangrijk dat mijn kinderen op hun eigen manier kunnen vieren	26
Gezinsdiensten spreken mij meer aan dan gewone diensten	32
Ik ga altijd naar de kerk, dus nu ook	17
Het is voor mij belangrijk dat iedereen wordt aangesproken in een dienst	26
Hier ontmoet ik mijn vrienden	16
Hier komen leeftijdsgenoten	20
Ik zit in de organisatie	9
Ik leer hier veel	6
Ik voel me hier thuis	28
Ik moet van mijn ouders	9
Anders namelijk:	8

Tabel 5 Gekozen doorslaggevende redenen

derde is er een gedeelde derde plaats: 'Ik vind het belangrijk dat mijn kinderen op hun eigen manier kunnen vieren' en 'Het is voor mij belangrijk dat iedereen wordt aangesproken in de dienst'. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat de respondenten de gezinsdiensten inderdaad zien als een intergenerationele viering waar voor iedereen iets is en onderdeel mag zijn (Powell et al., 2016; Nel, 2001). Het ontmoeten van vrienden (16) en leeftijdsgenoten (20) als doorslag laat zien dat peergroepen worden gevormd (De Jager et al., 2009; Powell et al., 2016), zie hoofdstuk 3.2 en 3.3. Zoals aangegeven in tabel 5, hebben respondenten ook andere doorslaggevende redenen gegeven. Iemand reageerde bijvoorbeeld met: "Samen zijn als dorpsgenoten in een gemeente samen het 'geloven' beleven." Iemand die elders kerkt gaf aan uitgenodigd te zijn door een familielid. Weer een ander geeft aan buiten het dorp te kerken en hier te komen om dorpsgenoten te ontmoeten. Zie bijlage 10 voor een uitgebreider overzicht van gegeven antwoorden.

4.3.3 Uitkomsten onderdeel 'liturgie'

Om in één oogopslag te kunnen zien wat de gemiddelde beoordelingen zijn per liturgisch onderdeel wordt in tabel 6 een overzicht gegeven. Men kon per onderdeel een cijfer geven op de schaal van 1 t/m 5.

Liturgie Frequentie gegeven antwoord:	1	2	3	4	5	Geen mening / n.v.t	Gemid delde:
De setting (aan tafels of gewoon in rijen e.d.)	0	3	6	25	28	2	4,26
De inrichting van de ruimte	1	1	9	28	21	4	4,12
De interactie	0	2	9	19	26	8	4,23
De liederen	0	3	12	12	29	8	4,20
De diversiteit aan liederen	0	3	13	12	26	10	4,13
De spelletjes	3	1	11	20	21	8	3,98
De toneelstukjes	3	4	13	12	18	14	3,76
De preken / praatjes	2	2	10	13	30	7	4,18
Gebod en zegen	1	3	7	13	33	7	4,30
De mededelingen	0	2	12	17	27	6	4,19
Totaalgemiddelde:							4,14

Tabel 6 Uitkomsten waardering van de verschillende liturgische aspecten

Het is belangrijk te benoemen dat 'de toneelstukjes' geen onderdeel blijkt te zijn bij de huidige gezinsdiensten. Deze vraag is in de enquête geplaatst met de verwachting dat er ook toneelstukjes of sketches zouden plaatsvinden in de dienst. Dit bleek in het veldonderzoek niet het geval te zijn. Dit onderdeel in de liturgie heeft het laagste gescoord (3,76) met de meeste 'missing' (14). Als 'de toneelstukjes' niet wordt meegerekend, is het nieuwe totaal gemiddelde: 4,18.

Omdat 'de spelletjes' vooral de jongere doelgroep op het oog hebben, is gekeken of er discrepantie is tussen de waardering van tieners en volwassenen als het gaat om de spelletjes. Daarbij is gebleken dat de spelletjes als onderdeel een gemiddelde score van 4,47 bij de tieners en een gemiddelde van 3,72 bij de ouders, terwijl 81,8% van de kinderen zegt de spelletjes leuk te vinden. Op dezelfde manier is gekeken naar de waardering voor de liederen, de diversiteit van de liederen en de preken/praatjes. De tieners geven de liederen gemiddeld een 3,95 en de volwassenen geven hier gemiddeld een iets hoger cijfer, een 4,39. 81,8% van de kinderen vindt de liederen mooi. De beoordeling van de diversiteit aan liederen kent praktisch geen verschil: 4,10 bij tieners en 4,19 bij volwassenen. De beoordeling van de preken/praatjes als onderdeel van de gezinsdienst kent wel een verschil. De tieners geven gemiddeld een 3,80, de volwassenen een 4,40 en 63% van de kinderen vinden de preken/praatjes leuk.

Zou op basis van het bovenstaande moeten worden geconcludeerd dat er meer aandacht moet worden besteed aan de spelletjes dan aan de liederen om de diensten 'aantrekkelijker' te maken voor tieners? In dat geval zouden ook de praatjes/preken omwille van de kinderen achterwege moeten worden gelaten. Dit klinkt logisch, maar omwille van de 'eredienst' kan dit niet. Volgens Van der Velden (et al., 2000) en Van de Poll (2009) zijn de *verkondiging* en de *lofzang* onmisbaar voor de eredienst. Zonder verkondiging en lofzang kan er dus niet gesproken worden van een eredienst. De hoofdvraag gaat erom hoe de gezinsdienst aantrekkelijk kan zijn voor gezinnen. Daarom zijn de spelletjes duidelijk wél een waardevolle toevoeging voor de gezinsdiensten. Zo blijkt er voor elke leeftijd iets te zijn.

De liederen, preken, informele setting en interactie scoren hoog. De kenmerken en thema's van de evangelische liturgie blijken uit de enquête dus warm te worden ontvangen, zie hoofdstuk 3.1. Dit wordt meegenomen naar de interviews.

4.3.4 Uitkomsten onderdeel 'ontmoeting'

Net als bij het onderdeel 'liturgie' is ook voor het onderdeel 'ontmoeting' een overzicht gegeven in tabel 7.

De ontmoetingen Frequentie gegeven antwoord:	zeer oneens	oneens	neutraal	mee eens	zeer mee eens	Geen mening / n.v.t	Gemidd elde:
Ik vind het belangrijk dat jong en oud samen deel uitmaken van de dienst	1	1	4	13	44	1	4,56
Ik vind het waardevol dat ik met het hele gezin naar de gezinsdienst kan	1	1	8	14	33	7	4,35
Ik voel me meer thuis in de kerk dankzij de gezinsdiensten	1	5	17	13	23	5	3,88
De gezinsdiensten zorgen ervoor dat ik meer tijd met ons gezin doorbreng	6	14	17	8	8	11	2,96
De gezinsdiensten dragen bij aan mijn betrokkenheid bij het gemeentelven	0	2	17	16	21	8	4,00
Ik heb meer contact met andere gezinnen dankzij de gezinsdiensten	1	4	17	22	14	6	3,76
Ik ontmoet nu leden van andere gezinnen ook vaker op andere momenten in de week	1	5	19	20	9	10	3,57
Ik voel me meer betrokken bij de kerk dankzij de gezinsdiensten	0	3	20	17	16	8	3,82
Ik wordt hier geestelijk gevoed	0	2	15	24	16	7	3,95
Mijn kinderen worden hier geestelijk gevoed	1	1	9	14	11	28	3,92
Ik zou de gezinsdienst aanbevelen aan mijn vrienden	0	0	10	14	19	21	4,21
Totaalgemiddelde:							3,91

Tabel 7 Uitkomsten gegeven antwoorden op de stellingen betreffende 'ontmoeting'

Ondanks de vermelding van een totaal gemiddelde kan zich worden afgevraagd of dit als een 'score' moet worden gezien. Niet alle stellingen zijn gemeten om positief of negatief gezien te worden, maar ook om inzicht te geven waar gezinsdiensten toe bijdragen. Een voorbeeld is de stelling met de laagste score 'de gezinsdiensten zorgen ervoor dat ik meer tijd met ons gezin doorbreng' (2,96). Blijkbaar is dit niet hetgeen men aan denkt voor het bezoeken van de dienst, laat staan een reden om te komen. Daarnaast is deze vraag meer gericht 'naar binnen', naar het gezin zelf en niet zozeer naar het doel: de betrokkenheid op de gemeente, interactie met andere gemeenteleden en persoonlijke geestelijke groei. Wellicht kunnen gezinnen beter thuisblijven als zij tijd met hun gezin willen doorbrengen, toch zijn de respondenten hier naartoe gekomen. De gezinsdiensten 'werken niet minder goed' als deze stelling negatief wordt beantwoord. Wat betreft een meting ter waardering van de gezinsdiensten is deze stelling, achteraf gezien, foutief. Als deze stelling niet wordt meegerekend, is het nieuwe totaal gemiddelde: 4,00. In tegenstelling tot de laatste stelling is zeer positief geantwoord op de stelling 'ik vind het waardevol dat ik met het hele gezin naar de gezinsdienst kan' (4,35) samen met 'mijn kinderen worden hier geestelijk gevoed' (3,92) blijkt de behoefte van cultuuroverdracht (De Jager, 2009), zie hoofdstuk 3.3. De 28 'missing' bij 'mijn kinderen worden hier geestelijk gevoed' kan worden verklaard doordat ook tieners deze enquête hebben ingevuld. De 21 'missing' bij 'Ik zou de gezinsdienst aanbevelen aan mijn vrienden' kan worden verklaard doordat deze vraag ontbrak tijdens de *pilot*, de eerste enquêteronde, gehouden in Oudebildtzijsl.

Met zekerheid mag worden gezegd dat bijna alle gemeenteleden het belangrijk vinden dat jong en oud samen deel uitmaken van de dienst. Van de respondenten geeft 68,8%(!) aan *zeer eens* te zijn met deze stelling en 20,3% geeft aan het er 'mee eens' te zijn. Dat is opgeteld 89,1%, in

overeenstemming met de literatuur (Nel, 2001; Powell et al., 2016; Van der Heijden, 2012), zie hoofdstuk 3.2. Daarnaast zegt 44,2% (zeer mee eens) en 32,6% (mee eens), samen dus 76,8% van alle respondenten (alleen *valid percent*, dus exclusief *missing*), dat ze de gezinsdiensten bij vrienden zouden aanbevelen.

Over het algemeen is dit onderdeel in de enquête dus erg positief beantwoord. Om een realistisch beeld te geven moeten ook de negatieve en neutrale antwoorden worden beschouwd. Zo'n 35,9% van de respondenten geeft aan dat de mate van 'thuis voelen' niet is toegenomen dankzij de gezinsdiensten. Hetzelfde geldt voor de stellingen 'ik heb meer contact met andere gezinnen dankzij de gezinsdiensten' (34,4%) en 'ik ontmoet nu leden van andere gezinnen ook vaker op andere momenten van de week' (39%). De reden voor deze negatieve antwoorden kan uit de enquête niet worden opgemaakt en worden om die reden meegenomen naar de interviews. Een belangrijk doel van gezinsdiensten en kerkdiensten in het algemeen is dat bezoekers geestelijk worden gevoed, wat bijdraagt aan de *heiliging* van de gelovige (Van der Velden et al., 2000; Hoekstra & Ipenburg, 2008; Van de Poll, 2009), zie hoofdstuk 3.1. Over het algemeen is positief geantwoord op de stellingen 'ik word hier geestelijk gevoed' en 'mijn kinderen worden hier geestelijke gevoed'. Toch is bij beide een stellingen een kwart die hiervan niet is overtuigd en hebben neutraal of negatief geantwoord. Mogelijk kan hier meer aandacht aan worden besteed.

Een andere opmerkelijk en interessant verschijnsel is het aantal negatieven en neutralen bij 'Ik voel me meer betrokken bij de kerk dankzij de gezinsdiensten' (35,9%). Terwijl de vergelijkbare stelling 'De gezinsdiensten dragen bij aan mijn betrokkenheid bij het gemeentelven' een stuk positiever is beantwoord (29,7% neutraal/negatief). Een mogelijke verklaring kan de woordkeuze zijn: men raakt meer betrokken bij het 'gemeentelven' maar niet meer bij de 'kerk'. Het woord 'kerk' kan associaties met een 'instituut' of 'plechtigheid' oproepen en 'gemeentelven' meer associaties met betrokkenheid op andere mensen.

4.3.5 Openvragen en eindcijfer

Aan het einde van de enquête werden twee open vragen gesteld met daartussenin een gegeven eindcijfer door de respondenten. De eerste open vraag luidt: 'Wat is voor u de meest waardevolle verandering ten opzichte van vroeger met het oog op dat er nu gezinsdiensten zijn?' Van de 64 respondenten hebben 48 deze vraag beantwoord. De gegeven antwoorden zijn in 7 categoriseren te plaatsen. In de opsomming staat het aantal antwoorden die in de categorie passen tussen haakjes. Zie bijlage 10 voor een overzicht van de gegeven antwoorden inclusief de wijze van categorisering.

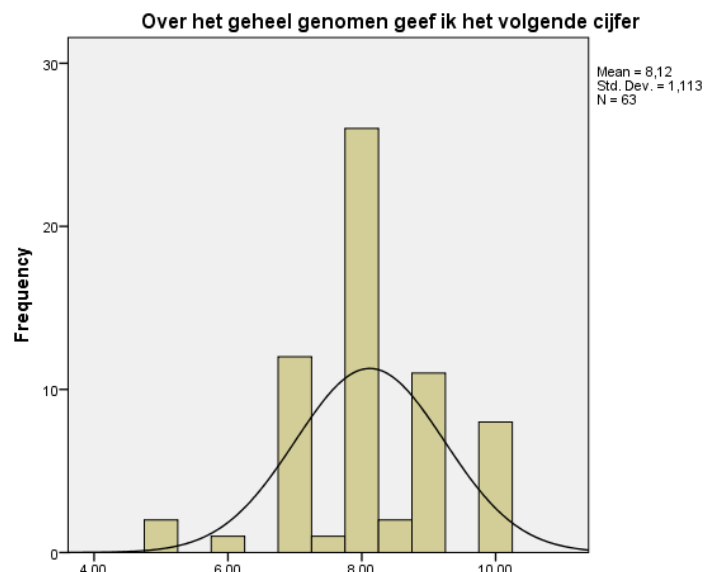
- Band en muziek (3)
- Laagdrempelige informele sfeer (23)
- Intergenerationeel (17)
- Geloof en geloofsverdieping (6)
- Interactie en ontmoeting (8)
- Nieuwe mensen (5)
- Samen eten (4)

Uit bovenstaande valt op dat respondenten de *laagdrempelige informele sfeer* zeer vaak benoemen als de meest waardevolle verandering als gevolg van de gezinsdiensten. De 'vrije' informele liturgie, kenmerkend voor de evangelische liturgie (Hoekstra & Ipenburg, 2008), wordt door gezinnen dus zeer gewaardeerd, zie hoofdstuk 3.1. Op de tweede plaats waarderen gezinnen dat nu meer jongeren naar de diensten komen, er meer aandacht is voor kinderen en jongeren en dat men met het 'hele gezin'

naar de dienst kan gaan. Er is een plek voor kinderen als volwaardige deelnemers (Nel, 2001; Powell et al., 2016). In acht antwoorden worden *interactie en ontmoeting* genoemd. Deze antwoorden liggen dicht bij 'sfeer', aangezien 'gezelligheid' (gecategoriseerd onder 'sfeer') alleen kan ontstaan wanneer *ontmoeting* plaatsvindt. Dit draagt bij aan de sociale cohesie (De Jager et al., 2009). Een opvallend aspect dat wordt genoemd is *nieuwe mensen*. Dit bevestigt uitnodigende doel van de gezinsdiensten (zie hoofdstuk 2) en is een blijk van gastvrijheid (Powell et al., 2016; Lings, 2013; Messy Church | Church, but not as you know it, z.d.). Voorbeelden van antwoorden onder deze categorie zijn "Mensen die anders niet bij de kerk betrokken zijn komen wel in deze diensten" en "Nu kom ik weer structureel in contact met 'de kerk' (gemeente). In de reguliere kerkdienst kom (en kwam) ik niet."

De respondenten werden gevraagd een 'over het geheel' cijfer te geven aan de gezinsdiensten. Figuur 8 geeft een helder overzicht van de gegeven cijfers. Op een schaal van 1 tot 10 is gemiddeld een 8,1 gegeven.

De laatste enquêtevraag is een openvraag die luidt: 'Hebt u verder nog een opmerking, aanbeveling of iets wat u wilt delen?' In de gegeven antwoorden staan waardevolle opmerkingen en aanbevelingen. Zo merkt iemand bijvoorbeeld op dat er meer door jongeren gedaan zou mogen worden. Een ander merkt op meer diepgang in deze diensten te verlangen. Daarnaast zijn opmerkingen geplaatst als 'Doorgaan!!', 'Ga Zo Door!!' en 'Vooral doorgaan'. Voor een volledig overzicht van deze opmerkingen en aanbevelingen zie bijlage 10.

Figuur 8 Gegeven cijfer

4.3.6 Conclusie

Nu de enquêtes zijn geanalyseerd en de resultaten bekeken, mag worden gezegd dat de houding van gezinnen, zowel kinderen, tieners als volwassenen over het algemeen zeer positief is. Voor de kinderen blijken vier onderdelen vaak negatief beantwoord: praatjes/preken; maken van nieuwe vrienden; vragen hoe het gaat; helpen in de gezinsdienst. Blijkbaar vinden de kinderen de gezinsdiensten over het algemeen erg leuk en gezellig, maar kan er nog wel verbeterd worden. Gemiddeld geven zij maar liefst een 8,4.

Tijdens de observatie bleek de sfeer informeel en gezellig en is waargenomen dat de gemeenteleden dit ook zo ervoeren. De enquête bevestigt dit en het zal worden meegenomen naar de interviews. Ondanks veel gemeenteleden zich thuis voelen bij de gezinsdiensten is dit niet bij allen toegenomen. Ook hierop zal worden doorgevraagd tijdens de interviews. Gebleken is dat de kenmerken van de evangelische beweging betreffende de praatjes en liederen niet al negatief worden ervaren maar dat deze liturgische onderdelen juist positief scoren in de enquête. Al kan de muzikale ondersteuning inderdaad "een impuls gebruiken" (zie bijlage 10).

De gezinsdiensten spreken velen overtuigend meer aan dan de reguliere erediensten. Uit de enquête kan worden opgemaakt dat dit komt door de aandacht voor kinderen en tieners, het ontmoeten van de *peer groups*, aandacht voor ontmoeting en dat men hierdoor meer betrokken raakt

bij de gemeente. Daarnaast geven velen aan zich thuis te voelen bij de gezinsdiensten, al sluit dit niet uit dat zij zich óók thuis voelen bij de reguliere dienst. Volwassenen geven dit meer aan dan tieners. De uitkomsten bevestigen dat ouders mede omwille van hun kinderen komen. Of cultuur/geloofsoverdracht hierbij een rol speelt moet uit de interviews blijken. De spelletjes worden vooral door kinderen en tieners gewaardeerd. De ‘sfeer’ en het ‘intergenerationele’ aspect waren voor respondenten belangrijk genoeg om nog éxtra te benoemen. Het gegeven eindcijfer toont aan dat gezinsleden zeer positief staan tegenover de gezinsleden (gemiddeld 8,1). Desondanks is gebleken dat antwoorden (met name bij ‘ontmoeting’) neutraal of negatief zijn beantwoord. De interviews zullen hier meer duiding aan geven, zowel als aan de andere uitkomsten.

4.4 Uitkomsten van de interviews

Op basis van de voorgaande uitkomsten is een topiclijst gemaakt voor de interviews (zie bijlage 9). Met de interviewuitkomsten kan duiding worden gegeven aan wat hierboven beschreven staat. Gaandeweg worden de uitkomsten verbonden aan de observaties, enquêtes en literatuurstudie. Om de interviews te analyseren zijn met behulp van Atlas.ti codes aan citaten toegekend én verschillende codes onderverdeeld aan codegroepen. Tabel 8 geeft hiervan een overzicht. De belangrijkste codegroep is ‘Hoofdvraag’ waarbij codes direct antwoord geven op de hoofdvraag of deze ‘aanraken’. Andere codegroepen zijn ‘Liturgiek’, ‘Participatie’ en ‘Sociale waarde’, aansluitend op de deelvragen en enquête. De laatste codegroep is ‘divers’: deze uitspraken passen niet onder de eerdere codegroepen en/of waren niet verwacht, maar zijn wél van toegevoegde waarde voor het onderzoek. In deze volgorde worden de resultaten besproken. In verband met de omvang van het rapport worden alleen de meest relevante codes besproken. Het aantal keren dat een code aan een citaat is toegekend, zegt niet hoe belangrijk een code of onderwerp is. Soms kunnen uitspraken onder een code die maar zevenmaal is toegekend ontzettend belangrijk zijn voor het onderzoek. Wel geeft het inzicht in de ‘bron’ waaruit conclusies worden ‘geput’. Voor een bespreking van de overige codes zie bijlage 11.

<i>Codegroepen en codes – en aantal keren toegekend</i>									
Hoofdvraag		Liturgiek		Participatie		Sociale waarde		Diversen	
Revitalisering	28	Interactie	15	Participatie	24	Samen	50	Geloven	61
Missionair	16	Lieddiversiteit	20	Interactie	15	Ontmoeting	45	Aanbevelingen	8
Aantrekkelijk	47	Muziek	19	Spelelement	16	Interactie	15	Negatieve invloeden	13
Betrokkenheid	7	Spelelement	16	Laagdrempelig	11	Belang eigen kinderen	19	Knutselen	3
Blij met gezinsdiensten	21	Weerstand	16	Bezoekfrequentie	11	Vrijheid	27	Blijven veranderen	7
Duurzaamheid	5	Verassingselement	4	Betrokkenheid	7	Vrienden	21	Beleving	18
Memorabel	7	Preken	7	Dienstfrequentie	6	Versnaperingen	6	Sprekers	12
Intergenerationeel	53	Ontmoeting	45	Intergenerationeel	53	Memorabel	7	Integratie traditie	32
		Reg. dienst	41						

Tabel 8 Codegroepen en codes

4.4.1 Hoofdvraag

Onder de codegroep ‘Hoofdvraag’ zijn alle codes gecategoriseerd die direct antwoord geven op de hoofdvraag van het onderzoek, of deze ‘aanraken’. Daarnaast bevat deze groep codes die niet binnen het onderzoek vallen, maar blijf geven van het bredere doel van de gezinsdiensten waar dit onderzoek aan bijdraagt: de revitalisering van gemeenten. Hierover is in de inleiding uitleg gegeven. Omdat dit belangrijk voor het onderzoek is, wordt de code ‘revitalisering’ als eerste besproken. Ten tweede wordt de code ‘missionair’ besproken. Het missionaire doel van de gezinsdiensten valt ook onder de

‘revitalisering’, maar is geen onderdeel van de hoofdvraag en valt dus niet direct binnen dit onderzoek. Wel heeft het raakvlakken en is het van groot belang voor de opdrachtgever. Daarom wordt er tóch aandacht aan besteed.

Missionair

Uit de interviews blijkt dat er mensen zijn die anders niet meer in de kerk kwamen nu wél naar de gezinsdiensten komen en dankzij de gezinsdiensten af en toe ook weer in de reguliere diensten komen. Meerdere respondenten gaven aan in ieder geval naar de kerk te komen als er een gezinsdienst is en voor enkelen zijn de gezinsdiensten de enige diensten waar ze nog naartoe gaan. Als die er niet geweest waren, “waren we nog maar héél weinig naar de kerk gekomen”, zegt een moeder. Een vader benoemt: “De aantallen zijn niet hoog, maar sommige mensen komen anders niet in de kerk en die zitten er nu wel.” Weer iemand anders zegt: “Je ziet het ook steeds drukker worden . . . Vroeger moesten er tien tafels worden klaargezet, nu moeten ze allemaal, een stuk of twintig.” Het moge duidelijk zijn dat er nieuwe mensen in de kerk komen. Uit de verhalen kan worden opgemaakt dat de aantallen niet groot zijn, maar dat het wel gebeurt. Hier wordt bevestigd wat uit de enquêtes naar voren kwam: mensen die eerst niet kwamen, komen nu wel. Blijkbaar zijn de gezinsdiensten gastvrij genoeg om nieuwe gezinnen in de gemeenschap te kunnen opnemen (Lings, 2013; Hoeksema & Van der Werf, 2010), zie ook hoofdstuk 2, 3.2 en 3.3.

Aantrekkelijk en betrokkenheid

In de analyse van de enquêtes was al aangegeven dat de ontmoeting een belangrijk onderdeel is voor veel gemeenteleden, maar zeker ook de laagdrempelige informele sfeer. Dit is vaak genoemd bij de open vraag. De interviews helpen daar meer duiding aan te geven. De code ‘aantrekkelijk’ is toegekend aan citaten waar respondenten aangeven dat de gezinsdienst hen aantrekt en wát hen dan precies aantrekt. Een moeder zegt: “De gezinsdiensten is voornamelijk *leuk* en *ontmoeting*. Waarom ik er het liefst naartoe ga is dan denk ik toch die ontmoeting en ontspannenheid, om elkaar te ontmoeten in de christelijke sfeer.” Zij geeft ook aan dat zij gemeenteleden ook wel elders ontmoet, zoals op het voetbalveld, maar dan praat je niet over het geloof. Juist kunnen praten over geloven blijkt voor meerdere respondenten waardevol. Dit sluit aan bij de sociale behoefte om mensen te ontmoeten met gemeenschappelijke doeleinden (zie hoofdstuk 3.3). Deze respondenten vinden dat alleen in de gezinsdiensten en niet daarbuiten, wat bijdraagt aan de sociale cohesie (De Jager et al., 2009). Zo noemt dochter dat *peergroups* met gemeenschappelijke doeleinden erg belangrijk zijn: “voor mij is het een van de weinige plekken waar ik leeftijdsgenoten ontmoet die óók geloven.” (De Jager et al., 2009; Hoeksema & Van der Werf, 2010; Powell et al., 2016). . Een meisje van basisschoolleeftijd benoemt dat zij het fijn vindt dat zij af en toe ook even mag praten en niet steeds stil hoeft te zitten, dit mag in de reguliere diensten niet. Tieners en kinderen benoemen ook vaak het spelelement en de liedjes: “De gezinsdiensten zijn zo gezellig en informeel . . . De liedjes en de spelletjes zijn het leukste,” benoemd een dochter. Ook het ontmoeten van vrienden en leeftijdsgenoten wordt vaak genoemd door tieners en kinderen. Dit laat zien dat de aandacht voor ontmoeting door spel en informaliteit tijdens de gezinsdiensten groter is dan bij de reguliere diensten, terwijl dit juist zo bijdraagt aan de aantrekkelijkheid door de sociale cohesie die ontstaat.

Bij de code ‘betrokkenheid’ worden uitspraken gedaan die blijken van de positieve uitwerkingen van de gezinsdiensten op de betrokkenheid van de respondenten bij de gemeente. “Als de gezinsdiensten er nooit waren gekomen was ik wel blijven gaan, want ik had niet beter geweten, maar uiteindelijk was ik vaker naar een andere kerk gegaan” zegt een dochter. Dat het hebben van en

werken aan een warme gemeenschap (Powell et al., 2016; De Jager et al., 2009) bijdraagt aan de aantrekkelijkheid van gezinsdiensten voor gezinnen blijkt uit wat een vader benoemt: “de ontmoeting zorgt ervoor dat ik blijf komen. De ontmoeting met anderen en het leven van het geloof met elkaar.” Deze uitspraak wordt door vele respondenten gedeeld. Een moeder spreekt over haar man: “Mijn man zegt altijd: ‘Oh, is het gezinsdiensten?’ Dan gaan we met zijn allen!” Het is duidelijk dat het feit dat het voor alle leeftijden is de gezinsdiensten inderdaad aantrekkelijker maken (Nel, 2001; Powell et al., 2016; Messy Church, z.d.).

Tijdens de interviews werd steeds de vraag gesteld “Wat zorgt ervoor dat jullie naar de GZD blijven komen?” Waarop een aantal antwoorden steeds terugkwamen: ‘de verandering, elke keer is weer anders’, ‘de liedjes’, ‘de manier waarop de boodschap wordt gebracht’, het ontmoeten van leeftijdsgenoten die ook geloven’, ‘saamhorigheid’. Twee dochters zeiden: “Door de GZD vind ik het gewoon wel leuk om naar de kerk te gaan.” Een moeder benoemt dat zij eigenlijk alleen naar de GZD gaan en dat de GZD ervoor zorgen “dat ik een warmer gevoel krijg als ik naar de kerk ga . . . Voorheen dacht ik nog: waarom ga ik eigenlijk nog naar de kerk als ik het daar niet vind, misschien moet ik het ergens anders gaan zoeken. Dat heb ik nu niet meer.” Ze geeft hierbij aan dat vooral de ontmoeting daar een grote rol in speelt. Blijkbaar vervullen de GZD een of meerdere behoeften die de reguliere dienst niet vervult.

Duurzaamheid en memorabel

In de hoofdvraag wordt de vraag gesteld hoe de gezinsdiensten kunnen worden vormgegeven zodat ze aantrekkelijk *blijven* om te *blijven* komen. De vraag is daarom gesteld of gezinnen de diensten nog even aantrekkelijk vinden als voorheen. Hiervoor is de code ‘duurzaamheid’ aangemaakt. Gezinnen hebben hierop geantwoord geen verschil qua enthousiasme of mening te ervaren. Hooguit wordt benoemd dat ze het nu professioneler vinden, aangezien het in het begin ‘even zoeken’ was. Een vader: “Ik heb daar eigenlijk geen verschil in.” Dochters tegelijk: “Ja.” Een moeder zei: “Ja, het is wel even leuk toch?” waarop de kinderen knikten. De code ‘memorabel’ is toegekend aan voor respondenten betekenisvolle gebeurtenissen. In de literatuurstudie is naar voren gekomen dat ‘gemeenschappelijke herinneringen’ bijdragen aan de sociale cohesie van een gemeenschap, zie hoofdstuk 3.3 (De Jager et al., 2009). Hiervoor is het belangrijk dat een gemeenschap een zekere tijd bestaat. Het zijn vaak tieners of kinderen die hierover vertellen: “Toen met... toen moesten we een ei zoeken”, “We hadden toen ook een keer allemaal lekkers met kransen en zo.” Een moeder lachend: “Oh ik vergeet het *nóóit* meer! De allereerste gezinsdienst waren ze iets met wol aan het knutselen. Een bol wol. Nou, dat duurt maar even en het rolde door de kerk natuurlijk. En wat deden die oudere mensen, die pakken dat op en die gooien het terug. Nou ‘Dát was een leuk spelletje!’ Ik had het zweet overal.” Blijkbaar maken de spelelementen een grote indruk en blijven respondenten goed bij, altijd in positieve herinnering. Ook gastsprekers zijn meerdere keren genoemd, een vader: “Die laatste was ook wel indrukwekkend hè, die jonge jongen. Die zat in de sloppenwijken en eh.. wat hij er allemaal voor gedaan heeft.” Een zoon: “Ja er was laatst . . . paar jaar geleden denk ik . . . die was eerst volgens mij een zware crimineel ofzo. En die is toen volgens mij met een kogelvrijvest ging hij eerst ook naar de kerk.”

Intergenerationeel

Het onderzoek probeert antwoord te geven op hoe de diensten aantrekkelijk kunnen blijven voor ‘gezinnen’. Dat maakt dat ‘intergenerationeel vieren’ een groot onderdeel van het onderzoek is. In de enquête heeft vrijwel iedereen aangegeven het belangrijk te vinden dat jong en oud samen deel uitmaken van de dienst. Uit de interviews blijkt hoe mensen het ervaren en waarom. Een moeder geeft

aan dat de gezinsdiensten heel mooi bijdragen aan de geloofsopvoeding en geloofsbeleving voor de jongeren. Ook zegt ze: “Ja en dan zijn er ook gemeenteleden: die is met die jongere aan het praten, want je moet samen een puzzel oplossen of eh . . . want oudere mensen vinden het vaak wel echt geweldig dat er jeugd is.” Zo blijkt dat de interactieve spellen bijdragen aan de verbinding tussen generaties. Een zoon zegt hierover: “Ik praat meestal met mensen van mijn eigen leeftijd. Maar je komt vaak wel even iemand tegen die dan zegt van: ‘Nou jongen, wat ben jij gegroeid!’ En zulke dingen, dan krijg je wel eventjes een gesprekje.” Kinderen geven aan de gezinsdiensten erg leuk te vinden: ze hoeven niet stil te zitten, ze mogen knutselen, de muziek vinden ze leuk, en natuurlijk de spellen! Uit geen van de interviews hebben kinderen of tieners negatief over de gezinsdiensten gesproken, zeker kinderen van basisschoolleeftijd zijn erg positief en vinden alles wel leuk. Het is duidelijk dat de gezinsdienst een plek is waar kinderen en tieners zich thuis voelen en het gevoel hebben dat ze er helemaal bij mogen horen. Een zoon: “Dat waardeer ik wel, dat ze best wel veel moeite doen voor de jeugd eigenlijk, om het dan ook wel wat leuker te maken.” Dit sluit aan bij wat Nel (2001) zegt over de inclusieve congregatieve benadering. Ook *Growing Young* (Powell et al., 2016) sluit hierbij aan als het gaat om een *warme gemeenschap* waar jongeren zich thuis voelen en dat er van jongeren wordt gehouden. Zie ook hoofdstuk 3.2.

Daarnaast wordt aangegeven dat kinderen en tieners de preken van de gezinsdiensten fijner vinden omdat dit meer aansluit bij hun denkniveau. Een tienerdochter zegt hierover: “Ik vind het in de gezinsdiensten wel veel makkelijker om te luisteren dan in de gewone diensten, want dáár snap ik dus niks van.” Waarop de anderen dit beamen: “nee, dat is wel waar.” Dit was iets dat in meerdere interviews bij tieners en kinderen terugkwam. Kennelijk wordt rekening gehouden met de verschillende leeftijden en ontwikkelingsfasen: ‘comprehensive’ en ‘differentiated’ (Nel, 2001; Van der Heijden 2012) (zie hoofdstuk 3.2). Als antwoord op wat men waardeert zegt een moeder: “Ja inderdaad. Jong en oud en alles en iedereen met elkaar. In de gewone kerk is toch een andere sfeer. Stilzitten en zo. En dit is meer de saamhorigheid, vind ik dan.” Veel gemeenteleden genieten ervan dat jong en oud samen is. Ook de tieners vinden dat leuk en gaan makkelijker mee. Een moeder: “Bij de gezinsdiensten willen ze ook makkelijker mee dan bij andere diensten . . . Voor iedereen zit er wel wat in de dienst altijd.” Dit sluit duidelijk aan bij het doel van de gezinsdiensten: jong en oud hebben meer contact en ouders en kinderen voelen zich op hun gemak in de diensten, zie hoofdstuk 2.

4.4.2 Liturgiek

Reguliere eredienst, ontmoeting en muziek

Het is interessant de codes interactie en ontmoeting te beschouwen vanuit de liturgiek. Waar bij de literatuurstudie al bleek dat ontmoeting en interactie meer passen bij de evangelische ‘vrije’ liturgie dan de traditionele gereformeerde liturgie, is uit de enquêtes maar zeker ook de interviews duidelijk geworden dat deze vorm van ontmoeting en interactie niet meer is weg te denken uit het gemeentelven van respondenten. Wanneer de gezinsdiensten tegenover de gezinsdiensten werden geplaatst waren de tieners en kinderen van verschillende interviews met elkaar eens: “Ik vind de normale diensten zeg maar.. vind ik.. een beetje hard gezegd, maar die vind ik een beetje saai. En eh.. ja. Sinds deze diensten vind ik het wel een succes want ja, vind ik het gewoon wel leuk om naar de kerk te gaan”, “veel fijner om naar de jongerenwerker te luisteren want die staat daar gewoon in zijn normale kleding. Maar een dominee met zo’n jurk, zo serieus over alsof het alleen voor oudere mensen is”, “Met een band vind ik leuker, want anders moet je psalmen zingen die je niet kent.” Een moeder verteld nog: “Iedereen zoveel mogelijk naar het zin maken. Want de kinderen vinden het ook leuk dat er inderdaad wat kinderliedjes zijn. Wij vinden dat andere dan ook nog wel weer leuk. Dus dan heeft

iedereen wat denk ik, toch?” Haar zoon beaamt dat. Gezinnen zijn het met elkaar eens dat een goede afwisseling van liederen het beste is: Liedboek, Johannes de Heer, Opwekking en kinderliederen. Het is duidelijk dat de kinderen en tieners zich in de gezinsdiensten meer op hun gemak voelen en meer aansluiting ervaren dan bij de reguliere eredienst. Door de muziek, liedkeuze, praatjes, spelletjes en de informele sfeer. Er is een plek voor hen doordat zij prioriteit krijgen (punt 5 van *Growing Young* (Powell et al., 2016)), een warme gemeenschap ervaren (punt 4) en het gevoel hebben dat er van hen wordt gehouden (punt 2). Daarnaast wordt de boodschap van het evangelie op een gerichte manier bij hen gebracht (Nel, 2001). Zie ook hoofdstuk 3.2.

Ook veel ouders deelden de bovenstaande uitspraken: “Bij de reguliere dienst wordt meer uit de Bijbel gelezen. Niet dat ‘vrije’ erbij zeg maar. De gezinsdiensten dragen voor mij meer vrucht, daar kom je blij vandaan”, “Jong en oud en alles en iedereen met elkaar. In de gewone kerk is toch een andere sfeer, daar moet je stilzitten en zo. Hier is meer saamhorigheid.” Dit bevestigt de uitkomsten van de enquêtes waar de helft van de respondenten ‘Gezinsdiensten spreken mij meer aan dan de gewone diensten’ aankruisten als doorslaggevende reden om te komen. Toch zijn wordt de diepgang en eerbied ook gemist door ouders: “Het is minder diepgaand, het is anders.. in plaats van Bijbels, inhoudelijker.”, “Eén keer per maand is wel voldoende . . . de gewone kerkdienst straalt wat meer eerbied uit . . . de gezinsdienst is nu eenmaal wat rommelig.” Dit geeft aan dat juist de rust en soberheid bij de reguliere eredienst ook wordt gewaardeerd, zoals beschreven in hoofdstuk 3.1 (Van der Velden et al., 2000). Wel werd hierbij aangegeven dat ook zij blij zijn met de gezinsdiensten in verband met de ontmoeting en omdat het belangrijk is voor hun kinderen.

Het gereformeerd protestantisme heeft er blijkbaar goed aan gedaan naar nieuwe vormen van kerkzijn en liturgie te zoeken. Kerk 2.0 en 3.0 geven aan dat ontmoeting en interactie een grote behoefte is voor postmoderne mensen, omdat zij niet alleen komen om te luisteren, maar zélf ook wat te zeggen willen hebben (zie hoofdstuk 3). Respondenten vinden het belangrijk dat tijdens de dienst, of samenkomst, de ruimte wordt gegeven met elkaar het geloofsgesprek te voeren. Maar niet alleen praten over het geloof is belangrijk. Naast de ontmoeting wordt ook de informele sfeer vaak genoemd (zie hoofdstuk 3.1). “Dat het wat rommeliger is bij de gezinsdiensten vind ik juist wel fijn, het geeft een beetje een verjaardagsgevoel,” zegt een zoon. Voor de geïnterviewde tieners en kinderen is het daardoor vaak toch aantrekkelijker om naar de gezinsdiensten te gaan dan naar de reguliere diensten, in verband met warme gemeenschap en informele sfeer (Powell et al., 2016; Van der Heijden, 2012).

Er is naar gevraagd of er weerstand is geweest tegen het organiseren van gezinsdiensten. Hierbij werd vaak verteld dat oudere generaties er soms wat moeite mee hadden, maar inmiddels iedereen er positief over is. Zelfs als gemeenteleden niet komen omdat het hun ding niet is, krijgt het wel hun zegen. De weerstand die er nog wel is, of was heeft in ieder geval geen invloed op de mening van de respondenten over de gezinsdiensten.

4.4.3 Participatie

Vanuit de literatuurstudie kan worden geconcludeerd dat de mate van betrokkenheid wordt vergroot waar men een taak heeft (zie hoofdstuk 3.2) (Powell et al., 2016; Inclusief vieren, 2019). In de enquêtes is ook gevraagd naar het hebben van taken bij de gezinsdiensten. Daarbij is in de vorige paragraaf besproken dat ruim een kwart van de respondenten een taak heeft bij de gezinsdiensten. De taken zijn erg divers: schenken van koffie en thee, muzikale medewerking, commissielid, enzovoort. Daarnaast is uit zowel en enquêtes als in interviews gebleken dat de bezoekfrequentie van de respondenten erg groot is. De meesten komen elke maand naar de gezinsdiensten, ondanks driekwart geen taak heeft. Blijkbaar is de motivatie om te bezoeken erg hoog en wordt dit niet volledig verklaard door het hebben

van een taak. “Ja, sowieso 90% zijn we er wel geweest, denk ik, ja”, “Als we kunnen, dan gaan we er naartoe”, “We komen eigenlijk elke keer.” Daarnaast blijkt dat het hebben van een taak, zéker bijdraagt aan de bezoekfrequentie: -Hoe vaak gaan jullie naar de gezinsdiensten?- “Eigenlijk, altijd, want als we er niet zijn, gaat het niet door.” Soms wordt dit ook een ‘verplichting’ ervaren, maar daarbij werd ook gezegd: “Het verveelt ook niet, het is ook niet zo dat het vervelend is.” Over de ‘dienstfrequentie’, de gezinsdiensten zijn elke maand. Respondenten zijn het erover eens dat één keer per maand een mooie frequentie is.

4.4.4 Sociale waarde

Ontmoeten *doe* je, interactie *heb* je, samen *ben* je en versnaperingen *geniet* je. Dit gebeurt allemaal binnen de context van de gezinsdiensten en draagt bij aan de sociale waarde van de diensten. Tijdens de interviews legt een moeder uit waarom zij dit kaartje heeft gekozen toen zij aan de gezinsdiensten dacht:

Ik heb een kaartje met koffiedrinkende mensen. En ja, eigenlijk ook een beetje wat jullie zeggen: met een kopje koffie geeft het eerder aanleiding tot een gesprek. En dat is eigenlijk ook wel een beetje de bedoeling: om niet meteen weer weg te gaan, maar wel met elkaar in gesprek te blijven, het te hebben over wat er [tijdens de dienst] allemaal gezegd is en te benoemen hoe jij daarin staat. En het heeft ook een uitnodigend effect, zo’n kopje koffie.

Het bovenstaande werd door respondenten breder gedragen en bevestigt de verwachting van de literatuur dat dit bijdraagt aan het vormen van nieuwe primaire groepen, vriendschappen, die de sociale cohesie versterken (De Jager et al., 2009). Samengevat gaven respondenten aan de volgende onderdelen het meest te waarderen: ‘de liedjes en de spelletjes, de ontmoeting, het samenzijn en de verdieping’. Dit ‘gevoel van ontmoeting’ lijkt de hele dienst door te gaan en wordt gestimuleerd door de verschillende onderdelen. Moeder en vader: “Het is wat gezelliger,” waarop een dochter zegt: “Ja, dat maakt het wel een fijne sfeer . . . Aan het begin van de dienst doen we ook altijd een soort interactief spel... zo wordt de sfeer ook al wat eh.. losser zeg maar.” Een andere moeder vertelt: “Je wordt er ook meer bij betrokken. Een actieve rol,” wat ook de *participatie* aangeeft. Een zoon zegt: “Ik heb een kaartje gekozen met mensen die samenzijn, voor bij de gezinsdiensten, want iedereen is dan samen. Het is een gezin die samen is.” Ook deze zoon heeft het gevoel helemaal bij het ‘gezin’ te horen, hij krijgt een volwaardige plek (Nel, 2001) en voelt zich thuis (Powell et al., 2016; Lings, 2013).

Deze ontmoeting en interactie wordt gestimuleerd door het samen zingen, de spellen, het in gesprek gaan met elkaar en de gastvrijheid. Dit sluit aan bij punt vier van *Growing Young* (Powell et al., 2016): ‘Werken aan een warme gemeenschap’, zoals genoemd in 3.2. Daarnaast bevestigen deze resultaten de literatuur dat de sociale cohesie inderdaad wordt vergroot: er is een ‘saamhorigheidsgevoel’ ontstaan door interactie en communicatie. Omdat de diensten maandelijks worden gehouden heeft deze cohesie duurzaamheid én worden gemeenschappelijke doeleinden (waarden, normen en belangen) tijdens deze diensten gestimuleerd: men krijgt immers een preek/praatje te horen en gaat met elkaar in gesprek zodat men elkaar beter begrijpt en naar elkaar toegroeit (De Jager et al., 2009).

4.4.5 Diversen

Geloven en sprekers

Tijdens de interviews werden de respondenten twee vragen gesteld naar de bijdrage van de diensten voor hun geloof, want uiteindelijk is dat het doel van een eredienst/samenkomst (Van der Velden et al., 2000; Van de Poll, 2009), zie hoofdstuk 3.1. ‘Wat leren jullie over God bij de gezinsdiensten?’ en ‘Zouden jullie iets kunnen zeggen over de bijdrage van de gezinsdiensten voor jullie persoonlijke geloof?’ Eens kwam na 15 seconden het antwoord van een dochter: “Nou ik leer niet echt veel over God... maar mijn geloof groeit wél door die diensten, zeg maar. Ik denk door de liedjes en door de hele sfeer, dat brengt toch wat meer positiviteit.” Een citaat van een vader: “Ja het is net wat mijn vrouw zegt hè. Je komt er wel vrolijk vandaan en dat vlammetje brandt wel, hè.” Over het algemeen hebben respondenten er moeite mee te beschrijven wat de gezinsdiensten bijdragen aan hun persoonlijke geloof, maar ze zijn er zéker van overtuigd dat dit niet wordt vergeten: de praatjes sluiten beter aan en zijn goed te begrijpen, het gevoel van saamhorigheid, de ontmoeting met elkaar én met God: “In de gezinsdiensten is het meer eh... de belevenis van anderen en jezelf. En er wordt bij ons misschien wel eens wat verteld en uitgelegd. Maar niet heel diep, zeg maar. Meer dieper in het gevoel, dieper in het samenzijn.” Blijkbaar heeft geloven ook veel met sfeer te maken, dit sluit ook aan bij het belang van een warme gemeenschap waar Jezus centraal staat (Powell et al., 2016; Lings, 2013). De aanwezigheid van God wordt zeker ervaren, óók door de kinderen en tieners. Ook tijdens getuigenissen van gastsprekers komt dit naar voren:

Nou bijvoorbeeld er komen soms ook wel mensen die dan een heel speciaal verhaal vertellen of zoiets, en dat bijvoorbeeld die crimineel, die ging dan Bijbellezen en daardoor kwam hij weer op het goede pad. En dan denk ik dat God daar dan wel is of zo.

Negatieve invloeden

Ondanks respondenten over het algemeen zeer enthousiast zijn over de gezinsdiensten, schijnen de gezinsdiensten een aantal negatieve invloeden te hebben waar gemakkelijk aan voorbij kan worden gegaan, maar uit de interviewanalyse toch zijn opgemerkt. Het lijkt erop dat het bezoeken van de gezinsdiensten men de reguliere erediensten eerder als ‘ouderwets’ of ‘stijf’ doet ervaren. Een moeder: “In de reguliere diensten staan we stil?”, “Ja!”, zegt de vader van het gezin. Moeder vervolgt: “Ja, eigenlijk een beetje achteruitgegaan zelfs wel denk ik.” Verder is opgevallen dat doordat de gezinsdiensten een laagdrempelig karakter hebben, de inhoud soms ook als laagdrempelig en oppervlakkig wordt ervaren door gemeenteleden die ook naar de reguliere diensten gaan. Dit bevestigt het spanningsveld tussen laagdrempeligheid en diepgang dat door een van de dominees is benoemd (zie hoofdstuk 2).

Een belangrijk punt is dat sommige gemeenteleden niet meer naar de reguliere diensten gaan door de gezinsdiensten. Dit ‘betere alternatief’ wordt dan, in plaats van een waardevolle *toevoeging* een *vervanging* van de reguliere diensten: “Wij gaan eigenlijk alleen nog maar naar de gezinsdiensten” is iets wat meerdere keren heeft geklonken. Daartegenover staat wél dat er gemeenteleden zijn die dankzij de gezinsdiensten nu óók weer naar de reguliere diensten komen. Een andere negatieve invloed is de organisatorische ballast: sommige gemeenteleden zijn elke maand betrokken bij de reguliere diensten wat voor hen soms wel als ‘veel werk’ wordt ervaren: “Het verveelt ook niet, het is ook niet zo dat het vervelend is, maar het voelt soms wel eens wat als een verplichting.” Uit de enquêtes is gebleken dat een kwart van de deelnemers een taak heeft bij de gezinsdiensten én dat een aantal respondenten zonder taak wel zou willen helpen. De ballast zou dus verlicht kunnen worden.

Integratie traditie

In hoeverre geven interviews blijk van 'integratie van de traditie'? Wordt het 'votum en groet' uitgesproken, wordt de zegen uitgesproken, het 'drempelgebed,' enzovoort? In hoeverre hechten respondenten hier waarde aan? De onderzochte gemeenten gaan hier verschillend mee om. In een gemeente waar wél de votum en groet worden uitgesproken vertelt een moeder: "Ik vind dat dan altijd wel heel waardevol, dat de votum en groet er is zeg maar. En de zegen vind ik ook heel waardevol. Net alsof je het dan ook wel ervaart. Op hun leeftijd had ik ook het gevoel dat het gewoon maar woorden waren maar niet echt tot mij doordrong" En zegt dan: "Dus ik vind het ook wel goed dat het in de gezinsdiensten nu ook komt." Hier blijkt het belang van ouders om hun geloof te kunnen overdragen aan de volgende generatie (zie hoofdstuk 3.3) (De Jager et al., 2009). Gemeenteleden, met name jongeren kennen de betekenis van de votum en groet en zegen niet, een tiener zegt: "Maar soms denk ik, wat betekent dat nou? Ik weet niet wat ze daar nou mee bedoelen. Dat vind ik dan een beetje raar." Sommige ouders willen de traditionele liturgische onderdelen best eens per maand opgeven ten behoeve van de kinderen, een moeder: "ik ben een traditioneel iemand. Ik houd van strikt . . . dat geeft mij rust, dat is.. dat vind ik passen bij de kerk." Even later zegt ze: "In deze tijd is het heel moeilijk om de kinderen op te voeden met het christelijke geloof . . . Wij zijn blij met alles wat ze krijgen. Ze gaan enthousiast naar gezinsdiensten, vinden ze leuk, ik hoop ook dat ze er wat van oppikken." Weer komt hier het belang naar voren het geloof over te dragen. Van de respondenten geven veel kinderen en tieners aan zich niet te herkennen in de traditionele uitingen in een dienst én dat zij de betekenis ervan niet weten.

4.4.6 Conclusie

Uit de resultaten van de interviews kan worden geconcludeerd dat gezinnen in het algemeen zeer positief zijn over de gezinsdiensten. Voor elke gemeente is het haar eigen zoektocht op verschillende gebieden, maar een ieder geeft aan heel blij te zijn met hoe het nu gaat. Als ouders er niet blij mee zijn voor zichzelf, dan wel voor hun kinderen. De liturgie van gezinsdiensten wordt inderdaad meer ervaren als 'evangelisch' (ontmoeting, informeel) dan 'gereformeerd' (statisch, formeel). Er is geen weerstand op de organisatie noch de inhoud of vormgeving van de diensten naar voren gekomen uit de interviews. Respondenten voelen zich betrokken en 'doen mee', als ze geen taak hebben dan participeren ze wel tijdens het spel of door het in gesprek gaan met elkaar. Deze twee aspecten hebben een grote sociale waarde als gevolg. Verder is gebleken dat gezinnen ervaren niet geestelijk te worden 'onderwezen' maar wel 'gevoed'. Met dit hoofdstuk is de eerste helft van deelvraag vijf beantwoord: 'Hoe waarderen gezinnen de verschillende aspecten van de gezinsdiensten.' Over de tweede helft: 'welke aanbevelingen kunnen gedaan worden voor de gezinsdiensten: verbeteren, afschaffen of gelijk houden?' mag worden gezegd dat de gezinsdiensten niet moeten worden afgeschaft maar grotendeels gelijk mogen blijven. Met behulp van de literatuurstudie en het veldonderzoek, zal in het volgende hoofdstuk de hoofdvraag van het onderzoek worden beantwoord. Vervolgens wordt op het onderzoek gereflecteerd, waarna aanbevelingen voor de gezinsdiensten worden gedaan.

Hoofdstuk 5. Conclusie, discussie en aanbevelingen

Ter afsluiting van het rapport worden aan de hand van de onderzoekuitkomsten de laatste conclusies getrokken. In de discussie bevindt zich een persoonlijke noot en reflectie op het onderzoek. Tot slot worden aanbevelingen gedaan. Het is een conclusie en afronding van wat tot nu toe is besproken.

5.1 Conclusie

De hoofdvraag van het onderzoek, zoals geformuleerd in hoofdstuk 1, inleiding:

‘Hoe kunnen de gezinsdiensten van Royal Mission zo worden vormgegeven dat het voor gezinnen aantrekkelijk blijft om te blijven meeleven met de plaatselijke gemeente en welke aspecten zorgen daarvoor?’

In de inleiding is de volgende doelstelling gesteld: allereerst moet het onderzoek inzichtelijk maken óf en vervolgens waarom de gezinsdiensten ervoor zorgen dat gezinnen betrokken blijven bij de gemeente. Welke aspecten dragen hieraan bij en in hoeverre is dat duurzaam? Welke conclusies kunnen op grond van de resultaten worden getrokken? Wordt de hoofdvraag beantwoord? In theorie zijn drie uitkomsten mogelijk: de gezinsdiensten verbeteren, doorgaan zoals het ging, of stoppen met de gezinsdiensten.

5.1.1 Conclusie deelvragen en vragen vanuit de literatuur

Tijdens de literatuurstudie zijn aan het einde van elke paragraaf steeds een aantal vragen gesteld om een fundament te leggen waaraan de gezinsdiensten moeten voldoen om aantrekkelijk te zijn voor gezinnen. Vervolgens is aan de hand van het veldonderzoek naar antwoorden op deze vragen gezocht.

Het eerste onderwerp is liturgie. Er is onderzocht of de verschillen in traditie van Royal Mission en de plaatselijke gemeenten zorgt voor weerstand voor het organiseren van de gezinsdiensten. In de interviews is naar voren gekomen dat ook oudere gemeenteleden positief tegenover de gezinsdiensten staat, al komen ze zelf niet of nauwelijks. Ze zien in dat het belangrijk is voor de jongere generatie. Ook de zijn dominees positief het organiseren van de gezinsdiensten, maar benadrukken de verbinding met het geheel (zie hoofdstuk 2). Het evangelische gedachtengoed is gebleken uit de observaties. Gezinnen zijn positief over de diversiteit liederen, maar benadrukken het belang van bekende liederen, anders kunnen ze moeilijk meezingen. Ook gaven gezinnen in de enquêtes en interviews aan positief te zijn over de preken/praatjes, het blijft ze bij en de kinderen en tieners kunnen dit wél begrijpen. In tegenstelling tot de reguliere dienst, waar tieners en kinderen zeggen maar weinig van te begrijpen. Daarbij is gebleken dat gemeenteleden naast God ook elkaar kunnen ontmoeten tijdens de gezinsdiensten, meer dan bij reguliere diensten. De ontmoeting en informele sfeer wordt als zeer positief ervaren en maakt de gezinsdiensten aantrekkelijk om te komen. Moet de reguliere dienst dan net zo worden? Nee. Uit de enquête gebleken dat voor 35,9% van de respondenten de mate van thuis voelen niet is toegenomen. Ook 35,9% geeft aan zich door de gezinsdiensten niet bijdragen aan hun betrokkenheid bij de kerk. Meerdere ouders zeggen dat zij de rust, traditie en eerbied missen in de gezinsdiensten. Voor hen is de gezinsdienst een waardevolle toevoeging voor henzelf en hun de kinderen, maar geen volledige vervanging van de reguliere eredienst.

Betreffende de participatie van jongeren is de dienst is de vraag gesteld of jongeren en kinderen bij de gezinsdiensten meet het gevoel hebben er volledig bij te horen dan bij de reguliere diensten. Uit de enquête en de interviews is gebleken dat tieners en kinderen zich in de gezinsdienst meer thuis voelen dan bij de reguliere erediensten. Dit komt door de spelletjes, de begrijpelijke taal, het ontmoeten van vrienden en de informele sfeer. Zowel de ouders als hun kinderen heeft het gevoel

dat de gezinsdienst hen iets te bieden heeft. De meeste gezinnen elke maand bleek uit de enquêtes, ondanks maar een kwart een taak heeft. Er zijn weinig jongeren en kinderen met een taak bij de gezinsdiensten: participatie noch schijnparticipatie. Een enkele helpt mee bij klaarzetten, zit de band of *moet* een stukje voorlezen. Desondanks komen ze elke maand en vinden het leuk. De gezinsdienst is een intergenerationele viering waar plek is voor jongeren om te groeien in hun geloof. Dit sluit aan bij de literatuur over diensten waar gezinnen graag komen (Lings, 2013; Inclusief vieren, 2019; Van der Heijden, 1997, 2012; Powell et al., 2016).

Hoe zit het met de sociale cohesie binnen de gezinsdiensten? De saamhorigheid, het 'mienskijsgevoel' wordt sterker door de gezinsdiensten. Dat bleek uit de observaties, enquêtes en de interviews. De informele sfeer geeft ruimte voor ontmoeting, interactie en gezelligheid. Dit wordt gestimuleerd door het spelelement. De gezinsdienst is een unieke plek omdat men elkaar kan ontmoeten 'binnen de christelijke sfeer'. De gezamenlijke doeleinden stimuleren de sociale cohesie (De Jager et al., 2009). Het ontmoeten van vrienden en leeftijdsgenoten is in zowel de enquêtes als de interviews gegeven als doorslaggevende reden om te komen. *Peergroups* ontstaan en worden gestimuleerd in de gezinsdiensten, bij zowel tieners als volwassenen. Uit de kinderenenquête bleek dat 55% nieuwe vrienden maakt in de gezinsdiensten. Uit de interviews bleek dat een aantal kinderen geen *nieuwe* vrienden maakt, omdat degenen die komen elkaar al kennen. Gezinsdiensten zorgen er doorgaans niet voor dat gezinnen elkaar vaker buiten de gezinsdiensten ontmoeten, tenzij ze iets moeten voorbereiden. Naast dat de meeste ouders zelf behoefte aan de gezinsdiensten hebben, vinden ze het ook belangrijk voor hun kinderen. Hun kinderen groeien in geloof, worden geestelijk gevoed en krijgen iets mee van het christelijk geloof. Dit dient het belang van cultuuroverdracht (geloofsoverdracht) voor de ouders (Hoeksema & Van der Werf, 2010). Sociale cohesie wordt ook gestimuleerd door de duurzaamheid van een groep. Doordat een gemeenschap voor langere tijd bestaat, zijn gezamenlijke herinneringen mogelijk. Uit de interviewresultaten is gebleken dat gezamenlijke herinneringen zijn gemaakt door memorabele gebeurtenissen. Dit heeft te maken met het feit dat de gezinsdiensten worden ervaren als een 'belevenis', er "gebeurt altijd van alles".

5.1.2 Conclusie hoofdvraag

Er kan worden geconcludeerd dat de gezinsdiensten *aantrekkelijk zijn* voor gezinnen om naartoe te gaan. De gezinsdiensten zoals ze nu zijn zorgen ervoor dat de gezinnen blijven komen. Iedereen hoort erbij, iedereen doet mee. Er wordt samen beleefd en het gaat ergens over. Wat zorgt ervoor dat de gezinsdiensten zo aantrekkelijk zijn? Dit kan als volgt worden opgesomd:

- De informele sfeer met interactie en gastvrijheid
- De eenvoudige boodschap (in taal en vorm)
- De ontmoeting in een warme christelijke sfeer
- Vrolijke liederen en kinderliederen
- Het spelelement
- Het is een belevenis!
- Er is voor alle leeftijden wel iets te vinden
- Jezus centraal

Het staat dus vast dat gezinsdiensten *aantrekkelijk* zijn voor gezinnen. Maar zorgen deze aspecten er ook voor dat de gezinsdiensten ook aantrekkelijk genoeg zijn om te *blijven meeleven met de plaatselijke gemeente*? Het antwoord hierop is: 'Ja!' en 'tot nu toe wel.' Laten we ons eerst richten op de 'Ja!' Gezinnen voelen zich betrokken bij de gezinsdienst en 'doen mee' met het gezamenlijke

koffiedrinken en de ontmoeting die daarbij hoort en de verschillende onderdelen en aspecten hebben als gevolg dat de gezinsdiensten een grote sociale waarde hebben voor gezinnen. Sociale cohesie wordt sterk gestimuleerd, zoals is beschreven in hoofdstuk 3.3. Gezinsdiensten zorgen dus voor betrokkenheid, in ieder geval bij de gezinsdiensten. Het overgrote deel van de respondenten komt trouw elke maand. Een enkel gezin komt nu ook weer in de reguliere diensten, maar sommigen gaan juist alleen nog maar naar de gezinsdiensten. Als doorslaggevende reden om te komen geven volwassenen aan zich thuis te voelen bij de gezinsdiensten én dat zij het belangrijk vinden dat hun kinderen op hun eigen manier kunnen vieren. De meest gegeven doorslaggevende reden is 'Gezinsdiensten spreken mij meer aan dan gewone diensten.' Er is al gezegd dat de betrokkenheid bij de gezinsdiensten erg groot is, maar de vraag is hoe gezinnen verder kunnen worden betrokken bij de rest van het gemeenteleven.

Dit brengt ons bij het 'tot nu toe wel'. Hoe duurzaam zijn de gezinsdiensten? Uit de antwoorden van respondenten is gebleken dat zij nog even enthousiast zijn over de gezinsdiensten als toen zij jaren geleden voor het eerst werden gehouden. Hierbij wordt aangegeven dat de gezinsdiensten steeds een beetje zijn veranderd en dat deze veranderingen door kleine aanpassingen moet worden voortgezet om het interessant te houden voor gezinnen. Betrokkenheid bij de gemeente begint in dit geval bij het structureel bezoeken van gezinsdiensten. Het is aangetoond dat dit gebeurt, maar wat zorgt ervoor dat gezinnen *blijven*, of (meer) gaan *meeleven met de plaatselijke gemeente* als geheel? In de aanbevelingen in paragraaf 5.3 wordt hierop antwoord gegeven.

5.2 Discussie

De gezinsdiensten zoals die vormkrijgen zijn een waardevolle toevoeging aan de vele vormen van kerk-zijn en kerkdiensten. Uit de literatuurstudie is gebleken dat elementen van gezinsdiensten ook bij andere concepten te vinden zijn. De kracht van deze gezinsdiensten lijkt vooral te liggen in het sociale aspect ervan 'binnen de christelijke sfeer' en de frequentie waarin deze diensten worden gehouden. Er lijkt een goede balans te zijn tussen gezelligheid, plezier én inhoud, voor alle leden van het gezin. Nieuwe mensen komen in aanraking met de kerk en raken betrokken bij de gezinsdiensten én tieners vinden het leuk om naar de kerk te gaan. Deze informele diensten zijn geen vervanging, maar wel een waardevolle toevoeging voor de traditionele kerken. Absoluut een bijdrage aan de revitalisering van gemeenten!

De werving van respondenten voor zowel de enquêtes als de interviews verliep erg soepel. Bij de interviews was het de bedoeling gezinnen te benaderen die positief tegenover de gezinsdiensten staan en gezinnen die een meer kritische houding hebben. In de praktijk bleek dat ook de meer kritische gezinnen positief staan tegenover de gezinsdiensten. Door het houden van een getrianguleerd onderzoek zijn de uitkomsten betrouwbaar: zowel observaties, enquêtes als interviews hebben geen tegenstrijdigheden getoond. De enquêtes en de topiclijst van de interviews zijn eerst getest op proefpersonen. Tijdens de analyses is steeds naar dezelfde onderwerpen gekeken met de hoofdvraag in gedachten en is gekeken naar eventuele onverwachte vondsten. Er mag gezegd worden dat de steekproef representatief is voor de gehele populatie binnen het *domein* van dit soort gezinsdiensten (Verhoeven, 2018). Reden hiertoe is dat respondenten in de verschillende onderzochte gemeenten even positief lijken te zijn en veelal antwoorden hebben gegeven die met elkaar overeenkomen. De waarborging van anonimiteit van de respondenten heeft voorkomen dat respondenten sociaal wenselijke antwoorden gaven.

Hoewel uit alle onderzoeksmethoden kan worden geconcludeerd dat gezinsleden overtuigend positief staan tegenover de gezinsdiensten, hebben de enquêtes aangetoond dat veel stellingen voor

een noemenswaardig percentage negatief of neutraal is beantwoord. Dit onderzoek deze antwoorden louter gedeeltelijk kunnen duiden. Daarnaast zijn respondenten gevraagd of zij een taak hebben bij de gezinsdiensten, zodat betrokkenheid gestimuleerd zou worden. Hoewel een kwart een taak heeft bij de gezinsdiensten is het goed mogelijk dat bezoekers een andere taak in de gemeente hebben buiten deze diensten om.

5.3 Aanbevelingen:

De aanbevelingen zijn te verdelen in twee groepen: aanbevelingen voor de aantrekkelijkheid van gezinsdiensten voor gezinnen en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek.

5.3.1 Aanbevelingen voor de aantrekkelijkheid van gezinsdiensten voor gezinnen

Aan het begin van het onderzoek en in de vijfde deelvraag is de vraag gesteld wat er met de gezinsdiensten moet gebeuren, waarbij drie opties zijn genoemd: ‘verbeteren, afschaffen of gelijk houden?’ Op basis van de onderzoeksresultaten mag hierop worden geantwoord dat de gezinsdiensten grotendeels gelijk mogen blijven, aangezien ze aantrekkelijk zijn en bijdragen aan de betrokkenheid van gezinnen. Wél zijn er aandachtspunten ter verbetering. Door te richten op deze punten kan de aantrekkelijkheid en daarmee de betrokkenheid van gezinnen bij het geheel van de gemeente worden vergroot. Er mag in de komende periode aandacht worden geschonken aan...

- **het versmallen van de kloof tussen gezinsdiensten en reguliere diensten:** zonder geweld te doen aan de eigen identiteit van beide diensten! Dit kan worden gedaan door (eventueel eenmalig) liturgische gebruiken te introduceren in de gezinsdiensten en toe te lichten, zodat gemeenteleden dit herkennen en begrijpen bij het bezoeken van de reguliere diensten. Een andere mogelijkheid is te experimenteren met de reguliere diensten. Zoals in hoofdstuk 3.1 is beschreven hebben de traditionele liturgische onderdelen een waardevolle betekenis. Omdat de waardevolle *inhoud* niet verloren mag gaan, maar gemeenteleden de huidige *vorm* amper, of vaak helemaal niet begrijpen, mag worden nagedacht over alternatieve vormen voor onderdelen zoals votum en groet, verootmoediging etc. Op die manier kan de waardevolle inhoud op actuele wijze worden overgebracht en begrepen door gezinnen. Liturgische handelingen moeten hierbij worden toegelicht. Gemeenten mogen zoeken naar kansen om de gereformeerde liturgie te verbinden met de kracht van de gezinsdiensten.
- **de kwaliteit van muzikale begeleiding:** om de gemeente gemakkelijker te laten meezingen kunnen bands worden toegerust. Daarnaast mag nog meer worden nagedacht over de wijze van liedkeuzes en strategie voor het introduceren van nieuwe liederen.
- **het waarborgen van de huidige kernelementen:** de interactie, informele sfeer, ontmoeting, het spelelement, de ruimte en aandacht voor kinderen, de diverse liederen en de inhoud en vorm van het praatje/preek. De onderzoeksresultaten tonen aan dat deze kernelementen gezinsdiensten aantrekkelijk maken voor gezinnen. Dit moet worden gewaarborgd om de gezinsdiensten aantrekkelijk te houden.
- **het verdelen van (kleine of grote) taken onder jongeren en hun ouders:** dit geeft hen verantwoordelijkheid en een goede reden om te komen. Daarnaast zorgt het voor meer contact met anderen die een taak hebben. Er wordt dan meer met elkaar overlegd en men voelt zich meer verbonden met het geheel van de organisatie: ‘ook ik organiseer de gezinsdiensten!’

- ***het blijven investeren in de gezinsdiensten!*** Het is een concept dat veel moois teweegbrengt en is aantrekkelijk voor gezinnen. Het verdient de nodige aandacht te krijgen van de plaatselijke gemeente.

5.3.2 Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

Het zal niet als een verrassing komen dat de antwoorden in dit onderzoek nieuwe vragen bij ons oproepen. Hieronder wordt een opsomming gegeven van punten voor vervolgonderzoek.

- ***Hoe kunnen nieuwe mensen/gezinnen worden bereikt en uitgenodigd voor de gezinsdiensten?*** Gezinsdiensten hebben zich bewezen als een plek waar gezinnen zich gemakkelijk thuis gaan voelen: een laagdrempelige eerste stap om betrokken te raken bij de gemeente. Er zijn succesverhalen van betrokken nieuwe mensen. Het kan de moeite waard zijn te onderzoeken wat nodig is om mensen vanuit het dorp in aanraking te laten komen met gezinsdiensten. De betrokkenheid bij de organisatie maakt de aantrekkelijkheid groter.
- ***Op welke manier kunnen jongeren en kinderen een volwaardige plek krijgen bij de organisatie in de gemeente, beginnend bij gezinsdiensten?*** Kinderen en jongeren in de kerk zijn gemeenteleden en horen bij God, net als volwassenen bij God horen. Maar hebben zij ook inspraak en worden zij gehoord? De resultaten van het onderzoek, met name in hoofdstuk 3.2 (over participatie van jongeren) laten zien dat er een kans is kinderen en jongeren niet alleen ‘taakjes’ te geven, maar écht inspraak te geven in wat er gebeurt in de gemeente. De gezinsdiensten lijken hiervoor een mooi startpunt te zijn omdat zij zich hiermee al verbonden voelen.
- ***Kan er worden samengewerkt met Kliederkerk?*** De gezinsdiensten en Kliederkerk hebben overeenkomsten, maar vullen elkaar ook aan. Kliederkerk heeft zichzelf in de praktijk als waardevol bewezen en beschikt over een groot aantal werkvormen, maar is zoekende met frequentie, bereiken en vasthouden van tieners, en de ballast van het organiseren (Plomp, 2020). De gezinsdiensten vullen dit goed aan en kan van Kliederkerk leren.
- ***Herhaling van het gedane onderzoek.*** Tijd verandert, gezinnen veranderen en liturgie verandert. Als vervolgonderzoek zou dit onderzoek na verloop van tijd kunnen worden herhaald om de duurzaamheid van het succes dat de gezinsdiensten hebben laten zien te peilen en eventueel nieuwe aandachtspunten te ontdekken.

Naast de hierboven genoemde punten is het natuurlijk belangrijk om te bedenken hoe de punten van aanbevelingen en aandachtspunten goed kunnen worden ingezet.

Bibliografie

- Angenent, H. (2004). *Opvoeding en persoonlijkheidsontwikkeling* (10e druk). Baarn: HB uitgevers.
- ANW. (2017, 30 mei). *Aantrekkelijk - de betekenis volgens Algemeen Nederlands Woordenboek*. Geraadpleegd op 20 juli 2020, van ensie.nl: <https://www.ensie.nl/anw/aantrekkelijk>
- Archief Evenementen - Royal Mission. (z.d.). Geraadpleegd op 21 augustus 2020, van royalmission.nl: <https://www.royalmission.nl/blog/>
- Baarda, B. (2018). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek* (4e druk). Groningen/Utrecht: Noordhoff Uitgevers.
- Barnard, M. (2018). *Tot Gods Eer*. Utrecht: Boekencentrum.
- Beleidsplan Royal Mission. (2018-2020). Geraadpleegd op 21 augustus 2020, van royalmission.nl: <https://www.royalmission.nl/beleidsplan-royal-mission/>
- Cooley, C. (1909). *Social Organization*. New York: Scribner.
- De Jager, H., Mok, A., & Sipkema, G. (2009). *Grondbeginselen der sociologie* (13e druk). Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- De Jong, O. J. (1980). *Geschiedenis Der Kerk*. Nijkerk: Uitgeverij G. F. Callenback bv.
- Eestrum - Wikipedia. (2019). Geraadpleegd op 10 december 2019, van Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Eestrum#cite_note-CBS_Kerncijfers_wijken_en_buurtten_2019-1
- FSP. (2020, 8 januari). *De Friese Paradox - eerste verklaringen - Fries Sociaal Planbureau*. Geraadpleegd op 21 januari 2020, van fsp.nl: <https://www.fsp.nl/publicaties/de-friese-paradox-eerste-verklaringen/>
- Growing Young | Fuller Youth Institute. (2020, januari). Geraadpleegd op 10 januari 2020, van Fuller Youth Institute: <https://fulleryouthinstitute.org/growingyoung>
- Hart, R. A. (1992). *Children's Participation: From tokenism to citizenship - Innocenti Essays no. 4*. Florence, Italië: International Child Development Centre.
- Hoeksema, K. J., & Van der Werf, S. (2010). *Sociologie voor de praktijk* (7e, herziene druk). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Hoekstra, E., & Ipenburg, M. (2008). *Handboek Christelijk Nederland*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Immink, F. (2011). *Het Heilige Gebeurt - praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Inclusief vier. (2019, 28 november). Geraadpleegd op 28 januari 2020, van jop.nl: jop.nl/inclusiefvieren
- Jeugdwerkopleiding - Royal Mission. (2020). Geraadpleegd op 28 juli 2020, van royalmission.nl: <https://www.royalmission.nl/school/jeugdwerkopleiding/>
- Kärkkäinen, V. M. (2002). *An Introduction to Ecclesiology: Ecumenical, Historical & Global Perspectives*. Downers Grove: InterVarsity Press.

- Kerk2025: terug naar de kern | Protestantse Kerk in Nederland.* (z.d.). Geraadpleegd op 19 augustus 2020, van Protestantse Kerk: <https://www.protestantsekerk.nl/thema/kerk2025/>
- Kootstertille - Wikipedia.* (2019). Geraadpleegd op 10 december 2019, van Wikipedia: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Kootstertille>
- Lings, G. (red.). (2013). *Messy Church Theology*. Abingdon: The Bible Reading Fellowship.
- Merton, R. (1957). *Social theory and social structure*. Glencoe Ill: Free Press.
- Messy Church | Church, but not as you know it.* (z.d.). Geraadpleegd op 16 augustus 2020, van Messy Church: <https://www.messychurch.org.uk/>
- Mozaïek van kerkplekken | Protestantse Kerk in Nederland.* (2019). Geraadpleegd op 19 augustus 2020, van Protestantsekerk: <https://www.protestantsekerk.nl/thema/mozaiek-van-kerkplekken/>
- Nederlandse synoniemen voor meeleven, ander woord voor meeleven.* (z.d.). Geraadpleegd op 5 juni 2019, van mijnwoordenboek.nl: <https://www.mijnwoordenboek.nl/synoniem.php?woord=meeleven&lang=NL>
- Osmer, R. R. (2008). *Practical Theology An Introduction*. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Oudebildtzijl - Wikipedia.* (2019, 5 september). Geraadpleegd op 10 december 2019, van Wikipedia: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Oudebildtzijl>
- Pennewaard, M. (2018, december 8). De Friese Paradox: gelukkig met minder? *Leeuwarder Courant*, p. 4.
- Pleizier, T. (2013). *Laten wij bidden, een verkenning van het gebed in de klassiek-gereformeerde kerkdienst*.
- Plomp, N. (z.d.). *Kliederkerk | Protestanse Kerk in Nederland*. Geraadpleegd op 28 januari 2020, van Protestantse Kerk in Nederland: <https://www.protestantsekerk.nl/thema/kliederkerk/>
- Powell, K., Mulder, J., & Griffin, B. (2016). *Growing young : six essential strategies to help young people discover and love your church*. Grand Rapids, Michigan: Baker Publishing Group.
- Profielschets PKN Jistrum | PKN gemeente Jistrum.* (z.d.). Geraadpleegd op 16 januari 2020, van pknjistrum.nl: <https://www.pknjistrum.nl/visie-en-historie/profielschets-pkn-jistrum/>
- Protestantse Gemeente Kootstertille.* (z.d.). Geraadpleegd op 16 januari 2020, van PG Kootstertille: <http://www.pgkootstertille.nl/home>
- Royal Mission. (z.d.). *Royal Mission - Info*. Geraadpleegd op 11 februari 2019, van Facebook: <https://www.facebook.com/pg/RoyalMission/about/>
- Schmeets, CBS. (2016). *De religieuze kaart van Nederland, 2010-2015*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Senter III, M. H., Black, W., Clark, C., & Nel, M. (2001). *Four Views of Youth Ministry and the Church: Inclusive congregational, preparatory, missional, strategic*. Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing House.

- Smelt, L. (2014). De collecte - Geven is teruggeven. In P. Vergunst, *In de kerk, bij God* (pp. 86-92). Heerenveen: Royal Jongbloed.
- Te Velde, M. (2013). Uitdagingen en perspectieven voor het functioneren van voorgangers.
- The story of Messy Church | Messy Church*. (z.d.). Geraadpleegd op 15 augustus 2020, van Messy Church: <https://www.messychurch.org.uk/story-messy-church>
- Van Dale. (z.d.). Geraadpleegd op 5 juni 2020, van Van Dale: <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/aantrekkelijk#.XPd4RFwzaM8>
- Van de Poll, E. W. (2009). *Samen in de naam van Jezus, over evangelische liturgie en muziek*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Van den Brink, G., & Van der Kooi, C. (2015). *Christelijke Dogmatiek*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Van der Heijden, S. (1997). *Veelkleurig vieren*. Voorhoeve - Kampen: Uitgeverij Kok.
- Van der Heijden, S. (2012). *Kerk voor een nieuwe generatie*. Heerenveen: Uitgeverij Medema.
- Van der Velden, M., Van der Aa, W., & De Bie, H. (2000). *Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Van Setten, C. R. (1998). *Tussen samenkomen en liturgie. Een observatie*. Sliedrecht: Soteria.
- Vergunst, P. (2014). *In de kerk, bij God: Aspecten van de reformatorische eredienst*. Heerenveen: Royal Jongbloed.
- Verhoeven, N. (2018). *Wat is onderzoek? Praktijkboek voor methoden en technieken* (6e druk). Amsterdam: Boom.
- Vermeij, Lotte (SCP); Mollenhorst, Gerald (UU). (2008). *Overgebleven dorpsleven, sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bijlagen

Bijlage 1 – Wiersma's visie op vieren

Mijn visie op vieren

Mijn visie moet gezien worden in het perspectief van toekomstgericht vieren.

Gezinsdiensten zoals we die binnen Royal Mission kennen zijn zondagse-vieringen voor alle leeftijden met de focus op gezinnen met kinderen t/m 17 jaar.

Om een gemeente bewust te betrekken in het zoekproces richting de toekomst wordt één zondag per maand in de betreffende kerken opnieuw vormgegeven.

De liturgie die doorgaans in gevestigde kerken wordt gebruikt heeft zich afgelopen decennia bewezen als stabiele en onderbouwde invulling van de kerkdienst op zondagmorgen.

Het blijkt echter al jaren dat deze manier van invulling voor verreweg de meeste mensen van volgende generatie (ca 45 jaar en jonger) niet meer verbindend genoeg is om te blijven komen.

Ik geloof dat het Gods bedoeling echter wel is dat de kerk er over 50 jaar en later nog is en dat er nog periodiek 'gevierd' wordt.

Dit maakt dat er geëxperimenteerd moet worden binnen de gevestigde kerken binnen de huidige invulling van kerkdiensten op zondagmorgen.

'Vieren' houdt in mijn overtuiging het volgende in:

- Ontmoeten van elkaar als gelovigen
- Elkaar bemoedigen
- Zingen tot eer van God met alle leeftijden
- Verkondiging en uitleg van Gods woord
- Bidden met en voor elkaar
- Elkaar zegenen

Wanneer deze onderdelen in een viering worden ingepast op een manier die voor alle aanwezigen verbindend aanvoelt, en als inspirerende wordt beleefd, hebben we een viering anno 2020 die toekomstgericht is.

De vorm waarin vandaag wordt gevierd is vele malen belangrijker dan 50 jaar geleden. In een postmoderne samenleving is het niet realistisch om te verwachten dat (nieuwe, jonge) gelovigen aansluiting zullen vinden op de goede, aloude vertrouwde, maar ook 'gedateerde' vormen.

Hét kenmerk van de postmoderne mens is dat hij/zij zich laat leiden door gevoel.

Ik geloof niet dat ons gevoel de beste raadgever is, maar we hebben wel te dealen met de cultuur waarin we leven.

Om Jezus opdracht om "alle mensen tot Zijn discipelen te maken" serieus te nemen zullen we moeten aansluiten op die postmoderne gelovige mens.

De inhoud van vieren blijft in mijn beleving grotendeels hetzelfde.

Wie de viering leidt of daarin invulling geeft is wel belangrijk maar hoeft geen ambtsdrager te zijn in de kerkelijke zin van het woord.

Bijlage 2 – Visies van de betrokken dominees

Welke rol spelen de dominees bij het organiseren en houden van de gezinsdiensten? Wat is hun visie op de gezinsdiensten? Hoe ervaren de dominees het dat Royal Mission binnen hun gemeente actief is? Door middel van telefonische interviews zijn de dominees van de onderzochte gemeenten een aantal vragen gesteld. Om de anonimiteit te kunnen waarborgen worden de algemeen verslag gegeven van hun antwoorden. Dit verslag is ingedeeld per thema waarnaar gevraagd is.

Algemene visie, wat vind je van de gezinsdiensten

De visies van de dominees op de gezinsdiensten komen deels met elkaar overeen en deels staan ze tegenover elkaar. De een is ervan overtuigd dat de gezinsdiensten ‘werken’ en dat het aan de behoefte van de bezoekers voldoet, terwijl de ander veel kritischer is en vindt dat de gezinsdiensten zich nog moeten bewijzen. Dat het een positieve ontwikkeling is om naar manieren te zoeken voor en te experimenteren met een dienst voor alle leeftijden is iets waar de dominees het met elkaar eens zijn. Er wordt gezegd dat er in die zin veel meer ruimte en mogelijkheden zijn om met de gezinsdiensten te experimenteren dan met de reguliere diensten. Ondanks het vanzelfsprekender zou moeten zijn dat er in de reguliere diensten ruimte is voor alle leeftijdscategorieën, heeft dit zich in de loop van de tijd niet zo ontwikkeld. Het zoeken naar nieuwe vormen waarin die ruimte er wél is, wordt gezien als een positieve ontwikkeling.

Hoe kun je de gezinsdiensten theologisch plaatsen binnen de traditie

De dominees zijn er erover eens dat het een welkome aanvulling is binnen de traditie. In die zin is er geen vast stramien van erediensten, ze moeten altijd in beweging blijven zoekend naar wat de mogelijkheden zijn om aan te sluiten bij de behoefte van mensen die komen en je wilt uitnodigen. Een dominee noemt wel dat het gezelligheidsaspect wel erg overheersend is, voor een eredienst. “De dienst is meer dan gelovigen die samenkomen: in feite is het God die óns ontvangt. Als gemeente word je van overvallen door Zijn aanwezigheid.” Hierbij wordt genoemd dat het als *alternatieve dienst* een welkome aanvulling is, zoals jeugddiensten voorheen ook werden gehouden. Een andere dominee noemt dat in het Oude Testament ouderen nadrukkelijk worden opgeroepen zich te verdiepen in het woord en van daaruit de kinderen te onderwijzen. Hier leveren de gezinsdiensten zeker een waardevolle bijdrage aan, al moet het zich niet beperken tot de diensten. Weer een ander legt uit dat de Bijbeluitleg genoeg ruimte krijgt in de gezinsdiensten en dat het juist waardevol is dat dit kan in combinatie met het spelelement. Het is een ‘mozaïek’ die maakt dat verschillende onderdelen die anders niet bij elkaar passen, nu wél passen. Zo kunnen zowel traditionele als liederen uit de opwekkingsbundel worden gezongen, met orgel én band. Er wordt genoemd dat verschillende liturgische studies dit model ook aanprijzen. Ook een gedeelte van de oudere gemeenteleden blijft komen. Sommige ouderen zien de noodzaak van de gezinsdiensten en geven het hun zegen, maar komen zelf niet. De dominees zijn het erover eens dat de gezinsdiensten waardevol zijn voor het kunnen vieren met alle leeftijden. Ook wordt het gezien als “een leerweg voor jongeren om ook de gewone dienst mee te maken.”

Heeft u de gezinsdiensten weleens als een beperking ervaren?

“Nee” zegt een van de dominees, “en ook nooit zo ervaren.” Deze dominee noemt als reden vrij te zijn Bijbel uitleg te kunnen geven en zich hierin niet hoeft te laten beperken door de gezinsdiensten. De anderen noemen de gezinsdiensten nogmaals een goed alternatief, maar geen vervangen voor de reguliere eredienst. Het aspect ‘laagdrempeligheid’ wordt hierbij genoemd. Het lastige is dan vaak:

“aan de ene kant de toegankelijkheid voor iedereen en aan de andere kant verdieping voor wie iets meer kan begrijpen.” Dit blijkt een grote uitdaging.

Wat is uw mening over het werk van Royal Mission binnen de gemeente?

De diensten zijn een welkome aanvulling: dít ontbrak er nog aan. Royal Mission helpt om dat toch weer te hervinden. Een van de dominees bezorgd te zijn dat het werk van Royal Mission dreigt een eilandje te worden. “Ze zijn overtuigd van hun eigen concept en denken daarbij bij te dragen aan het kerkelijk leven van de gemeenten, maar die aansluiting wordt soms gemist.” De andere dominees zien dit anders: “Nou, het gaat het goed.” De jongerenwerker betreft een hoop gemeenteleden erbij, er wordt veel door anderen gedaan. Mensen mogen meedoen en hun aandeel is daarin aanwezig. Het talent van de jongerenwerkers wordt ook genoemd: “Hij doet dingen die andere jeugdleiders niet doen en ik zelf ook niet zou kunnen.” De jongeren worden betrokken en er zijn positieve ontwikkelingen bij de jongeren. De nieuwe diensten hebben hun uitwerking in de gemeente: voor jong en oud.

Betrokkenheid bij de organisatie van de gezinsdiensten

“In het begin niet, maar nu wel.” Zegt de eerste dominee. Deze gaf aan dat de doelgroep in het begin meer gericht was op jongen. De eigen predikant ging niet voor, maar vooral jongerenwerkers werden gevraagd. Er werd afgevraagd hoe het dan te verbinden is met de rest van de gemeente. “Maar nu zit ik in de commissie en leid ik regelmatig de dienst.” “Ja,” zegt de tweede dominee, “er is een voorbereidingsgroep met een aantal gemeenteleden en de jongerenwerker en ik. En als het kan vergader ik mee, al vanaf het begin.” Er wordt aangegeven de dienst samen met de jongerenwerker te leiden en beiden delen iets inhoudelijks. Er is een goede samenwerking waarin dominee en jongerenwerker elkaar aanvullen. “Nee, maar dat vind ik niet erg. Want ik heb mijn andere taken en weinig uren,” antwoordt de derde dominee en geeft daarbij aan alleen nog maar meer op de achtergrond te willen.

Had u anders nog iets over de gezinsdiensten kwijtgewild?

“Ik geloof dat we de grootste dingen we te pakken hebben.” “Nee, op dit moment denk ik dat ik wel zo’n beetje alles gezegd heb.” “Niet specifiek: is de gezinsdienst de enige plek waarbij je oud en jong met elkaar verbindt of zoek je naar een geïntegreerd kerkzijn van de verschillende leeftijdscategorieën en is dat meer dan alleen in de kerkdienst. Dat zou ik nog willen toevoegen.

Bijlage 3 – Vier visies op jeugdwerk: theologische plaatsing binnen de gemeente

Het houden van gezinsdiensten zoals vormgegeven door Royal Mission, is te verstaan binnen één van deze visies. Om dit goed te kunnen begrijpen worden de vier visies kort samengevat. Om deze visies in kaart te brengen wordt gebruik gemaakt van de figuren uit *Four Views of Youth Ministry and the Church* (Senter III, Black, Clark, & Nel, 2001).

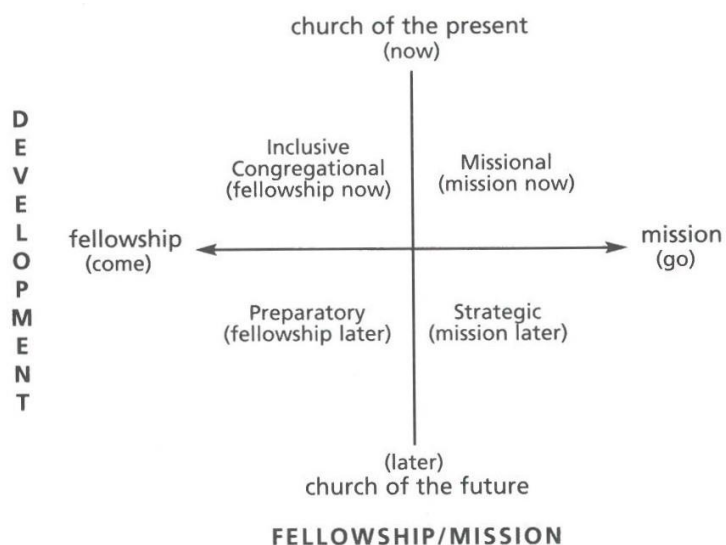
Jeugdwerk in de kerk moet volgens de auteurs bekeken worden vanuit een continuüm tussen *fellowship (come)* en *mission (go)* (pp. xiii-xiv). Bij *fellowship* ligt de focus op het trainen van de jongeren voor het kerkelijke leven, zodat zij volop kunnen meedraaien in de gemeenschap. *Mission* richt zich op het naar buiten gaan van jongeren om anderen te vertellen over het goede nieuws, het uitdelen en uitdragen van het evangelie. Daarbij wordt er gesproken over een tweede continuüm tussen *Church of the present (now)* en *Church of the future (later)* (p. xiv). Dit vormt vier mogelijkheden: '*fellowship now*', '*mission now*' en '*fellowship later*' en '*mission later*'. Dit heeft alles te maken met het feit of de jongeren al klaar zijn om 'nu' volledig deel te nemen, of dat zij daarvoor nog moeten worden 'klaargemaakt'. Dit maakt dat er vier visies in beeld kunnen worden gebracht. In deze theorie heten zij: '*Inclusive congregational*', '*preparatory*', '*missional*' en '*strategic*' (pp. xv-xvi). Figuur 9 helpt ons deze visies te verstaan in relatie tot elkaar.

Een ander belangrijk aspect bij deze benaderingen wordt *spiritual readiness* genoemd (pp. xvi-xvii). Hiermee wordt bedoeld dat het in de eerste plaats de Geest van God is die mensen tot Christus brengt. Welke benadering er in een gemeente gebruikt wordt, is niet leidend. Gods Geest werkt in en door de jongeren, Hij is het die ze 'klaarmaakt'. Door het onderzoeken van de gereedheid van een individu proberen de auteurs een 'tapijtwerk samen te weven', variërend van 'strak geweven' tot 'los geweven' in verhouding tot de verwachtingen van de Bijbel. Strak geweven betekent een overvloed van vruchten van de Geest, het effectief gebruiken van geestelijke gaven tot opbouw van de gemeente, het tonen van de volheid van de Geest door het doen van Gods wil. En de kwaliteiten van kerkelijk leiderschap passend bij de leeftijd. Los geweven zou een zwak of minimaal respons in elk van deze gebieden zijn. Als de spiritual readiness, oftewel 'geestelijke gereedheid' groot is, kan elk van de vier benaderingen goed werken. Bij gebrek hieraan, zal het resultaat waarschijnlijk minimaal zijn. Een andere manier om geestelijke gereedheid te duiden is 'een passie voor God'. Als jongeren een passie voor God hebben, zou elke van deze benaderingen van jeugdwerk kunnen resulteren in een kerk die volgens Bijbelse normen functioneert. Ondanks het lastig is in beeld te brengen, is dit in het belang van de discussie in beeld gebracht zoals te zien in figuur 10.

De vier visies

Nu de verschillende visies in relatie tot elkaar gesteld zijn. Wordt elke visie kort toegelicht.

The Inclusive Congregational approach, oftewel de inclusieve congregatieve benadering, integreert jongeren in

Figuur 9 Relatie tussen de vier benaderingen van jeugdwerk. (Senter III, Black, Clark, & Nel, 2001, p. xvi)

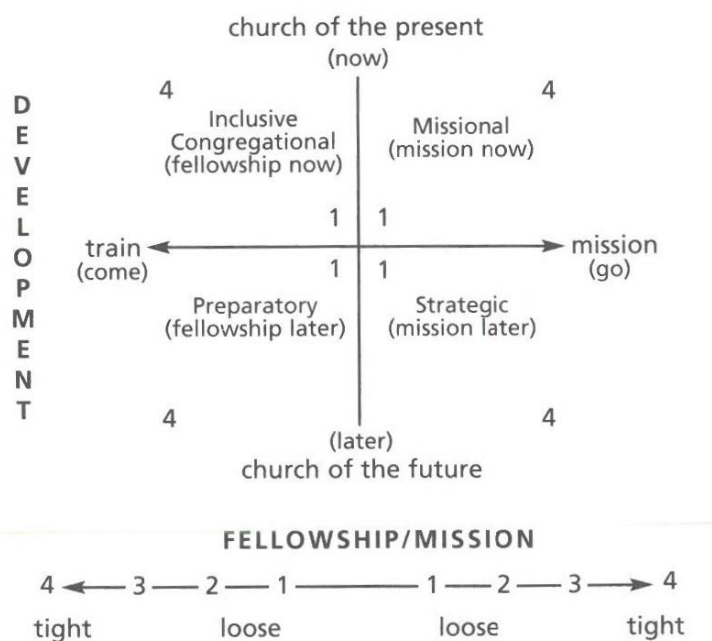
het gemeentelven. Gekenmerkt door vriendschappelijke relaties tussen jongeren, kinderen en volwassenen, ziet deze benadering jongeren als volwaardige deelnemers aan elk aspect van Gods handelen in de geloofsgemeenschap.

The Missional approach, oftewel de missionaire benadering, ziet het jeugdwerk als een missie. Terwijl de benadering verantwoorde evangelisatie gebruikt om jonge mensen in gevestigde kerken te discipelen, worden jongeren en jeugdwerkers als zendelingen beschouwd. Door semiautonom te werken, is het hun verantwoordelijkheid om het evangelie met hun generatie te delen.

The Preparatory approach, oftewel de voorbereidende benadering, is een gespecialiseerde bediening voor jongeren die hen voorbereidt om deel te nemen aan het leven van de bestaande kerken als leiders, discipelen of evangelisten. Jongeren worden gezien als discipelen in opleiding met de mogelijkheden tot het dienen zowel in het heden als in de toekomst. De ontwikkelingsdynamica suggereert dat het jeugdwerk gezien kan worden als een ruimte waarin discipelen mogen groeien in een cultuur die geleid wordt door spirituele coaches.

The Strategic approach, oftewel de strategische benadering, bereidt jeugdgroepen erop voor nieuwe kerken te worden (oftewel, *church plant*). Met behulp van continue discipelschap tussen de jeugdwerker en tieners, worden potentiële leiders gevoed om verantwoordelijkheid te dragen voor rollen in evangelisatie en gemeenschap. De jeugdpastor wordt dan de pastor en de nieuwe kerk wordt gevormd onder de zegen van de moederkerk.

De meeste gevestigde traditionele kerken zouden, naar eigen inzicht, gezien kunnen worden binnen de voorbereidende benadering. Kinderen gaan naar de kindernevendienst en jongeren nemen geen voorname rol in binnen het gemeentelven. Tijdens een eredienst zijn de predikant en ambtsdragers degenen die meewerken en volledig deelnemen aan de dienst, waar kinderen en jongeren de liturgie nauwelijks of niet begrijpen. Als we kijken naar de gezinsdiensten, mogen die geplaatst worden binnen de *inclusieve congregationale benadering*.

Figuur 10 Passie-effectiviteitschaal (Senter III, Black, Clark, & Nel, 2001, p. xvii)

Bijlage 4 – Observatielijst

Observatiepunten bij gezinsdiensten

Deze lijst met observatiepunten bestaat uit drie categorieën, structuur van de dienst, gezinnen in de dienst en de ruimte van de dienst.

Note to self: Als ik Observeer, moet ik dit doen in de aanwezigheid van God (Osmer, Practical Theology An Introduction, 2008, p. 34).

Research Design (p.47 Practical Theology). "To develop a better understanding of the 'culture'." (Osmer, 2008, p. 47) Ik moet nu meteen denken: In de PKN cultuur is het niet erg gebruikelijk om te gaan dansen in een dienst. Ook al zou men dat wel willen. Dus wanneer ik observeer en mensen stil blijven staan wanneer ik denk dat beweging zou betekenen dat zij het naar hun zin hebben, is dit een misobservatie die ik niet moet misverstaan.

P. 60 (alles over Observing in Osmer): "Michael Patton (vn 36) describes six characteristics of good observers: (1) learning to pay attention, (2) writing descriptively, (3) recording field notes in a disciplined way, (4) knowing how to separate detail from trivia, (5) triangulating observations, and (6) recognizing the strengths and limitations of one's own perspective. (Osmer, 2008, p. 60)

De Gezinsdienst en de opbouw ervan.

Zie liturgie

De Gezinnen die de gezinsdienst bezoeken.

Bij binnenkomst...

Is er dialoog aanwezig, of helemaal niet? (theologiseren met kinderen, kerk en generatie)

Geloofsopvoeding?

Ontmoeting?

Emoties ouders en met de kinderen?

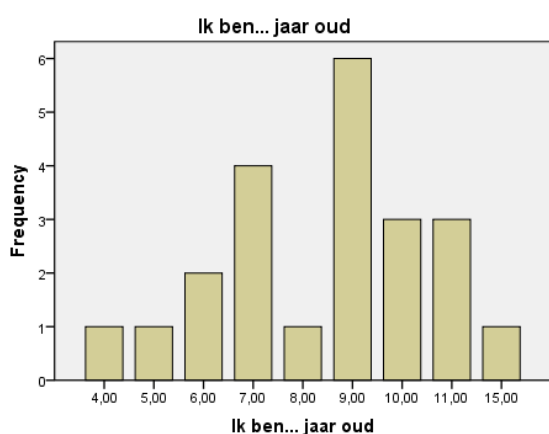
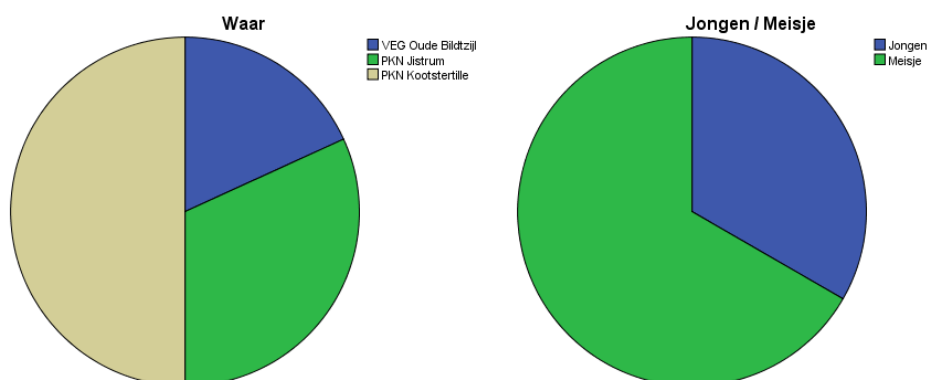
Sfeer

Houding: ontspannen/gespannen

De Ruimte waar de gezinsdienst gehouden wordt.

Bijlage 5 – Analyse kinderenquête

Deze analyse wordt besproken op volgorde van de enquêtevragen. Allereerst wordt de verdeling getoond van respondenten per gemeenten (waar de enquête is ingevuld). Ten tweede de verdeling jongens/meisje die de enquête ingevuld hebben, vervolgens de leeftijden.

Het is wellicht goed hierbij te benoemen dat het oorspronkelijk niet de bedoeling was dat iemand van 15 jaar deze enquête zou invullen. Dit is wel gebeurt, maar omdat deze jongen ook in de doelgroep van het onderzoek valt en in antwoorden niet aanzienlijk afwijkt van de kinderen van basisschoolleeftijd, wordt hij gewoon meegenomen in deze analyse.

Evenals de 'doorslaggevende reden om te komen' bij de tieners en volwassenen enquête. Is aan de kinderen gevraagd waar ze aan moeten denken als ze

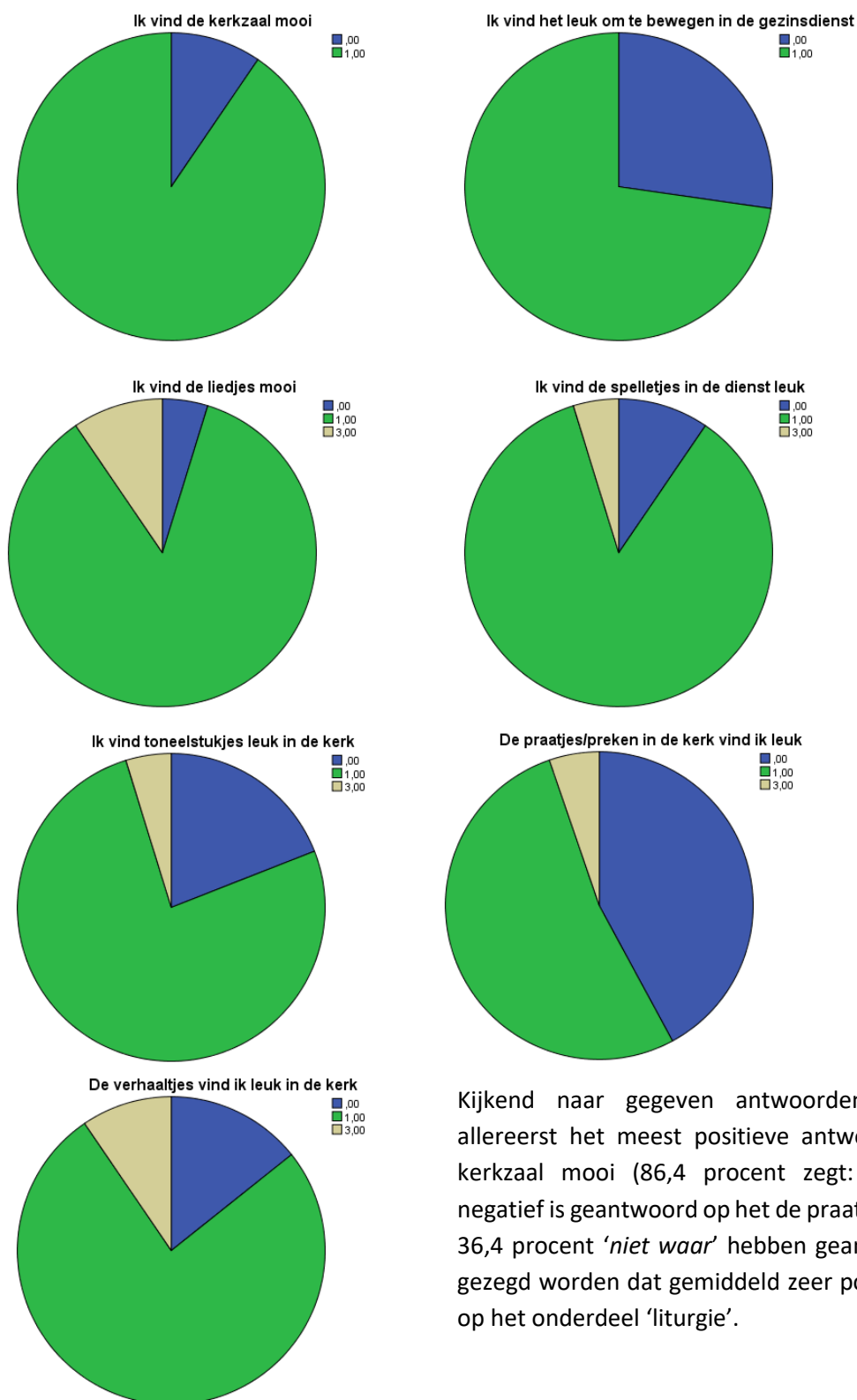
denken aan de gezinsdiensten. De volgende tabel geeft hier een helder overzicht van.

Waar denk je aan als je aan de gezinsdienst denkt? (Je mag meerdere vakjes aankruisen)	Aantal keren aangekruist:
Leuk, gezellig	17
Spelletjes doen	17
Saai	1
Lekker zingen	15
Ik moet van mijn ouders	5
Vrienden / vriendinnen ontmoeten	8
Verhalen over God, over Jezus	14
Nieuwe dingen leren over het geloof	10
Belangrijk	6
Samen met papa en/of mama naar de kerkdienst	11
Helpen in de kerkdienst	10
Anders namelijk:	3

Blijkbaar denken veel kinderen al snel aan dat ze het leuk/gezellig vinden en aan het doen van spelletjes. Als derde wordt gedacht aan het 'lekker zingen' al snel gevolgd door de verhalen over God, over Jezus.

Anders namelijk:
Geweldig (alles samengevat)
Kindertafel en knutselen
Knutselen

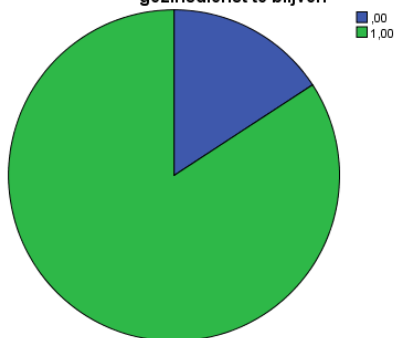
Over wat de kinderen vinden van de verschillende liturgische onderdelen, konden ze *waar/niet waar* beantwoorden. De uitkomsten zijn overzichtelijk gemaakt in de cirkeldiagrammen. In de antwoorden staat '0' voor *niet waar*, '1' voor *waar* en '3' is ertussenin.

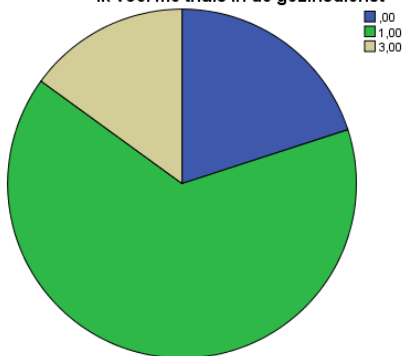
Kijkend naar gegeven antwoorden op liturgie, valt allereerst het meest positieve antwoord op: Ik vind de kerkzaal mooi (86,4 procent zegt: *waar*). Het meest negatief is geantwoord op het de praatjes/preken, waarvan 36,4 procent '*niet waar*' hebben geantwoord. Verder kan gezegd worden dat gemiddeld zeer positief is geantwoord op het onderdeel 'liturgie'.

Evenals bij 'liturgie' konden de kinderen ook bij het onderdeel 'ontmoeting' *waar/niet waar* beantwoorden. De kinderen geven aan het leuk te vinden bij hun ouder(s) te blijven in de dienst en er ook veel te leren. Daarnaast worden er nieuwe vrienden gemaakt en worden vrienden in de gezinsdienst ontmoet. Hieronder vindt u een overzicht van de gegeven antwoorden met behulp van de cirkeldiagrammen.

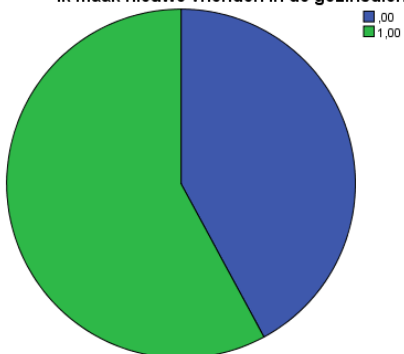
Ik vind het leuk om samen met papa en/of mama in de gezinsdienst te blijven

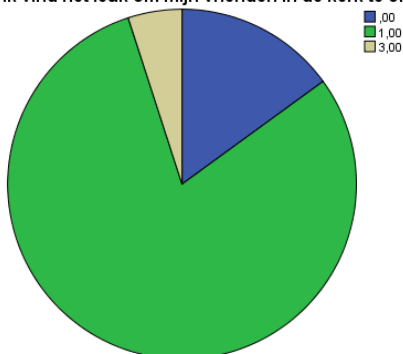
Ik voel me thuis in de gezinsdienst

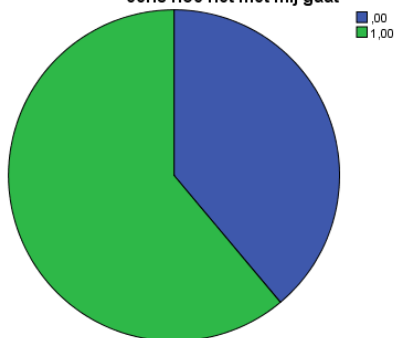
Ik maak nieuwe vrienden in de gezinsdienst

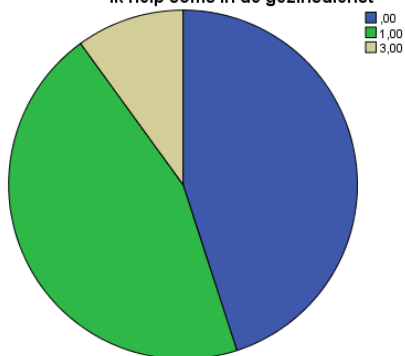
Ik vind het leuk om mijn vrienden in de kerk te ontmoeten

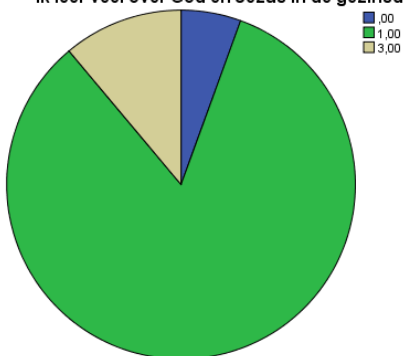
Wanneer ik in de gezinsdienst ben, vragen ze me wel eens hoe het met mij gaat

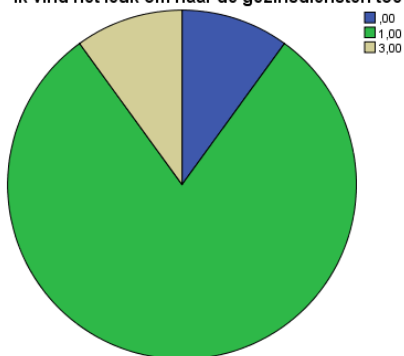
Ik help soms in de gezinsdienst

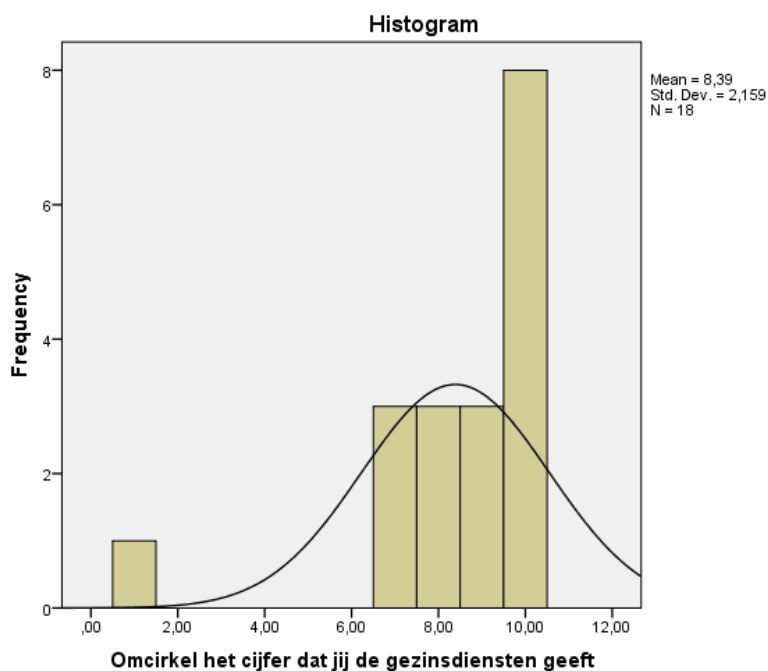
Ik leer veel over God en Jezus in de gezinsdienst

Ik vind het leuk om naar de gezinsdiensten toe te gaan

Tot slot zijn de kinderen gevraagd een cijfer van 0 tot 10 te geven en is gevraagd om laatste opmerkingen. In de histogram worden de gegeven cijfers getoond en het gemiddelde cijfer: 8,4. Daaronder worden de laatste opmerkingen en tips getoond in de tabel.

Wil je nog iets zeggen over de gezinsdiensten? Misschien heb je nog tips voor ons?
Ga zo door
Het is stom!
Ik wil helpen
Meer spelletjes
Minder kinderachtige liedjes!!!
Minder kinderachtige liedjes!!!!!!!
Muziek kon beter
Niks
Ook [...] kinder lietjes over god

Voor de gebruikte enquête zie bijlage 7.

Bijlage 6 – Enquête ouders en tieners

Enquête onderzoek gezinsdiensten. De enquête is anoniem en bestaat uit 4 onderdelen. Gegevens worden uitsluitend voor dit onderzoek gebruikt.

Persoonlijke gegevens

Waar heeft u de gezinsdienst bezocht? _____

Wat is uw geslacht: man / vrouw ? **Wat is uw leeftijd?** _____

Maakt u deel uit van een gezin (dat is wonen met kinderen t/m 18 jaar) Ja / Nee ?

Zo ja, wat is uw rol in het gezin? Vader / moeder / zoon / dochter / stiefvader / stiefmoeder /
alleenstaande vader / alleenstaande moeder / Anders namelijk: _____

Heeft u een taak bij de gezinsdiensten? Zo ja, wat dan? _____

Frequentie van bezoeken

De gezinsdiensten worden ongeveer eens per maand gehouden, hoe vaak komt u gemiddeld naar de gezinsdienst? Elke maand / eens per twee maanden / eens per kwartaal / twee keer per jaar / eens per jaar

Wat is voor u doorslaggevend om de gezinsdiensten te bezoeken? Meerdere antwoorden zijn mogelijk.

- ☐ Ik vind het belangrijk dat mijn kinderen op hun eigen manier kunnen vieren
- ☐ Gezinsdiensten spreken mij meer aan dan gewone diensten
- ☐ Ik ga altijd naar de kerk, dus nu ook
- ☐ Het is voor mij belangrijk dat iedereen wordt aangesproken in een dienst
- ☐ Hier ontmoet ik mijn vrienden
- ☐ Hier komen leeftijdsgenoten
- ☐ Ik zit in de organisatie
- ☐ Ik leer hier veel
- ☐ Ik voel me hier thuis
- ☐ Ik moet van mijn ouders
- ☐ Anders namelijk: _____

Waardering van aspecten van de gezinsdienst

In hoeverre waardeert u de volgende aspecten van de gezinsdiensten? Kies van 1 tot 5 waarbij 1 geen waarde is en 5 grote waarde.

	1	2	3	4	5	Geen mening / n.v.t
De setting (aan tafels of gewoon in rijen e.d.)	0	0	0	0	0	0
De inrichting van de ruimte	0	0	0	0	0	0
De interactie	0	0	0	0	0	0

De liederen	0	0	0	0	0	0
De diversiteit aan liederen	0	0	0	0	0	0
De spelletjes	0	0	0	0	0	0
De toneelstukjes	0	0	0	0	0	0
De preken / praatjes	0	0	0	0	0	0
Gebed en zegen	0	0	0	0	0	0
De mededelingen	0	0	0	0	0	0

De ontmoetingen	zeer oneens	oneens	neutraal	mee eens	zeer mee eens	Geen mening / n.v.t
Ik vind het belangrijk dat jong en oud samen deel uitmaken van de dienst	0	0	0	0	0	0
Ik vind het waardevol dat ik met het hele gezin naar de gezinsdienst kan	0	0	0	0	0	0
Ik voel me meer thuis in de kerk dankzij de gezinsdiensten	0	0	0	0	0	0
De gezinsdiensten zorgen ervoor dat ik meer tijd met ons gezin doorbreng	0	0	0	0	0	0
De gezinsdiensten dragen bij aan mijn betrokkenheid bij het gemeentelven	0	0	0	0	0	0
Ik heb meer contact met andere gezinnen dankzij de gezinsdiensten	0	0	0	0	0	0
Ik ontmoet nu leden van andere gezinnen ook vaker op andere momenten in de week	0	0	0	0	0	0
Ik voel me meer betrokken bij de kerk dankzij de gezinsdiensten	0	0	0	0	0	0
Ik wordt hier geestelijk gevoed	0	0	0	0	0	0
Mijn kinderen worden hier geestelijk gevoed	0	0	0	0	0	0
Ik zou de gezinsdienst aanbevelen aan mijn vrienden	0	0	0	0	0	0

Afsluitend: Wat is voor u de meest waardevolle verandering ten opzichte vroeger met het oog op dat er nu gezinsdiensten zijn? _____

Over het geheel genomen waardeer ik gezinsdiensten met het volgende cijfer (van 0 t/m 10):

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Hebt u verder nog een opmerking, aanbeveling of iets wat u wilt delen? _____

Vragenlijst onderzoek gezinsdiensten

Deze vragenlijst gaat over hoe jij denkt over de gezinsdiensten van de kerk waar jij bij hoort. Jouw antwoorden zijn belangrijk om de kerk nóg leuker te maken! Foute antwoorden bestaan niet, het gaat om jouw mening. Kies steeds het antwoord dat het beste bij jou past.

Wie ben je?

Ik ben een: jongen / meisje

Ik ben ____ jaar oud

Waar denk je aan als je aan de gezinsdienst denkt? (Je mag meerdere vakjes aankruisen)

- ☐ Leuk, gezellig
- ☐ Spelletjes doen
- ☐ Saai
- ☐ Lekker zingen
- ☐ Ik moet van mijn ouders
- ☐ Vrienden / vriendinnen ontmoeten
- ☐ Verhalen over God, over Jezus
- ☐ Nieuwe dingen leren over het geloof
- ☐ Belangrijk
- ☐ Samen met papa en/of mama naar de kerkdienst
- ☐ Helpen in de kerkdienst
- ☐ Anders, namelijk _____

Waar of niet waar:

	Waar	Niet Waar
Ik vind de kerkzaal mooi		
Ik vind het leuk om te bewegen in de gezinsdienst		
Ik vind de liedjes mooi		

	Waar	Niet waar
Ik vind de spelletjes in de dienst leuk		
Ik vind toneelstukjes leuk in de kerk		
De praatjes/preken in de kerk vind ik leuk		
De verhaaltjes vind ik leuk in de kerk		
Ik vind het leuk om samen met papa en/of mama in de gezinsdienst te blijven		
Ik voel me thuis in de gezinsdienst		
Ik maak nieuwe vrienden in de gezinsdienst		
Ik vind het leuk om mijn vrienden in de kerk te ontmoeten		
Wanneer ik in de gezinsdienst ben, vragen ze me wel eens hoe het met mij gaat		
Ik help soms in de gezinsdienst		
Ik leer veel over God en Jezus in de gezinsdienst		
Ik vind het leuk om naar de gezinsdiensten toe te gaan		

Omcirkel het cijfer dat jij de gezinsdiensten geeft:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Wil je nog iets zeggen over de gezinsdiensten? Misschien heb je nog tips voor ons?

Bedankt voor je hulp!

Bijlage 8 – Introductiebrief

Introductie voor het onderzoek

Beste meneer, mevrouw en kinderen,

U bent gevraagd om mee te werken aan een interview ten bate van het onderzoek naar de waardering van de gezinsdiensten. Om u meer informatie te geven over het onderzoek is dit document voor u samengesteld.

Wat is het doel van het onderzoek?

Het onderzoek is door Royal Mission in het leven geroepen om een beter beeld te krijgen van invloed en uitwerking van de gezinsdiensten zoals die worden vormgegeven bij u in de gemeente en in andere gemeenten met een jeugdwerker die verbonden is aan Royal Mission. Belangrijke onderwerpen voor dit onderzoek zijn in hoeverre de gezinsdiensten bijdragen aan de betrokkenheid van gezinnen bij de gemeente, welke aspecten hieraan bijdragen en in hoeverre dit duurzaam lijkt te zijn. Het onderzoek richt zich dus vooral op de eerste doelgroep van de gezinsdiensten: gezinnen. Er wordt daarom in uw gemeente bij de gezinsdiensten geobserveerd en er worden enquêtes afgenomen. Daarnaast willen wij per gemeente een aantal gezinnen interviewen die bij de gezinsdiensten komen.

Wat is de relevantie van het onderzoek?

Dit onderzoek is relevant voor Royal Mission, de plaatselijke gemeenten en ook voor gezinnen als de uwe. Wij hopen een helder beeld te krijgen van wat de gezinsdiensten teweeg brengen om er zo achter te komen wat de volgende stappen zijn die gezet kunnen worden. Misschien kunnen de gezinsdiensten verbeterd worden om beter aan de wensen van u en uw gemeente te voldoen. Het zou ook kunnen dat ze precies zo moeten blijven als ze nu zijn. Een andere uitkomst zou kunnen zijn dat de diensten geen succes blijken te zijn en eventueel vervangen kunnen worden door iets dat misschien beter aansluit bij de wensen en behoeften.

Wie voert het onderzoek uit en waar is die bereikbaar?

Royal Mission heeft een student geworven om dit onderzoek op te zetten en uit te voeren. Erwin Kooistra is student Theologie op de Christelijke Hogeschool Ede en voert dit onderzoek uit als zijn afstudeerproject. Als u meer informatie over het onderzoek wilt voordat u mee wilt werken aan een interview mag u hem mailen of bellen.

anoniem@mailadres.nl / 06-12345678. [bijlage aangepast voor in rapport]

Wat houdt deelname aan het onderzoek in en hoeveel tijd kost het?

Deelname houdt in dat u met uw gezin een aantal vragen beantwoordt over uw ervaringen met de gezinsdiensten. Het is daarom waardevol als alle gezinsleden aanwezig kunnen zijn tijdens het interview. Uw kinderen mogen er dus ook bij zijn en hun stem laten horen. Wij horen graag naar hun ervaringen en meningen. De schatting is dat het interview ongeveer een uur zal duren. Het ligt voor de hand om dit op een avond te doen, maar het mag eveneens overdag als dat geschikter blijkt. In overleg

kan er een geschikte datum worden gepland om de interviews te houden. De planning is om begin december te interviews te houden.

Worden de gegevens anoniem of vertrouwelijk verwerkt?

Naast uw gezin worden er nog een aantal gezinnen geïnterviewd. Om uw privacy zo goed mogelijk te waarborgen proberen wij alle interviews zoveel mogelijk te anonimiseren. Er zullen daarom geen namen worden genoemd en uw persoonlijke gegevens worden uiteraard niet openbaar gemaakt.

Wat wordt er gedaan met de gegevens (publicatie)?

Het rapport met de uitkomsten van het onderzoek wordt afgegeven aan Royal Mission en mogelijk doorgegeven aan de plaatselijke gemeenten. Daarnaast zou het openbaargemaakt kunnen worden in een kennisbank. Het is goed mogelijk dat als u dit rapport zou lezen dat u uw eigen uitspraken hier tegenkomt, maar uiteraard zullen geen namen genoemd worden.

Wij hopen u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben. Bij voorbaat dank.

Bijlage 9 – Topiclijst interviews

Waardering voor Gezinsdiensten	Feitelijke vragen	Persoonlijke gegevens	Rol gezin / leeftijdscategorie? School (basis/vo) en welke klas?
			Vanaf wanneer naar GZD? Bezoekfrequentie?
			Hebben jullie een taak in de GZD? Zo ja, welke?
	Meningsvragen	GZD als geheel	Kies een kaartje van kaart op tafel aan de hand van je gevoel bij de GZD. Vertel a.d.h.v. het kaartje over jou ervaringen met de GZD. (Welk gevoel roept dat bij jou op?)
			(evt. aanvullend:) Wat vinden jullie ervan dat jullie gemeente gezinsdiensten organiseert?
			Hebben de GZD invloed op hoe vaak jullie naar de kerk gaan? (betrokkenheid)
		Duurzaamheid	Vergeleken met toen de GZD voor het eerst gehouden werden en nu, is jullie mening over de GZD door de tijd heen veranderd (of gelijk gebleven?)
		Liturgie	De GZD verschillen qua liturgie (orde) erg veel van de reg. diensten. 2 Plaatjes: Hoe wordt dit door jullie ervaren? (sfeer/inhoud/thema)
		Theologie	De liturgie van reg. diensten is sterk gevormd door een theologische visie op het houden van kerkdiensten. In hoeverre zijn jullie hiervan bewust en waar komt dit terug bij GZD? Wat is jullie mening hierover?
		Weerstand	Zijn er in de gemeente weerstanden geweest i.v.m. het ontstaan of hebben van GZD? En bij jullie zelf?
			Zouden jullie iets kunnen vertellen over welke invloed dit heeft op jullie kijk op de GZD?
		Liturgische elementen	Welke onderdelen tijdens een GZD waarderen jullie het meest? – waarom? (specifiek: Liederen?)
			En welke het minst? – waarom?
		Ontmoeting	Wat vinden jullie van de aandacht voor onderlinge ontmoeting tijdens de GZD?
			Hebben jullie dankzij de GZD meer contact met andere gezinnen/ leeftijdsgenoten? Kunnen jullie daar iets over vertellen? (ook buiten zondag?)
			Zouden jullie graag een taak op je willen nemen bij de GZD? Welke?
		Geloofs-opvoeding	Wat leren jullie over God bij de GZD?
			Zouden jullie iets kunnen zeggen over de bijdrage van de GZD voor jullie persoonlijke geloofsleven?
	Slotvraag	Blijvende betrokkenheid	Wat zorgt er voor dat jullie naar de GZD blijven komen?
		Aanbevelingen	Zijn er dingen die jullie graag weglaten of toevoegen met het oog op de liturgie/orde van de dienst van de GZD?
		Overige opmerkingen	Zijn er nog dingen die onbesproken zijn gebleven, maar jullie nog wel graag iets over kwijt willen of delen?

Aangeven achteraf altijd te mogen mailen of bellen als ze later nog iets belangrijks bedenken.

Bijlage 10 – Open vragen enquête

Wat is doorslaggevend de gezinsdienst te bezoeken? Anders namelijk...

- Dichtbij
- Hoop dat ieder een plekje vindt in deze kerk
- Koekje
- Om samen gemeente te kunnen zijn
- Samen zijn als dorpsgenoten in een gemeente samen het "geloven" beleven
- Vandaag had ik geen taak in onze eigen kerk en we werden uitgenodigd door mijn schoonzus
- Vorig jaar kwam ik elke maand
- We gaan naar andere kerk buiten dorp, dit vinden we mooi om dorp te ontmoeten

Wat is voor u de meest waardevolle verandering ten opzichte van vroeger met het oog op dat er nu gezinsdiensten zijn?

Veel gegeven antwoorden komen met elkaar overeen en kunnen in categorieën worden geplaatst.

Dat is als volgt gedaan:

- Band en muziek	- Interactie en ontmoeting
- Sfeer	- Nieuwe mensen
- Intergenerationeel	- Samen eten
- Geloof en geloofsverdieping	

- Iedere dienst een band aanwezig. - Iets minder formeel dan een "gewone" dienst
Alles toegankelijk voor allen.
Beter georganiseerd
Bij de gezinsdiensten komt veel meer jeugd dan bij de gewone kerkdienst.
Dat er nu ook meer opwekking etc. wordt gezongen. En de algemene sfeer.
Dat het gezellig is
Dat het iets vrijer is. Minder traditioneel
Dat ik met mijn hele gezin naar de dienst kan gaan. En dat ik zelf actief bezig ben met mijn geloof en God
Dat jong en oud bij elkaar betrokken is
De drempel is wat lager, om met het gezin te gaan.
Een praatje met gemeenteleden voor de dienst en interactie heel goed
Er is meer interactie met het publiek. leuker voor tieners.
Er komen andere gezichten, tijdens deze dienst, leer ik nieuwe mensen kennen
Er komen nu ook jongeren en eerst niet
Er zijn meer jongeren
Eten
Gezinsdiensten zijn veel gezelliger
Het geijkte is er af, meer actie
Het huiselijke, gaandeweg staat jong en oud open voor verandering
Het is allemaal wat vrijer geworden en meer ruimte voor nieuwe dingen
Het is fijn om mensen (30ers) met kinderen in de kerk te zien, ik hoop dat zo het geloof wordt doorgegeven!!
Het is laagdrempeliger
Het is meer toegankelijk

Het is nu	iets vrijer, minder strak, meer toegankelijk
Het is nu	veel vrijer dan vroeger, kinderen vanaf 0 jaar kunnen ook mee
Ik ben hier vroeger nog nooit geweest	
Ik kijk er naar uit en	ik word geestelijk gevoed
Interactie en	samen eten / koffiedrinken -> verbinding!
Je kan meer doen	en er is eten: koekjes
Kind vriendelijker	
Kleine kinderen mee	
Koekjes	
Laagdrempelige benadering	in de connectie tussen kerk en dagelijks leven.
Liedjes met band,	kortere preek
Lossere invulling en	ruimte voor iedereen
Meer aandacht voor jongeren.	Vanuit modern christelijk oogpunt.
Meer	gezamenlijk
Meer	ontmoeting
Mensen die anders niet bij de kerk betrokken zijn komen wel in deze diensten	
Nu kom ik weer structureel in contact met "de kerk" (gemeente). In de reguliere kerkdienst kom (en kwam) ik niet.	
Open - transparant - respectvol -	samen zijn
Opener. Niet zo strak	
Sluit veel meer aan bij de	beleving van generaties. Jong en oud / maatschappij
Van baby tot opa en oma.	Delen van ervaring in geloof.
Veel gezelliger en niet zo streng en oud achtig	
Verder kom ik hier niet op zondag	
Voel me hier veel meer thuis en mijn kinderen ook.	Altijd leuk en leerzaam op een gemoedelijke manier
Vrije setting, ongedwongen	

Hebt u verder nog een opmerking, aanbeveling of iets wat u wilt delen?

Dat er meer door de jongeren wordt gedaan.
Doorgaan!!
Fijne sfeer bij een gezinsdienst
Ga Zo Door!!
Gezinsdiensten moeten blijvend veranderen om de nieuwsgierigheid te behouden en de opkomst groot te houden.
Mag voor mij nog meer diepgang, maar ik snap dat dat geleidelijk moet vanwege laagdrempeligheid.
mooie kerk
Muzikale ondersteuning kan een impuls gebruiken
Persoonlijk zou ik graag meer liedjes van Sela of Remco Hakkert horen en meezingen
Veel plezier met uw studie
Vooraf doorgaan
Wenselijk dat alle diensten zo worden
Zo doorgaan met al jullie positiviteit de liefde van God delen met ons in Kootstertille! Met muziek, spelletjes, verhalen!

Bijlage 11 – Bespreking van overige codes, interviewresultaten

In deze bijlage worden per codegroep de overige codes besproken waar in het rapport geen aandacht aan wordt geschonken.

Hoofdvraag

Blij met gezinsdiensten

De code ‘blij met gezinsdiensten’ is toegekend aan uitspraken dat men blij is met de gezinsdiensten en de reden daarvoor. Een vader zegt: “Ik vind het wel een heel goed ding, want als je rondkijkt bij ons in de kerk, tja, wij zijn de jongsten bijna denk ik.” Een zoon: “Dat waardeer ik wel, dat ze best wel veel moeite doen voor de jeugd eigenlijk, om het dan ook wel wat leuker te maken.” Wanneer een vader zegt: “Ja, ik vind dat fantastisch,” vult een moeder aan: “Ja ik ook. Ik zou zeggen: eigenlijk noodzakelijk, voor de gemeente. Voor het voortbestaan van de gemeente.” Wat haar dochter vervolgens beaamt. Een andere moeder geeft aan vooral erg blij te zijn voor haar kinderen en zegt: “Ik vind de gezinsdiensten voor de kinderen een mooie uitdaging en een mooi iets. Moeten ze vooral houden. Dat zou ik prachtig vinden, voor ze.”

Liturgiek

Lieddiversiteit en muziek

Tijdens de interviews is steeds gevraagd naar de liedkeuze tijdens GZD. Het is gebleken dat de liederen die hier worden gezongen duidelijk afwijken van wat in reguliere diensten wordt gezongen. Per gemeente was dit wel anders. Waar in Kootstertille (bijna) alleen opwekkingsliederen worden gezongen met een band, klinken in Jistrum ook regelmatig liederen uit het Nieuwe Liedboek onder begeleiding van het orgel. Ook in Oude Bildt zijn liederen met band én orgel, tijdens de observatie waren er twee Johannes de Heer liederen. Overeenkomsten bij de gemeenten zijn het gebruik van één of meerdere kinderliederen en een enkel Engelstalig lied (voor een overzicht zie hoofdstuk 2). De code ‘lieddiversiteit’ is toegekend aan uitspraken over liedkeuzes en ‘muziek’ als het gaat over de uitvoering of begeleiding van de liederen.

Toen een paar kinderen van basisschoolleeftijd werden gevraagd wat zij van de liedjes vinden zei de een: “Leuk” – vinden jullie ze dan allemaal leuk, of een paar leuk? – “Allemaal leuk” klonk het antwoord, waar de ander op zegt: “Bijna allemaal wel. Soms zit er een tussen.. dan denk je.. nee, dit is niet iets van mijn stijl.” Op de vraag waar dat dan aan ligt wordt geantwoord dat hij het niet weet, maar dat het ook bijna niet voorkomt. Een moeder vertelde: “We zingen veel opwekking en zo, hè in de GZD. Maar ik houd ook wel weer... van de afwisseling soms, met liedjes van vroeger, of mooie liederen uit het liedboek of van Johannes de Heer of zo.” Waarbij ze aangeeft dat het misschien met de jeugd, herinneringen aan vroeger, te maken heeft en dat ze dat wel heel mooi vindt. Een gezin geeft aan dat de verhouding van de liederen wel goed is voor hen. “Ja ik vind dat wel mooi. Niet elke dienst moet ik zeggen. De laatste keer waren het wat onbekende liedjes, maar ik vond ze wel mooi.” Een tiener zegt: “Jawel, vind ik ook wel... wat moderner dan de psalmen. De psalmen vind ik wat ouderwets. En meestal zijn er dan meerdere liederen, van Ellie en Rikkert en... ja dat is wel wat moderner. (...) dan heeft iedereen wat meer van zijn eigen tijd denk ik dan.” Een moeder verteld nog: “Iedereen zoveel mogelijk naar het zin maken. Want de kinderen vinden het ook leuk dat er inderdaad wat kinderliedjes zijn. Wij vinden dat andere dan ook nog wel weer leuk. Dus dan heeft iedereen wat denk ik, toch?” Haar zoon beaamt dat. Ook wordt aangegeven dat opwekkingsliederen wel makkelijker zijn om mee te zingen dan de psalmen. De melodie is ook snel herkenbaar. Toch zijn er ook tieners die toch ervaren dat er teveel kinderliedjes zijn. Deze zijn erg blij met de liederen en vinden het leuk om ze te zingen, maar hebben toch de ervaring dat veel kinderliederen worden gezongen, terwijl ze ‘gewone’ opwekkingsliederen ook leuk genoeg vinden. Een vader zegt daarop: “Maar de kinderen voelen zich er ook wel thuis als er gewone opwekkingsliederen inzitten want die vinden ze leuker, ik bedoel, ook leuk genoeg.” Wat zijn dochters beaamt. Kinderliedjes vinden ze prima, maar niet teveel.

Gezinnen blijken het leuk te vinden dat er aan band is tijdens de dienst. Een vader vraagt aan zijn dochter van basisschoolleeftijd: “En met een band erbij vind je leuker?” Waarop de dochter

antwoordt: “ja een band erbij vind ik wel leuker want anders moet je weer psalmen zingen die je niet kent.” Een zoon geeft aan dat hij de liederen met orgelbegeleiding vaak droevig vindt klinken. “heel rustig.. en... zielig eigenlijk, klinkt het. En ja, dan vind ik het in de GZD met gitaar en alles vind ik het veel fijner om er naar te luisteren.” Een vader: “Ja ik vind het wel leuk dat het eens wat anders is dan anders. Je hebt dan niet het orgel, maar een piano, bijvoorbeeld. Of een gitaar en een zanger. Ja dat vind ik ook mooi.” Een andere vader verteld over de invloed van de liedkeuzen: “En ik vind met de GZD dat is meer hè.. draagt meer vrucht, vind ik. Daar kom je ook blij vandaan, vind ik. Meestal gaan we fluitend naar huis, hè? Dat liedje gehoord, of dat liedje gehoord.” Toch zijn er ook wel kritische geluiden op de begeleiding van de zang. Een moeder verteld: “Maar onze gemeente mag heel graag heel erg... zingen. Echt zingen.” Ze spreekt waardering uit voor het orgelspel, dat de band soms afwisselt, en zegt: “die band zorgt juist weer voor wat meer luchtigheid. maar dat zingt iets minder. dat zijn soms meer luisterliedjes, omdat je ze minder goed kent of omdat de gemeente ze minder goed kent.” De vader vult aan: “Als begeleiding is het wat.. dunnetjes ja.” Dit is een geluid dat tijdens meerdere interviews klonk en werd ook genoemd tijdens aanbeveling die zij hebben voor de GZD. Wat overigens overeenkomt met aanbevelingen die in de enquêtes worden gedaan.

Spelelement en knutselen

Er is ook gekeken naar de mening van respondenten over het ‘spelelement’ en ‘knutselen’. Een moeder is van mening: “Er moet iets van een spelelement, iets van interactiviteit moet er inzitten.” Een zoon verteld dat hij, ondanks hij zich iets te oud voelt voor de spelletjes, het alsnog leuk vindt om te zien: “Kijk ik vind ook wel van het is wel leuk maar, kijk dan is het ook wel net weer een beetje voor de wat jongeren onder ons voor de spelletjes. Maar het is altijd wel grappig om te zien.” Kinderen en tieners vinden de spellen één van de leukste onderdelen van de dienst. Dat is al gebleken uit de enquêtes, maar ook tijdens de interviews. Een moeder vertelt over de kracht van het spelelement voor het plezier van de kinderen én de saamhorigheid: “Zo’n opdracht met van die foto’s hè, ‘wie is dit’ met die jeugdfoto’s. Nou onze kinderen vonden het geweldig: ‘nee dit is die broer’ ‘nee dat ben ik’ ‘nee dat ben ik’. Weet je wel. Gewoon saamhorigheid, dat, dát vind ik mooi.” Op de vraag welke onderdelen van de GZD zij het meest waarderen, vertelt een zoon: “Nou de spelletjes vind ik wel leuk.” Waarop de vader aanvult: “Kahoot, hè? En balspelletjes.. hè, wat hebben we allemaal we al niet gedaan.” Zoon: “Ja nou... ‘geen ja en nee’, toen moest ik op het podium, haha.” Vader: “Ja, dat vinden de kinderen pracht, hè.” De spellen helpen zijn waardevol voor de ontspannenheid van de sfeer, verteld een ander gezin. Een zoon en een dochter van basisschoolleeftijd geven aan het knutselen leuk te vinden, zoon: “En we mogen altijd even kleuren,” dochter: “Ja, en knutselen.” Wanneer de vraag klinkt “wat vinden jullie het leukste aan de GZD” zegt deze dochter al snel: “knutselen!”

Verrassingselement en preken

Meerdere respondenten hebben aangegeven dat ze het erg waarderen dat er elke keer iets nieuws is in de GZD en van te voren niet precies weet wat je kunt verwachten. Op de vraag: “Wat zorgt ervoor dat jullie naar de GZD blijven komen,” zegt een zoon: “De verandering, er is elke keer weer wat anders. (...) Je weet niet wat er gaat komen. Dus dan weet je zeker dat er iets anders is, zeg maar.” Een vader: “Ik vind het wel leuk dat het eens wat anders is dan anders.” Een zoon van een ander gezin zegt: “Als je naar de gewone kerkdienst gaat dan denk je van: ‘nou.. dat is weer liedjes zingen, even uit de bijbel lezen en dan weer naar huis... en dat dan een uur lang.’” En hij gaat verder: “En dan kom je bij de GZD, en dan denk je van ‘nou, wat zou er nu... wat voor spelletje zouden we gaan doen.. en..’ nou.. ja.. een beetje anders.”

Over de preken geven respondenten aan dat de manier van spreken voor meerderen van hen ‘pakkender’ is dan bij een reguliere dienst. “Wat zorgt ervoor dat je blijft komen?” Vader: “Nou (...) liedjes zingen en zulke dingen en... hoe ze de boodschap brengen, dat vind ik mooi. (...) de vrije manier.” En hij legt uit wat hij bedoelt: “Dat ze een verhaaltje vertellen bijvoorbeeld. Niet wat strak in Bijbel staat. Maar dat ze wat hebben beleefd en dat ze dat op de Bijbel toespitsen. Dat vind ik veel pakkender. (...) Zulke belevenissen die toegespitst worden op de Bijbel die onthoud je ook meer.” Sommigen zijn van mening dat gemeenteleden, anders dan de jeugdwerker, ook een praatje houdt, een vader: “Ik

vind het evenveel waarde hebben als iemand wat verteld eh.. of een levensverhaal (...) een persoonlijke ervaring of zo. Dat vind ik ook hartstikke mooi.” Een moeder vraagt zich af of haar zoon wel iets meekrijgt van de verhalen en praatjes tijdens de GZD, aangezien de kinderen dan vaak aan het knutselen zijn. “Ja maar dan zit je in de kerk en dan hoor je álles wat degene die voor in de kerk staat zegt,” verteld hij. “Luister je ook?” vraagt de moeder. “Ik luister wel eens,” antwoord hij weer. Op de vraag of hij het dan ook onthoudt zeg hij: “Nee, niet echt. Maar een heel klein beetje. Ik denk... misschien 5 van de 100 procent.” Daarna kwam er nog een geloofsvraag: Heb je ook het gevoel dat God dicht bij je is in die dienst?” “Nou, zoals ze het vertellen, ja, wel. (..) Ja, als ze het erover hebben... denk ik eigenlijk wel.” Kinderen lijken niet veel mee te krijgen van de preken of praatjes, maar zijn wel aanwezig in de dienst. Ze voelen zich op hun gemak en zijn er thuis. Daar komt bij dat zij meer van de preek meekrijgen dan als ze er niet bij aanwezig zouden zijn.

Participatie

Interactie, spelelement, laagdrempelig en intergenerationeel

Deze codes zijn belangrijk voor de bevordering van participatie. Het gaat hier niet om het op zich nemen van een taak, maar vooral om het *meedoen* tijdens de diensten. Onder de code ‘interactie’ vertellen een vader en moeder over het hebben van een actieve rol tijdens de diensten, zónder dat ze een taak hebben: “Je wordt er meer bij betrokken. Een actievere rol, vaak. Of op een andere manier” “Ja. Ik heb in een gewone dienst mensen wel eens bijna in slaap zien vallen, en dat zie ik bij een GZD nooit, laat ik het zo zeggen. Haha.” Een citaat die eerder al is genoemd is ook hier van toepassing: “Het is wat meer gezellig, wat meer interactie,” vertelt een moeder. Een dochter vult aan: “Ja inderdaad. Aan het begin van de dienst doen we ook altijd een soort interactief spel... zo wordt de sfeer ook al wat eh.. losser zeg maar”. Het spelelement zorgt dus voor de interactie, welke invloed heeft op de sfeer: ‘losser’, maar ook ‘laagdrempelig’. De moeder vertelt verder: “Ja en dan zijn er ook gemeenteleden: die is met die jongere aan het praten, want je moet samen een puzzel oplossen... of je moet samen eh... dus ja, dat is natuurlijk heel erg leuk.” Een tiener vertelde: “Ik vind het veel fijner om naar [jongerenwerker] te luisteren, want die staat daar gewoon met zijn normale kleding (...). Maar bijvoorbeeld een dominee heeft zo’n jurk, dat komt zo serieus over alsof het alleen voor oudere mensen is.” Gewone kleding geeft dus iets ‘laagdrempeligs’ dat bijdraagt aan het intergenerationele aspect van de GZD én het zorgt ervoor dat deze tiener beter kan luisteren. Wel vaker is aangegeven dat tieners, maar ook volwassenen makkelijker kunnen participeren door de laagdrempeligheid in taal: Een vader: “Hè, van die van royal mission eh.. dat is iets beter te begrijpen allemaal.” Waarop zijn dochter zegt: “Ja, ja. Want bij een traditionele dienst, dat is vaak ook wel wat moeilijke taal, ja.” Deze en andere uitspraken sluiten goed aan bij punt vijf van Growing Young: ‘Geef jongeren en gezinnen overal prioriteit’ (Zie 3.2). Een andere vader vertelde: “Ik heb allemaal verschillende hoofden gezien. Want met de GZD komen er toch weer ook andere mensen, die anders niet in de kerk komen. Maar er is ook ontmoeting met mensen die gewoonweg wél naar de kerk gaan.” De laagdrempeligheid zorgt ervoor dat nieuwe mensen ook méédoen met de dienst “En dat vind ik heel mooi met de GZD. Dat het gewoon door elkaar heen loopt.” Met een spel doet iedereen mee, men zingt mee én gaan met elkaar in gesprek naar aanleiding van de preek.

Sociale waarde

Belang eigen kinderen, vrienden en vrijheid

Het onderhouden van contacten en het maken van nieuwe contacten is regelmatige benoemd als een belangrijk aspect van de diensten. In het bijzonder voor jongeren is het belangrijk dat ze hun vrienden ontmoeten. Dit zorgt ervoor dat ouders de GZD erg waarderen: “Bij de GZD zitten de jongeren ook bij elkaar, daar zijn hun vrienden” of “Die jeugd heeft echt een leuke ploeg.” De jongeren benoemen dit zelf ook: “Ik heb [een kaartje van] de duif gekozen, want je hebt daar toch wat meer vrijheid dan in de normale dienst. Je kan wat meer doen. In de gewone kerk moet je stil zijn, hier mag je dan ook wel gewoon even met vrienden wat praten en zo.” De GZD is ook een plek waar vrienden worden ontmoet, die men anders niet (meer) tegenkomt. Op de vraag “wat zorgt ervoor dat jullie bij de GZD blijven

komen?” antwoordt een moeder: “voor de kinderen, saamhorigheid. Dat je er als gezin samen naartoe kunt gaan.” Waarop de vader aanvult: “gezin, gezelligheid, contact met anderen.” Een moeder vertelt: “Ik vind die GZD ook... dat is dan voor mij persoonlijk, of voor ons persoonlijk, dat je ook probeert je kinderen een geloofsopvoeding te geven. En die GZD dragen daar wel heel mooi aan bij, vind ik, altijd.” Hieronder bij ‘integratie traditie’ wordt dit aangevuld over het ‘schikken’ naar het belang van de eigen kinderen. De interviews bevestigen de enquêtes dat respondenten hun vrienden of leeftijdsgenoten niet méér zien buiten de GZD dan voorheen, echter áls ze elkaar ontmoeten hebben ze wel meer contact: “Wat hebben we het weer leuk gehad, hè!”

Divers

Revitalisering

De code ‘revitalisering’ is toegekend aan citaten die blijkgaven van revitalisering of hierover spreken. Een moeder en vader spreken voor hun kinderen: “Jullie hebben ook een leuk groepje. Dat vind ik juist zo leuk. Die jeugd heeft echt een leuke groep. [Noemt een paar namen] komen anders nooit in de kerk, maar met de gezinsdienst zijn ze er eigenlijk altijd wel. Dat is al winst, denk ik dan.” De uitkomsten van de enquêtes worden bevestigd op het punt dat *peer groups* aanwezig zijn (Powell et al., 2016; De Jager et al., 2009). Ook de reacties van de gemeenteleden die al meer betrokken waren geven blijk van revitalisering. “Maar we zeiden ook ‘niet alleen dát is belangrijk, nieuwe leden’, want we zeiden ook ‘voor ons is het ook belangrijk!’” zei een van de moeders over de gezinsdiensten. Een andere moeder vertelde over haar kerkgang: “Eerst had ik het gevoel dat ik moest, en dacht ik erover na niet meer te gaan, nu heb ik dat niet meer.” Blijkbaar gaan de ouders dus niet alleen omwille van hun kinderen, zoals uit de enquêtes bleek, maar ook omdat zij er zelf behoefte aan hebben.

Aanbevelingen

Een paar geluiden die zijn gehoord in interviews als het gaat om aanbevelingen: “Misschien dus de liedjes.” (minder kinderliedjes), “Misschien meer verdieping.” Een ander gezin noemt: “Een duidelijke voorganger, iemand die écht de kar trekt.” “Ik denk dat de mensen die het nu organiseren ook heel goed iets geestelijks zouden kunnen vertellen.” “Niets meer aan doen”, “Ik zou het niet weten”, “Vooral zo doorgaan.” “Misschien nog betere ondersteuning van de muziek.”

Blijven veranderen, beleving.

Sommige gemeenteleden benadrukken het belang dat de gezinsdiensten continu moeten blijven zoeken, moeten blijven veranderen. Steeds moet de ruwe diamant een beetje worden bijgeslepen, bijgestuurd. Het argument dat hierbij werd genoemd is om het interessant te houden gemeenteleden. Dit hangt samen met de code ‘beleving’: de diensten moeten een belevenis blijven voor bezoekers. Het moet indrukwekkend blijven.